หอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติ ร.๙ นครราชสีมา

หอสมุดแห่งชาติ
7 ส.ค. 2534

จดหมายเหตุ

ประพาสหัวเมืองปักษ์ใต้

ตั้งแต่วันที่ ๙ เมษายน ถึง วันที่ ๓๑ พฤษภาคม

รัตนโกสินทรศก ๑๒๙

สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, พระบาทสมเด็จพระ, 2423-2486

พิมพ์ครั้งที่สอง

โรงพิมพ์อักษรนิติ

กรุงเทพ ฯ

เลขหมู่ หนังสือหายาก

เลขหมู่ 915.938
ส113ว

เลขทะเบียน ม.อ.ย. 317491

คำชี้แจง

จดหมายเหตุเหล่านี้ ความตั้งใจเดิมก็ชั่วแต่จะส่งข่าวแต่โดยย่อ ๆ มาลงในหนังสือพิมพ์ "ชวนหัว" เพื่อให้ผู้ที่อยู่ทางสวนจิตรลดาได้ทราบระยะทางที่สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช มกุฎราชกุมารเสด็จประพาสหัวเมืองปักษ์ใต้ แต่ครั้นเขียน ๆ ไป ข้อความก็พิศดารขึ้นทุกที และจดหมายแต่ละฉบับก็ยืดยาวมากขึ้น ถ้าแม้จะลงใน "ชวนหัว" ก็จะต้องแบ่งลงไปแต่คราวละเล็กละน้อย คงจะอีกนานกว่าจะได้ลงตลอด เห็นว่ากว่าจะได้รู้เรื่องราวตลอดก็จะเนิ่นไปมาก จะชักให้ผู้อ่านคอยเบื่อนัก และเรื่องราวที่เล่าก็จะไม่เป็นเรื่องสดเสียแล้ว จึงตกลงรวบรวมจดหมายเหตุเหล่านี้พิมพ์ขึ้นเสียในคราวเดียวเป็นเล่ม เพื่อจะได้จำหน่ายไปในหมู่ผู้ที่มีน่าที่เกี่ยวข้องอยู่ในส่วนพระองค์สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชให้อ่านกันเล่นพอเป็นที่เพลิดเพลินในหมู่กันเองเท่านั้น

อธิบายนาม

ผู้ที่ได้กล่าวนามไม่ตรงไว้

๑.	นายเกื้อ	หม่อมหลวงเฟื้อ
๒.	คุณหลวงอภิบาล	หลวงอภิรักษ์ราชฤทธิ์
๓.	แสงอาทิตย์	นายหลาย
๔.	คุณตู้	นายพงษ์
๕.	เสนาโพ	นายโถ
๖.	พระลักษณ์	หม่อมหลวงฟื้น
๗.	เสนายม	นายยม
๘.	คุณขางวางรถม้า	นายวรการบัญชา
๙.	ต่วนคะเนม	นายอุ่น
๑๐.	ท่านมหาเติม	นายเพิ่มเปรียญ
๑๑.	ใต้เท้ากรุณา	พระยาราชวัลภานุสิษฐ์
๑๒.	คุณหลวงร้อยเอกราชองครักษ์	
	ฤๅหม่อมดอกเทียน	นายร้อยเอก หลวงภูเบนทร์นุรักษ์

๑๓.	ท่านอา	หม่อมเจ้าปิยบุตร
๑๔.	ท่านขุนแพทย์	ขุนวิรัชเวชกิจ
๑๕.	คุณหลวงเอื้อ ฤๅ หลวงไชย ประสิทธิ์	นายร้อยเอกหลวงประสิทธิ์ราชศักดิ์
๑๖.	เจ้าคุณกรุงปารีส	นายจำนงราชกิจ
๑๗.	ลุงจารย์ ฤๅ ท่านอาจารย์	หลวงบุรีนวราษฐ
๑๘.	คุณพระอมร ฤๅ คุณจางวาง มหาดเล็ก	พระเทพทวาราวดี
๑๙.	นายกระบือ อ่อน	นายสว่าง
๒๐.	คุณพันตรีราชองครักษ์	นายพันตรี หลวงอาจสรศิลป์
๒๑.	กัปตันเรือกลาง	นายเรือโท เก็ยลดาห์ล (Kjeldahl) [กรมทหารเรือให้ยืมไปชั่วคราว]

ระยะทางย่อ

วัน เดือน	ที่ประพาศ ฯ ล ฯ	น่า
	ฉบับที่ ๑	
๘ เมษา	ออกจากกรุงเทพ ฯ เดินทางทเล	๑
๙ ,,	เดินทางทเล จนถึงปากน้ำชุมพร ประพาศ	๔
	เกาะลังกาจิว และว่าด้วยเรื่องรังนก	๕
๑๐ ,,	ขึ้นเมืองชุมพร	๗
๑๑ ๑๒ ,,	อยู่ชุมพร	๘
	ฉบับที่ ๒	
๑๓ ,,	ออกจากชุมพร ประทับร้อนท่าเสียบยวน แรมท่าไม้ลาย	๑๖
๑๔ ,,	ออกจากท่าไม้ลายเข้าแดนระนอง ประทับร้อนที่บกอินทนิน แรมที่ปากจั่น	๑๙
๑๕ ,,	เล่าเรื่องปากจั่นต่อ	๒๔
๑๕ ,,	ออกจากปากจั่น ล่องตามลำน้ำโดยเรือตำรงรัฐ ประทับร้อนที่ตำบลน้ำจืดที่ว่าการอำเภอกระบุรี ไปลงเรือกลางล่องไปที่ปากน้ำระนอง แรมในเรือกลาง	๒๖

วัน เดือน	ที่ประพาศ ฯ ล ฯ	น่า
	ฉบับที่ ๓	
๑๖ เมษา	ดูภูมิประเทศทั้ง ๒ ฝั่ง และว่าด้วยเมือง มลิวัน	๓๐
	ขึ้นเมืองระนอง ประทับแรมที่พระที่นั่ง รัตนรังสรรค์	๓๑
๑๗ ,,	ประพาศพุน้ำร้อน และสถานที่ต่าง ๆ ในเมืองระนอง	๓๔
๑๘ ,,	เสด็จไปเยี่ยมพระยาดำรงสุจริต	๓๘
๑๙ ,,	เสด็จเยี่ยม ที่ฝังศพท่านพระยาดำรงสุจริต (เก่า)	๔๔
	ฉบับที่ ๔	
๒๐ ,,	ออกจากระนองโดยทางทเล ไปเมืองตะกั่วป่า จอดเรือที่เกาะคอขาวขึ้นไปเสวยที่จวนผู้ว่าราชการ แรมในเรือกลาง	๔๘
๒๑ ,,	เสด็จขึ้นไปที่ตลาดใหญ่ (เมืองตะกั่วป่าเก่า) แรมที่นั้น	๕๑
๒๒ ,,	เสด็จไปทอดพระเนตรพระนารายน์เทวรูปที่เขาเวียง กลับไปแรมที่ตลาดใหญ่	๕๔
๒๓ ,,	เสด็จล่องจากตลาดใหญ่ ไปทอดพระเนตรเทวรูปที่คลองเหนอและประพาศทุ่งตึก แล้วกลับไปแรมในเรือกลางที่เกาะคอขาว	๕๘

วัน เดือน	ที่ประพาส ฯ ล ฯ	น่า
๒๔ เมษา	ออกเรือจากเกาะคอขาว เดินทางทเลไป จอดที่ในอ่าวภูเก็จ แรมในเรือกลาง	๖๒
	ฉบับที่ ๕	
	(ว่าด้วยการประพาศที่ภูเก็จตลอด)	
๒๕ ,,	เช้าเสด็จขึ้นเมืองภูเก็จ บ่ายข้าราชการเฝ้าเรียงตัว และทรงรถประพาศในเมือง ค่ำเสวยที่วนข้าหลวงเทศาภิบาล	๗๐
๒๖ ,,	บ่ายทรงรถประพาศ	๗๕
๒๗ ,,	เช้าทรงเปิดถนนเทพกษัตรีย์ แล้วเสด็จไปประพาศถลาง	๗๗
๒๘ ,,	เช้าทรงเปิดถนนวิชิตสงคราม แล้วเสด็จประพาศเขาน้ำตก และกระทู้ ค่ำข้าราชการและพ่อค้าจัดการเลี้ยงถวายเย็นพระเกียรติยศที่สนามชุมพล	๘๔
๒๙ ,,	เช้าทรงเปิดโรงเรียนปลูกปัญญา แล้วทอดพระเนตรสถานที่ราชการต่าง ๆ และเหมืองดีบุกของอำแดงหัว เวลาบ่ายทอดพระเนตรเรือขุดแร่ของบริษัทตองคาอาร์ตินเซร์ดยิง	๘๙
๓๐ ,,	ไม่เสด็จแห่งใด เวลาค่ำมีการเลี้ยงพระราชทานข้าราชการ	๙๖

วัน เดือน	ที่ประพาส ฯ ล ฯ	น่า
	ฉบับที่ ๖	
๑ พฤษภา	ออก จาก ภูเก็จ เดิน ทาง เรือไป ขึ้น เมือง พังงา	๑๐๑
๒ ,,	เช้า ประพาศ ถ้ำ น้ำ ผุด แล้ว ทอด พระ เนตร สถาน ที่ ต่าง ๆ ใน เมือง พังงา บ่าย ประพาศ ถ้ำ พุง ช้าง และ ตลาด	๑๐๔
๓ ,,	ออก จาก เมือง พังงา โดย ทาง บก ประทับ ร้อน ที่ วัด ถ้ำ แรม ที่ อำเภอ ตะกั่ว ทุ่ง	๑๑๐
	ฉบับที่ ๗	
๔ ,,	เช้า ประพาศ ตลาด บ้าน กระโสม (ตะกั่วทุ่ง) แล้ว เสด็จ ลง เรือ ล่อง ตาม ลำ คลอง กระโสม ลอด ถ้ำ ลอด ไป ลง เรือ กลาง แล่น ไป จอด ที่ ฝ่า เกาะ อ่าว นาง	๑๑๔
๕ ,,	เรือ ออก จาก เกาะ อ่าว นาง เข้า ไป ที่ เมือง กระบี่ เสด็จ ขึ้น เมือง กระบี่ เสด็จ ไป ที่ กระบี่ ใหญ่ บ่าย ประพาศ ไร่ พริก ไทย ที่ หนอง กก แรม ที่ กระบี่ ใหญ่	๑๑๗
๖ ,,	ออก จาก กระบี่ ใหญ่ ไป ลง เรือ ที่ ปาก น้ำ แล่น ไป จอด ที่ แหลม กรวด	๑๒๐

วัน เดือน	ที่ประพาศ ฯ ล ฯ	น่า
๗ พฤษภา	ทรง เรือ ดำรงรัฐ ทาก แหลมกรวด ไป ทาง ใน เกาะ ลันตา ขึ้น ประพาศ เกาะ ลันตา แล้ว ลง เรือ ถลาง แล่นไป ขอด ที่ เกาะ ลิบง	๑๒๒
๘ ,,	เดิน ทาง ขึ้นไป เมือง ตรัง	๑๒๔
	ฉบับ ที่ ๘	
๘ ,,	ขึ้น เมือง ตรัง ไป ประทับ ที่ ตำหนัก จันทน์	๑๒๖
๙ ,,	ประพาศ รถ ยนตร์ ไป ที่ ทับ เที่ยง และ ช่อง	๑๒๘
๑๐ ,,	ทอด พระเนตร สถาน ที่ ราชการ และ ตลาด เมือง ตรัง	๑๓๓
๑๑ ,,	ประพาศ ตามที่ใกล้ ๆ ตำหนัก จันทน์	๑๓๔
	ฉบับ ที่ ๙	
๑๒ ,,	ออก จาก ตำหนัก จันทน์ ไป ทับ เที่ยง ประทับ แรม ที่ ทับ เที่ยง	๑๓๙
๑๓ ,,	เช้า เสด็จ ตลาด ยาง รัก และ ท่า ขึน แรม ทับ เที่ยง	๑๔๑
๑๔ ,,	เสด็จ จาก ทับ เที่ยง ไป ที่ ช่อง แรม ที่ ช่อง	๑๔๔
๑๕ ,,	เสด็จ ประพาศ ที่ โตน แรม ที่ ช่อง	๑๔๕
๑๖ ,,	เสด็จ ประพาศ ช่อง ลม น้ำ ราบ และ เขา น้ำ บั้น แล้ว กลับ ลง ไป สรง ใน ลำธาร ที่ ช่อง แรม ที่ ช่อง	๑๔๖

วัน เดือน	ที่ประพาส ฯ ล ฯ	น่า
๑๗ พฤษภา	เสด็จจากช่อง กลับไปทับเที่ยง ย่ายประพาส สวนจันทน์เทศ แรมที่ทับเที่ยง	๑๕๐
	ฉบับที่ ๑๐	
๑๘ ,,	เสด็จจากทับเที่ยงไปเขาขาว	๑๕๔
๑๙ ,,	เสด็จประพาสถ้ำปีนะ แรมเขาขาว	๑๕๗
๒๐ ,,	เสด็จประพาสทเลสองห้อง แรมเขาขาว	๑๕๙
๒๑ ,,	เช้าเสด็จประพาสวัดหาร	๑๖๓
	ฉบับที่ ๑๑	
๒๑ ,,	ย่ายเสด็จจากเขาขาว ไปแรมที่กะปาง แขวงนครศรีธรรมราช	๑๖๕
๒๒ ,,	ออกจากกะปาง ประทับร้อนที่วัง แรมที่ทุ่งสรง	๑๖๖
๒๓ ,,	ออกจากทุ่งสรง ประทับร้อนที่ปากแพรก แรมที่ร่อนพิบูลย์	๑๖๙
๒๔ ,,	ออกจากร่อนพิบูลย์ ประทับร้อนที่ตำบลเสาธง ออกจากเสาธงไปเข้าโชลนทวารที่ศาลามีไชย แห่กระบวนช้างจากศาลามีไชยเข้าเมืองนครศรีธรรมราช (รวมอยู่ในรายวันที่ ๒๕ พฤษภาคม)	๑๗๒

วัน เดือน	ที่ประพาส ฯ ล ฯ	น่า
	สวดมนต์ฉลองพระบรมธาตุ (อยู่ในรายวันที่ ๒๕ พฤษภาคม)	
๒๕ พฤษภา	เช้าเลี้ยงพระและสมโภชพระบรมธาตุ	๑๗๗
	บ่ายทรงรถตามถนนรอบกำแพง ไปทอดพระเนตรแห่พระบรมราชา และทรงปิดทองพระบรมราชา	๑๗๘
๒๖ ,,	ทอดพระเนตรสถานที่ราชการ นมัสการพระสหิงค์บูชาพระนารายน์ และทอดพระเนตรโรงพยาบาลของมิสชันนารี	๑๗๙
๒๗ ,,	เช้าเสด็จไปเปิดคลองพูลผล เสวยกลางวันที่สวนราชฤดี	๑๘๒
	ค่ำมีลครพูดแกมลำเรื่อง "ปล่อยแก่" ที่พลับพลา (ดูในรายวันที่ ๒๘ พฤษภาคม)	๑๘๔
๒๘ ,,	บ่ายเสด็จวัดพระบรมธาตุ และวัดท่าโพธิ์แล้วเสด็จที่นคร สามัคคี	๑๙๑
	ฉบับที่ ๑๒	
๒๙ ,,	เสด็จลงเรือกลาง ออกจากนครศรีธรรมราช	๑๙๔
๓๐ ,,	เดินทางทเล	๑๙๘
๓๑ ,,	ถึงกรุงเทพ ฯ	๒๐๓

จดหมายเหตุประพาศหัวเมืองบัก์ษ์ใต้

ฉบับที่ ๑

เมืองชุมพร

วันที่ ๑๒ เมษายน รัตน โกสินทร ศก ๑๒๘

คำนับ มา ยัง ท่าน พรานบุญ ทราบ

ตามที่ ท่าน สั่ง ผม กับ นาย เกื้อ ให้ ช่วย กัน หา ข่าว ส่ง มา บ้าง และ ผมได้ รับ รอง ไว้ ว่า พอ ถึง ชุมพร ผม ฤๅ นาย เกื้อ จะ มี จด หมาย ฝาก เรือ พระที่นั่ง มหาจักรี กลับ เข้า มา นั้น ผม ทั้ง สอง มี ความ เสียใจ ที่ มิได้ กระทำ ให้ สำเร็จไป ตาม ที่ รับ รอง ไว้ ที่ จริง นาย เกื้อได้ ลง มือ เริ่ม เขียน จดหมาย ไว้ ได้ หน่อย หนึ่ง แล้ว แต่ มัว วุ่น จัด เตรียม เข้า ของ สำหรับ จะ ขึ้น บก ก็ เลย ไม่ มี เวลา ที่ จะ เขียน ใน เรือ ครั้น เมื่อ ขึ้น บก มา แล้ว ก็ มัว วุ่น จัด เข้า ของ ที่ ที่ พัก เสีย อีก ทำไป ทำมา ท่าน พระยา วังสรรค์ ท่าน ก็ กลับไป ลง เรือ เสีย ไม่ ทันได้ ฝาก จดหมาย มา จึง ต้อง รอ มา ช้า ถึง ป่านนี้

ส่วน การ ที่ จัด ต่อไป ผม ขอ บอก มา ให้ ทราบ ไว้ ว่า ผม กับ นาย เกื้อ ได้ ตก ลง แบ่ง น่า ที่ กัน คือ นาย เกื้อ เป็น ผู้ เก็บ ข่าว ผม เป็น ผู้ เรียบ เรียง จดหมาย และ เขียน ส่ง มา แต่ การ ที่ จะ ให้ ส่ง จดหมาย ให้ ทอย ๆ กัน มา ไม่ ขาด นั้น ย่อม จะ เป็น การ ไม่ สดวก อยู่ เอง เพราะ ต้อง เดิน

ทาง เรื่อย ๆ อยู่ ถ้า ขาดไป ข้าง ขอ อย่า ให้ ท่านพรานคิดไปว่า ผม ฤๅนาย เกื้อ เกี้ยว คร้าน เพราะ ผม ทั้ง สอง เป็น คนที่ไม่ เกียว คร้านเลย มี แต่ บาง เวลา ก็ ค่อน ข้าง จะ ขยัน น้อย ไป หน่อยเท่า นั้น ผม ต้อง ขอ คำเนินความใน ขดหมาย ต่อ ไป

วันที่ ๘ เมษายน ตั้ง แต่ เรือ พระ ที่ นั่ง ออก จากท่าราชวรดิฐลงไป ถึง สมุท ปราการ เป็น อย่างไร บ้าง ผมไม่ จำจะต้องเล่า เพราะท่าน พราน ก็ ทราบ อยู่ เอง แล้ว เมื่อ พวก ที่ ลงไป ส่ง เสด็จกราบ ถวายบังคม ลาลง เรือ กลไฟ เล็กไป นั้น ดู รู้สึก ชอบ กล ผม เอ็ง ยืนตลึง มองเรือไฟ เล็ก นิ่ง อยู่ เป็น ครู่ หนึ่ง ใจ ตอ ออก จะ ป่วน มี อาไลยพวก พ้อง กับเห่อ อยาก ไป เที่ยว ปน กัน อยู่ เกือบ จะ เท่าๆ กัน ถามนายเกื้อก็ ได้ ความว่า รู้สึก คล้าย ๆกัน แต่ นาย เกื้อ ยัง ผิด กับ ผมที่ ยังไม่ เคย ออก ทเลเลย ที่ จะ ออก เกรงใจ คลื่น อยู่ บ้าง ท่าน พระยา ราช วังสรรค์ บอกว่าคลื่นไม่ มี เรียบ เหมือน ใน แม่ น้ำ แต่ นาย เกื้อไม่ใคร่ จะ ไว้ ใจ นัก เพราะว่าท่าน พระยา ท่าน เป็น ทหาร เรือ ท่าน ย่อม จะ ไม่ เมา คลื่น อยู่ เอง ฝ่าย ผม ถือ ตน ว่า เป็น คน เคย เดิน ทเล จึง กล้า อาษา เข้าไป ช่วย รับรองด้วย ว่า จะไม่ มี คลื่น นาย เกื้อ จึง ค่อย สบาย แต่ผม ทราบว่า คน อื่นๆมี บาง คนที่ร้ายมาก เช่น นาย อิน กรมช่าง เป็นต้น ยังไม่ ทันออก พ้น แม่น้ำ ก็ลง นอน เสียแล้ว ดูเหมือน ตั้ง ใจ มั่นไว้ เสียแต่ แรก ลงเรือ ว่าจะ ต้องเมา ตามความจริง ในคืน นั้น ก็ สบาย ดี ไม่ มีคลื่น เลย แต่ มี ลม เย็น สบาย ชื่น ใจจริงๆ เมื่อ เสวย แล้ว ประทับ ตรัส อยู่ กับ ข้า ราชการ บนดาด ฟ้า สักไม่ ช้านักก็หาย ไป ที ละคน สอง คน ต่าง คน ต่าง ง่วง จน ลืม ตา ไว้ ไม่ ได้ ท่านอธิบาย

กันว่าถูกลมทเลเย็นสบายทำให้ชักง่วงขัด ซึ่งตามจริงก็เป็นอยู่แต่ผมเข้าใจว่าดูเหมือนมีเหตุอื่นด้วย คือเมื่อวานนี้ท่านต่างคนต่างมีกิจสั่งบ้านสั่งเรือนของท่าน ยิ่งท่านที่มีกว่าหนึ่งบ้านก็ยิ่งจะมีภาระมากขึ้น จริงฤาไม่เล่าท่าน

ในวันนี้ใคร ๆ ก็เรียบร้อยดี เว้นแต่คุณหลวงอภิบาลได้มีเหตุขลุกขลักซึ่งไม่สู้จะน่าปลาดอะไรนัก ผมได้เคยไปเที่ยวตามหัวเมืองกับท่านมาหลายคราว แล้วจึงรู้นิไสยกันดี ไม่ว่าไปไหนๆ คงต้องเกิดเหตุมีอันเป็นขึ้นแก่คุณหลวงอภิบาล เหตุที่เกิดเหล่านี้ บางทีก็มีผู้รู้เห็น แต่บางทีก็ไม่มี รู้ได้แต่ที่ได้ฟังคุณหลวงท่านเล่าเองเท่านั้น เมื่อครั้งไปตามเสด็จมณฑลพายัพนั้น มีเหตุต่าง ๆหลายครั้งจนทำให้ผู้ที่ฟังท่านเล่านั้น นึกในใจว่าเป็นของน่าปลาดอย่างยิ่งที่คุณหลวงอภิบาลยังได้กลับมาเห็นหน้ากัน เช่นถูกม้าพาฮ่อไปโดดห้วย และแหย่งช้างหักป่นปี้ไปคาที่เป็นต้น เมื่อผมทราบอยู่แล้วคุณหลวงอภิบาลไปไหนคงต้องเกิดเหตุเช่นนั้นแล้ว ผมจึงไม่มีความปลาดใจในการที่ได้ทราบว่าครั้งนี้ก็มีเหตุอีก แต่ผมต้องรับสารภาพว่าผมไม่ได้หมายว่าจะมาเกิดขึ้นรวดเร็วถึงเพียงนี้ พอวันแรกออกจากกรุงเทพ ฯ ก็มีเหตุนับว่าท่านเก่งอยู่บ้าง คนเราถ้าไม่มีเหตุอะไรบังเกิดขึ้นแก่ตน คนอื่นๆ ก็มักจะไม่ใคร่นึกถึง ต่อมีเหตุเกี่ยวข้องกับผู้นั้นบังเกิดขึ้น ทำให้ผู้นั้นแปลกไปกว่าคนสามัญคนอื่นๆ จึงจะพูดถึงฤานึกถึง เช่นเรื่องมีเล่ามาว่า ชายชาวอิตาลีผู้หนึ่ง อยากได้ชื่อเสียง แต่มิรู้ที่จะทำอย่างไร จึงไปวางเพลิง

เผาโยถขึ้นอันหนึ่ง ก็เย็นอันได้ชื่อเสียงสมประสงค์ ที่ผมเล่าเรื่องนี้ขึ้น ไม่ใช่จะคิดเปรียบคุณหลวงอภิบาลกับอ้ายคนร้ายนั้น ผมเล่าพออ้างเย็นพยานให้เห็นได้ว่า ความอยากได้ชื่อฤๅอยากให้เพื่อนมนุษย์พูดถึงนึกถึงนั้น อาจจะนำให้บุคคลประพฤติปลาดๆ ต่างๆได้ เหตุที่บังเกิดแก่คุณหลวงอภิบาลครั้งนี้ ต้องเข้าใจว่าเกิดขึ้นเอง โดยคุณหลวงมิได้มีความพยายามให้เย็นไปเช่นนั้นเลย คืออยู่ดีๆก็มีอันเย็นกุญแจห้องของท่านหักคาประตู เลยเข้าห้องไม่ได้จนต้องไปตามช่างมาแก้ อย่างเย็นการเอะอะมาก เหตุที่เกิดขึ้นนั้นก็เล็กน้อยจริงอยู่ แต่ก็พอที่จะเย็นเครื่องเตือนให้คนต้องพูดถึงคุณหลวงอภิบาล

วันที่ ๙ ใช้จักรเรือที่นั่งเรือยมา ตอนเช้าพวกนักเลงไม่เคยออกทเลสำแดงความเห่อต่างๆกันใหญ่ พ่อแสงอาทิตย์ตื่นขึ้นแต่เช้าตรู่พะเอินเห็นปลานกกระจอกบินขึ้นมาฝูงหนึ่ง เที่ยวปลุกคนลุกขึ้นดูเย็นหลายคน พวกที่เขาเคยออกทเลแล้วเขาก็ไม่ลุกขึ้น แต่เห็นจะได้มีพวกพ้องพ่อแสงอาทิตย์ลุกขึ้นเห่อด้วยกันบ้าง ข้างฝ่ายคุณตู้นั้นสำแดงนิไสยเย็นเด็กโบราณปรากฏออกมาตามเคย พอเช้า ๒ โมงเป่าแตรกินเข้า คุณตู้ร้องตะโกนก้องเรือว่า “เฮ้ย! รีบๆไปเอียะเข้าต้มเสียนะ พอสามโมงเขาเก็บหมด” ผมกำลังนอนหลับสนิทตกใจตื่นขึ้นมา นึกออกเคืองแก่ แต่ไม่ช้าก็หายโกรธ เพราะรู้อยู่ว่าเย็นธรรมดาของเด็กต้องเย็นห่วงท้องมาก คุณตู้เธอเย็นเด็กโบราณก็ย่อมจะต้องเย็นเช่นนั้นเหมือนกัน ผมลงไปล้าง

หน้า พบ นาย เกื้อ ถาม ว่า เป็น อย่างไร บอก ว่า ลงในท้อง เรือ ดู รู้สึก อึด ๆ อย่างไร ซอบ กล ผม ก็ ชวน ให้ รีบ กลับ ขึ้นไป เสีย บน ดาด ฟ้า ที่ ริง คลื่น ใต้ น้ำ อยู่ ข้าง จะ หนุน เรืออยู่ บ้าง

เวลา บ่าย ๒ โมง ๓๕ นาที เรือ มหาจักรี ทอด สมอ ที่ ใน อ่าว ชุมพร ห่าง จาก ปาก น้ำ ประมาณ ๕๐ ถึง ๖๐ เส้น ท่าน พระยา มหิยาล ลง มา เฝ้า ใน เรือ เชิญ เสด็จไป ประพาส เกาะ ลังกา จิว เสด็จ ลง เรือไชยา ออก ไป ที่ เกาะ นั้น ทาง ประมาณ ๔๐๐ เส้น เศษ เมื่อแรก ๆ ออก เรือ ไป ก็ เรียบ ร้อย ดี แต่ ยิ่งไป คลื่น ยิ่ง จัด รู้สึก มาก ขึ้น ทุก ที นาย เกื้อ ว่าไม่ เป็นไร เพราะ เรือ เล็ก กระดิก เร็ว ๆ ไม่ ทำให้ รู้สึก อึด นาย เกื้อ ดู เหมือน จะ กลัว อึด ๆ นั้น มาก กว่า อื่น ๆ แต่ ผู้ ที่ ตาม เสด็จ ต้อง ถึง ล้ม หมอน นอน เสื่อ กัน เสีย ใน ระหว่าง ชั่วโมง ครึ่ง ที่ไป นี้ หลาย คน กรม ช่าง มี ไป สาม คน ทั้ง ท่าน จางวาง นอน เสีย ๒ คน (มี ตัว ท่าน จาง วาง อยู่ ใน พวก ที่ นอน นั้น ด้วย) นอก จาก กรม ช่าง ยัง มี ผู้ อื่น ที่ เสีย ท่วง ที แพ้ คลื่น อีก หลาย คน ที่ แพ้ อย่าง เต็ม ยศ ทราบ ว่า มี เสนา โพ คน หนึ่ง ซึ่ง ลง แต่ ต้น มือ กับ มี พระ ลักษณ์ อีก คน หนึ่ง ปราไชย เสีย ใหญ่ โต จน ถึง เกาะ ลังกา จิว ไม่ ได้ เมื่อไป ถึง ที่ เกาะ นั้น ชวน พลย เสีย แล้ว กว่า จะได้ เข้า ถึง ถ้ำ รังนก ก็ พอ มืด ต้อง ใช้ ไฟ ส่องดู แต่ ก็ น่า ดู มาก นก อีแอ่น ว่อน ราว กับ แมลง ซี ผ้า ขาว ตอม ไฟ พวก ที่ ไป พา กัน โดด จับ ได้ กัน คน ละ หลาย ๆ ตัว เสนา ยม โดด จับ ใน ถ้ำ แล้ว ยัง ไม่ พอ ลง เรือ จะ ออก จาก ถ้ำ ยัง อด โดด ไม่ ได้ เมื่อ โดด ขึ้น ก็ ดี อยู่ แต่ ขา ลง ผิด เรือ ไพล่ ไป ลง ใน น้ำ ดู หน้า เสนา ยม ช่าง น่า ขัน จริง ๆ นึก ๆ

ขึ้นมาก็ออกจะสงสารนก ที่สุอุส่าห์ทำรังไว้พอตัว ก็พะเอิน
เป็นของที่คนเราชอบ ที่จริงคนเราก็สัประดนพอใช้ กินจน
กระทั่งรังนก

พูดถึงรังนก ผมต้องขอเล่าเรื่องน่าขันให้ท่านพรานฟัง ผม
ได้ยินท่านพระยามหิบาลท่านเล่าถวายทูลกระหม่อม ผมออกชอบใจ
ต้องจำมาเล่าต่อ คือการประมูลอากรรังนกปีนี้อยู่ข้างจะตกไปมาก
เพราะเหตุผลหลายประการแต่เหตุที่ขันนั้น คือนายอากรกล่าวว่า
รังนกจำหน่ายไม่ใคร่จะสดวก เพราะที่เมืองจีนเลิกธรรมเนียมรับ
สินบนรังนก แต่ก่อนๆ มาบรรดานักเรียนที่ไปสอบไล่ที่ปะกิง
เพื่อเข้าทำราชการ ได้เคยนำรังนกไปกำนันเจ้าพนักงานผู้สอบไล่
ทุกๆ คน แลพ่อค้าที่จะเดินทางไปในเมืองใดๆ ก็เคยต้องมี
รังนกติดไปเป็นของกำนันท่านจงตัก และเจ้าเมืองกรมการตาม
เมืองที่ผ่านไป มาบัดนี้การรับสินบนรังนกออกจะน้อยๆ ลงทุกที
แต่ข้อนี้เป็นคำชี้แจงของนายอากรรังนก เพราะฉนั้นจะเชื่อว่า
จริงเพียงไรก็แล้วแต่จะโปรด ถ้าแม้การรับสินบนรังนกเลิกไปแล้ว
ก็น่าจะถามอยู่ข้างว่าจะใช้อะไรแทน เพราะการติดสินบนใน
เมืองจีนจะเลิกถอนไปเสียทีเดียวได้แล้วฤา ถ้าพวกขุนนางจีนไม่รับ
รังนกเป็นสินบนก็คงรับของอื่น บางทีจะเป็นโสมฤาปลิงทเลฤา
บางทีจะเดินขึ้นสู่ความเจริญอย่างฝรั่ง จะรับแต่เงินกระมัง

ตั้งแต่ยังอยู่ในกรุงเทพฯ ก็ได้เคยได้ยินเขาลือกันอยู่แล้วว่า
ชุมพรเป็นถิ่นหอยนางรมกับปลาทู พอมาถึงก็ได้รับประทานสม

ป่าราถนา ทั้งสองอย่าง ปลาทู นั้นเมื่อแรกเรือมาถึงได้ความว่า ปลาทูยังไม่มี ออกเสียใจ แต่ในค่ำวันนั้นเองขุนสูนนำเรือออกมาตีอวน ก็พะเอินได้ปลาทูกว่าพันนับว่าอยู่ข้างจะปลาด พากันร้องว่าปลาทูมาชมพระบารมี พวกผมก็พลอยได้อร่อยไปด้วย ถ้าให้ปลามาชมพระบารมีบ่อย ๆ เช่นนี้ผมไม่เสียใจเลย

ท่านพระยามหิบาลท่านช่างคุยจริง ๆมีเรื่องอะไรเล่าสนุกๆผมจำของท่านได้มาเรื่องหนึ่ง ว่าท่านพระยาไชยาคนเก่ามีผู้นับถือกันว่ามีอิทธิฤทธิ์ต่าง ๆ ถ้าอยากจะกินเนื้อเมื่อไรท่านไม่ต้องไปป่าท่านนั่งอยู่ที่บ้านยิงปืนตรงไปเฉย ๆ เท่านั้น กระสุนคงจะไปถูกเนื้อขนได้ พึ่ง ๆ ดูกระสุนปืนของท่านเก่งราวกับศรพระรามแต่ต้องเข้าใจว่าเมื่องไชยาก็ค่อน ๆ มาทางเมืองนครแล้ว จึงใกล้ศาลาสำคัญเข้าไปหน่อย ฤาที่ไชยาเขาจะมีของเขาหลังหนึ่งต่างหากก็ไม่ทราบ

วันที่ ๑๐ เวลาเช้าราว ๕ โมงเสด็จลงเรือกรรเชียงพ่วงเรือยนตร์ออกจากเรือพระที่นั่งมหาจักรีไปที่ปากน้ำ พอเรือที่นั่งออกพ้นแคมเรือมหาจักรี ทหารในเรือมหาจักรีก็ยิงปืนใหญ่ถวายคำนับ ๒๑ นัดตามธรรมเนียม เมื่อตูมแรกพ่อแสงอาทิตย์เกือบตกเรือราวกับต้องศรพระราม ได้เสด็จไปขึ้นที่ท่าโรงภาษีปากน้ำแล้วทรงพระดำเนินทอดพระเนตรตลาดขนตลอดแล้วจึงเสด็จลงเรือแล่นขึ้นมาตามลำแม่น้ำ จนถึงที่ว่าการเมืองชุมพร ขึ้นประทับที่ขวนเข้าเมือง การขึ้นเมืองแต่งครึ่งยศขาว แต่คุณหลวงอภิบาล

แต่งแฟนซี คือ หมวกแก๊บเขียนน่าเงินหรู กระดุมใช้เขียนรูปหัวใจ ลงยาพื้นแดง มีอักษรพระนาม “ส. ผ.” เข็มอักษรพระนาม “ม.ว.” นั้น เดิมคุณหลวงติดไว้ที่ข่า ภายหลังเปลี่ยนลงมาติดไว้ใต้รักแร้ ฝ่ายคุณจางวางรถม้านั้น ท่านเลิกใช้รองเท้าดำใช้หนังสีน้ำตาลแทน ตัดสีกับกางเกงน้ำเงินของท่านงามพอใช้

ในวันนี้ไม่ได้เสด็จแห่งใด เพราะอากาศอยู่ข้างจะร้อน ตัวผมเองนึกว่าจะไปดูตลาด ชวนนายเกื้อเขาก็ไม่ไปด้วย ต่วนคะเนมไปกลับมาบอกว่าไม่เย็นรศ เห็นจะเย็นด้วยไม่มีร้านแขกอยู่ตามนั้นเลย จึงไม่เย็นที่พอใจ ในเวลาบ่ายพระยาวรฤทธิภาไชยผู้ว่าราชการเมืองได้จัดมวยมาชกถวายทอดพระเนตรน่าที่ประทับ อยู่ข้างจะสนุกมาก พวกรายฎรช่างชอบเสียจริงๆ เสียงเสมอนอกและฮากันครืนๆ ไม่ได้ขาด ในตอนค่ำก็มีมหรศพต่างๆ มาเล่นถวาย คือ เพลง ๑ โรง หนังตลุง ๑ โรง มโนรา ๑ โรง คนติดเพลงมากกว่าอย่างอื่น เห็นจะเย็นเพราะเย็นของแปลก นานๆ ได้ดูครั้งหนึ่งและถ้อยคำที่โต้ตอบกันก็อยู่ข้างจะเผ็ดร้อนถึงใจอยู่ด้วย

วันนี้ผมเชื่อว่าคงมีคนยินดีกันโดยมากที่ได้ขึ้นมาอยู่บนบก แต่ก็มีผู้บ่นกันมากว่ายังรู้สึกเย็นยวบๆ อยู่ แต่ผมเองยังรู้สึกออกงงๆ อยู่บ้าง ผมเชื่อว่านายอินคงจะแทบๆ ต้องลงเอนเย็นแน่

วันที่ ๑๑ เย็นวันพักอยู่เฉยๆ ไม่ได้เสด็จไหน เพราะทูลกระหม่อมยังไม่สู้จะทรงสบาย พระยอดที่ประชวรมาแต่กรุงเทพฯ ยังไม่แตกฝ่ายผมกับคนอื่นๆ โดยมากก็เลยยังไม่ได้ไปเที่ยวตลาด ผมจึง

ได้มีเวลาได้เขียนหนังสือ ฉบับนี้ร่วมมาก

อ้อผมเล่าข้ามมาเสียเรื่องหนึ่งแล้ว คือขัดนี้เกิดมีศัพท์ใหม่ขึ้นอันหนึ่ง ซึ่งควรจะบอกมาให้ท่านพรานทราบไว้ เหตุเกิดขึ้นเมื่อค่ำวันที่ ๑๐ คุณหญิงอุ๊นได้นำฉลากมาถวายให้ทูลกระหม่อมทรงแจก ในสิ่งของฉลากที่มีเขียนขนมอยู่มาก นายเกื้อจึงร้องบอกพวกพ้องกันว่าให้ระวังอย่าวางขนมกับพื้น มดจะกิน และมดนั้นมันเขียนอเมริกันทั้งนั้นด้วย ถามกันขึ้นว่าทำไมจึงเขียนอเมริกัน นายเกื้ออธิบายว่า เพราะมัน “ ฟรี ” จัดจะทำอะไรไม่ใคร่รอขออนุญาตใครก่อน ถืออิศรภาพเต็มที่เสมอดังนี้ ผู้ที่ประชุมอยู่พร้อมกันก็เลยชอบ ตกลงพากันเรียกมดว่า “ อเมริกัน ” ตามนายเกื้อไปหมด

ในตอนเย็นวันที่ ๑๑ นี้ ต่างคนต่างหายงงเข้า ได้มีโอกาศมานั่งสนทนากัน ผมเลยได้เรื่องราวต่าง ๆ ขึ้นอีกหลายเรื่อง เสนายมนั้นการเมาคลื่นไม่สู้จะปรากฏว่าเดือดร้อน กลับไปเดือดร้อนในการกิน ในวันแรกไปนั่งโต๊ะตักปลาแดงเข้าไปคำใหญ่ ร้องตะโกนบอกต่วนคะเนมอึ่งว่า “ เค็มเค็ม ” จะนึกว่าหวานฤๅอย่างไรก็ไม่ทราบ และพอโดนปลาแดงเค็มเข้าแล้ว ก็เลยออกคร้ามอาหารอื่น ๆ ไปหมด ขนเนยแขงก็ไม่กล้าตักไว้มาก นอกจากนี้เสนายมยังได้สำแดงอิทธิปาฏิหารอีกหลายประการที่โต๊ะกินเข้า มีทำให้มันบินเขี้นต้น ส่วนเสนาโพนั้นก็ได้ออกท่าลครฝรั่งอวดคน เวลาลงเรือพอพ้น

ตะพานที่พาดต่อบันไดเรือใหญ่ถึงเรือยตก็นั่งลงอย่างว่องไว เสียงดังตึก แต่ยังสู้ท่านมหาเติมไม่ได้ พอก้าวลงเรือเล็กก็ปล่อยหลังลงดังตึง ผมเสียใจที่ไม่ได้เห็นของเหล่านี้เอง ถ้าได้เห็นผมคงจะเล่ามาให้ฟังได้ดีกว่านี้เป็นอันมาก และถ้าแม้ผมจะเก็บเรื่องเล็กน้อยเช่นนี้เล่ามาทั้งหมด ก็เกรงว่าจะเปลืองน่ากระดายมากเกินไปจึงงดไว้บ้าง

เมื่อคืนนี้ผมได้มีเวลาดูหนังตลุงนานหน่อย จึงได้เห็นว่าหนังนั้นได้เดินตามสมัยแล้ว ทำนองที่ร้องและเครื่องต่าง ๆ ยังคงอย่างเดิม แต่มีที่แก้ไขเปลี่ยนแปลงไปตามสมัยมาก เช่นเรื่องก็เป็นเรื่องอะไรอย่างใหม่ ๆ ผมดูเหมือนจะได้เคยเห็นลิเกเล่น แต่จำไม่ได้ว่าชื่อเรื่องอะไร อีกอย่างหนึ่งเจรจาเสียงเป็นอย่างชาวบางกอกรวบรวมใจความว่าเป็นลิเกของหนังตลุง โรคโซ๊ดนี้ดูอยู่ข้างจะกำเริบมาก ผมได้ทราบว่าที่บ้านดอน ซึ่งเป็นที่ตั้งที่ว่าการมณฑลชุมพรนี้มีโรงที่ให้เช่าเล่น เป็นอย่างที่เรียกตามภาษาบางกอกใหม่ว่า “วิก” ในขณะนี้กำลังมี “วิก” ลิเกใช้แตรรับ เพราะฉนั้นเห็นได้ว่าบ้านดอนเดินทันสมัยแล้ว

แต่หนังก็ไม่สนุกเท่าการเล่นในหมู่พวกที่ตามเสด็จกันเอง นอกจากบ่อนคุยของใต้เท้ากรุณาตามเคย ยังมีสิ่งอื่น ๆ ที่ทำให้บังเกิดความรื่นเริงได้อีกมาก คุณหลวงร้อยเอกราชองครักษ์เป็นผู้ที่ทำให้บังเกิดความรื่นเริงในคณะเป็นอันมาก เพราะท่านเล่นตลกอย่างดีที่สุด คือเล่นโดยไม่รู้สึกตัวเป็นพื้น คงมีเรื่องให้ได้หัวเราะ

ห้องสมุดพุทธสมาคม
จังหวัดนครราชสีมา

กันอยู่เสมอ ท่านอากับพ่อแสงอาทิตย์ทั้งสองนี้เป็นเจ้าพนักงานสำหรับขับคุณหลวงมากกว่าคน แต่นายเกือเป็นผู้ช่างล่อให้ออกท่าฤาพูดแปลก ๆ ต่าง ๆ เช่นเมื่อคืนนี้นั่งเล่นไพ่กันอย่างเด็ก ๆ คือไม่ได้ใช้เงินกันจริง ๆ เป็นแต่มีวิธีทำโทษกันเล่นต่าง ๆ นายเกือเอ่ยขึ้นว่าบรรดาคนที่เล่นไพ่อยู่ด้วยกันควรจะมีชื่อเรียกกัน ให้คุณหลวงร้อยเอกเลือกชื่อก่อน ให้เลือกเป็นดอกไม้ทุกคน คุณหลวงตรองอยู่นาน แล้วจึงบอกออกมาว่าจะชื่อ “ดอกเทียน” ก็ฮากันครืนใหญ่ นายเกือเอ่ยขึ้นว่า “คุณหลวงเปลี่ยนชื่อคนเดียวก็พอแล้วคนอื่นไม่ต้องเปลี่ยน” เลยฮากันใหญ่อีก ท่านอากับแสงอาทิตย์หัวเราะขนกลิ้ง พอเล่นไพ่ไปครบรอบแล้ว นายเกือแนะนำให้เปลี่ยนชื่อกันใหม่อีก คุณหลวงร้อยเอกไม่ใคร่จะสมัค แต่ช่วยกันหนุน ๆ เข้าก็เป็นอันตกลง คราวนี้ชื่อให้เป็นนก นกอื่น ๆ มีถมไป คุณหลวงแกก็ไม่ยักเลือก เฉภาะเลือกเอานกสีชมภู ท่านพรานก็ทราบอยู่แล้วว่ารูปคุณหลวงร้อยเอกนั้นตรงกันข้ามกับแบบบาง เมื่อเลือกเป็นนกสีชมภูเช่นนั้นจะไม่ให้หัวเราะกันแทบตายอย่างไร ผมพูดขึ้นว่าถ้าใครเป็นนกอะไรต้องให้ร้องเป็นเสียงนกนั้น คุณหลวงเลยขอเลิก ตกลงแก้ไขเปลี่ยนเป็นยอมให้เลือกเป็นสัตว์ได้ทุกอย่างตั้งแต่ช้างลงไปจนถึง “ชาวอเมริกัน” แต่ผมของด “ชาวอเมริกัน” เพราะยังไม่เคยได้ยินร้องเลย กลัวผู้ที่เลือกเป็น “ชาวอเมริกัน” จะสบายเลยไม่ต้องร้องเสียเลยเป็นอันตกลงเลือกเป็นสัตว์ต่างๆ กันทุกคน ท่านอาเป็นราชสีห์ร้องเก่งกว่าคน คุณหลวงร้อยเอกเป็นช้าง ไม่สู้

ะขัน เพราะรูปออกจะสมๆ แต่ถึงจะเปลี่ยนไปเป็นอะไรๆ แล้วก็ไม่ขำเท่ารายดอกเทียน จึงเลยเรียกคุณหลวงร้อยเอกว่า “ดอกเทียน” ต่อมา ภายหลังนัดกันร้องเพลงคนละเพลง คุณหลวง “ดอกเทียน” ร้องดีกว่าคุณหลวงอภิบาลสักนิดหนึ่ง ท่านพรานทรายดีอยู่แล้วว่าคุณหลวงอภิบาลท่านร้องดีเพียงไร ท่านตรงกันข้ามกับพระอภัยพระอภัยเป่าปี่ให้คนฟังหลับได้ คุณหลวงอภิบาลร้องเพลงให้คนหลับตื่นได้ และพอตื่นขึ้นแล้ว ถ้าถามมักบอกว่าเข้าใจว่าถูกผีอำแต่ผมไม่ได้ตั้งใจจะเล่าเรื่องคุณหลวงอภิบาล ผมขอต่อเรื่องคุณหลวง “ดอกเทียน” อีก ว่าที่จริงผมต้องยอมชมว่าในการร้องเพลงของท่านมีดีอยู่อย่างหนึ่ง คือท่านตั้งอกตั้งใจจริงๆ และถ้าฟังดีๆ ก็พอได้เค้าว่าท่านร้องลำอะไร ท่านร้องได้หลายลำมาก นายเกื้อเลยตั้งชื่อท่านเสียว่า “หม่อมดอกเทียน” เพื่อจะให้เข้าพวกหม่อมส้มจีนคนเสียง คนอื่นๆ ก็เลยออกจะพากันเห็นด้วย ตกลงเรียกคุณหลวงร้อยเอกนั้นว่า “หม่อมดอกเทียน”

วันที่ ๑๒ (คือวันนี้) ก็ไม่ได้เสด็จไหนอีก พระยอดแตกแล้วแต่หมอทูลแนะนำให้ประทับอยู่นิ่งๆ ส่วนผมก็เห็นว่าเป็นโอกาสอันดีที่จะได้พักบ้าง และมีผู้มีความเห็นพ้องกับผมหลายคน ตลาดเมืองชุมพรตกลงไม่ได้เห็นทั้งผมทั้งนายเกื้อ แต่ผมได้ถามผู้ที่ได้ไปมาแล้วหลายคน ได้ความตามคำเล่าบอกตรงกันหมดว่าตลาดเมืองชุมพรนับว่าไม่มีก็ได้ ผมได้ยินท่านขุนแพทย์กล่าวว่าตั้งแต่ท่านได้เห็นตลาดมานักแล้ว ยังไม่เคยเห็นแห่งใดสนุกน้อยเท่า

ตลาดเมืองชุมพรเลย ต่วนคะเนมเล่าให้ผมฟังว่ามีร้านจีนอยู่ร้านหนึ่ง ขายของเบ็ดเตล็ด จนของกินก็ไม่ใคร่จะขายกัน ชาวชุมพรถือกันว่าคนที่ซื้อของกินเป็นคนเกียจคร้าน เพราะฉนั้นการซื้อขายนับว่าไม่มีก็ได้ ดูช่างพอใจง่ายจริงๆ ทำอะไรก็ทำแต่พอกินเท่านั้น การรับจ้างรับออนกันไม่มีเลยก็ว่าได้ การมหรศพก็หาได้ถูกเหลือเกิน เช่นหนังตลุงโรงหนึ่งหาคืนละ ๒ บาทเท่านั้น แต่ต้องเลี้ยงให้กินอีมหนึ่ง ถึงกระนั้นก็ดูช่างถูกเสียจริงๆ ผมยังสองจิตรสองใจอยู่ว่า ถ้าออกมาอยู่ที่ชุมพรนี้จะมีความศุขฤาไม่ ถ้ามีความประสงค์จะอยู่เงียบๆ ไม่มีสิ่งไรกวนใจ และไม่ต้องนึกถึงเงินทองอะไร ท่าทางจะสบายดี แต่น่ากลัวจะอัดใจเต็มทีกว่าจะเคยไปได้ การอยู่ในกรุงเทพ ฯ มีเครื่องกวนใจมาก มีเครื่องทำให้เดือดร้อนมาก ต้องคิดถึงเรื่องการใช้สรอยไม่ได้ขาด ค่าเลี้ยงชีพก็แพง แต่กระนั้นก็ดี ผมขอรับประทานอยู่กรุงเทพ ฯ ความลำบากต่างๆ ในการที่อยู่กรุงเทพ ฯ ผมก็จะรับอายาทนได้ มิใช่ว่าผมไม่เคยทนความลำบากเช่นนั้นมาเมื่อไร ผมทราบอยู่ดีแล้วว่าการที่อยู่ในกรุงเทพ ฯ จะมีหนทางเป็นคนขอทานได้เร็วกว่าอยู่ที่เมืองชุมพรนี้เป็นแน่ แต่ถึงกระนั้นก็ดี ถ้าจะให้ผมเลือกว่าจะเป็นคนขอทานในกรุงเทพ ฯ ฤาเป็นเสรฐีที่เมืองชุมพร ผมดูเหมือนจะเลือกเป็นคนขอทานในกรุงเทพ ฯ แต่ข้อนี้ก็พูดยาก เพราะผมยังไม่ได้ถึงที่จำเป็นที่จะต้องเลือก การเป็นเสรฐีนั้นไม่ว่าเป็นอยู่แห่งใด ต้องยอมว่าไม่เป็นของเลว ผมยอกได้

อย่างหนึ่งว่า ถ้าตัวผมพะเอินเกิดเป็นเสรฐีขึ้นที่เมืองชุมพรนี้ ผมคงจะไม่คงเป็นอยู่เช่นนั้นนาน ผมคงวิ่งแร่เข้าไปกรุงเทพ ฯ ในชั้นต้นไปเป็นผู้มีเงินพอกิน (เพราะการที่จะเป็นเสรฐีในเมืองชุมพรคงจะไม่สู้ต้องมีเงินทองสักเท่าไร) อยู่ไม่ช้าผมก็คงได้เป็นคนขอทานในกรุงเทพ ฯ เท่านั้น

เมื่อผมได้เล่ามาถึงเพียงนี้แล้ว ท่านพรานก็คงจะรู้สึกได้ว่าท่านพวกข้าราชการที่มารับราชการอยู่ที่เมืองชุมพรนี้ ควรจะได้รับความสรรเสริญในการที่ท่านมีความอุสาหะทนอยู่ได้ ที่พักฤาก็เต็มที ดูไม่แน่นหนาเลย ศาลาที่ว่าการเมืองผมช่างชอบจริง ๆ ไม่มีผิดโรงนาเลย เวลาร้อน ๆ ท่าทางจะสบายมาก ผมเห็นว่าถ้าจะยังทำที่ว่าการเป็นตึกเป็นรามมั่นคงไม่ได้ทำเป็นรูปโรงนาไว้พลางเช่นนี้ ดีกว่าที่จะทำขึ้นเป็นเรือนชั่วคราว รูปร่างเป็นฝรั่งอย่างเก่า ๆ ผมดูเรือนชนิดนี้ทีไรรู้สึกเหมือนแลดูคนครึ่งชาติชั้นเลว ที่หน้าตาท่าทางกิริยาวาจา ตลอดจนความคิด ก็เป็นคนไทยฤามอญอย่างเลว ๆ แต่อุส่าห์สรวมเสื้อกางเกงอย่างฝรั่งเข้าไว้ หวังจะให้คนนิยมว่ามีเชื้อฝรั่ง และดีกว่าคนไทยแท้ ๆ แต่ตามความจริงคนครึ่งชาติเช่นนั้น ฝรั่งก็ดูถูก ไทยเราก็ดูถูก ตกลงลอยคว้างไปคว้างมาประดุจค้างคาว ไปเข้าพวกสัตว์จัตุบาทก็ถูกรังเกียจว่ามีปีก ไปเข้าพวกนกก็ถูกรังเกียจว่ามีฟัน และอวัยวะต่าง ๆ อย่างสัตว์จัตุบาท ตกลงเข้าข้างไหนก็ไม่ได้ ต้องเข้าพวกแต่กับค้างคาวด้วยกันเท่านั้น พวกคนครึ่งชาติก็ต้องคบค้า

ได้แต่พวกที่เป็นเช่นเดียวกันโดยมากเหมือนกัน ผมเห็นว่าที่ไทยและฝรั่งรู้สึกอย่างไรในส่วนคนครึ่งชาติ ก็ดูเหมือนจะรู้สึกคล้าย ๆ กันในส่วนเรือน จะเป็นฝรั่งก็ไม่ใช่ไทยก็ไม่เชิง เพราะฉะนั้น ผมจึงเห็นว่าที่ว่าการชั่วคราวของเมืองชุมพรนี้ ทำเป็นโรงนาเสียรู้แล้วรู้รอดไป อย่างไร ๆ ก็ไม่มีใครเถียงได้ว่าไม่ใช่ไทยแท้ช่างสะใจดีหริง ๆ

ผมขอจบหนังสือฉบับนี้ไว้เพียงนี้ที่หนึ่ง เพราะพรุ่งนี้เช้าจะเสด็จออกจากเมืองชุมพร ผมต้องรีบส่งหนังสือนี้เสียในวันนี้ ผมยังบอกไม่ได้ว่า เมื่อไรจะส่งมาอีกฉบับหนึ่ง ผมคิดว่าจะเขียนเรื่อย ๆ เป็นวัน ๆไป มีโอกาศเมื่อไรก็จะส่งมา ผมไม่จำเป็นจะต้องบอกว่าคิดถึงท่านพรานและผู้ที่ชอบพอกันบรรดาที่อยู่ในกรุงเทพ ฯ ควรจะเดาใจผมได้เอง

นายแก้ว

ฉบับที่ ๒

ท่าไม้ลาย

แขวง เมือง ชุมพร

วันที่ ๑๓ เมษายน รัตนโกสินทร ศก ๑๒๘

คำนับ มา ยัง ท่าน พระยา บุญ ทราย

จดหมาย ฉบับ นี้ ผม ใช้ วิธี เขียน ผิด กับ ฉบับ ที่ ๑ คือ ไม่ได้ เขียน ในวัน เดียว ให้ แล้ว ผม จะเขียน ไป คราว ละเล็ก ละน้อย ตาม ที่ จะ หา เวลาได้ เพื่อจะได้ ไม่ ต้อง เสีย เวลา นั่ง จ้า ตลอด ใน วัน เดียว ซึ่ง เป็น การ ลำบาก และ บาง ที จะ หลง ลืม ตก หล่น ไป เสีย บ้าง สู้ ค่อย เขียน ค่อย ไป ไม่ได้ ในเวลา เดิน ทาง ใช้ วิธี เขียน จดหมาย เช่น นี้ สดวก ดี เพราะ ฉะนั้น ผม จะได้ ใช้ ต่อไป ใน ฉบับ หลัง ๆ ต่อไป อีก ตาม แต่ จะ สม ควร

วันนี้ เวลา เช้ายังไม่ ทัน กระบวน เสด็จ จะออก จาก ที่ ประทับ ก็ได้ ทราบ ข่าว ว่า เกิด มี เหตุ ขึ้น คือ นาย อิน ขึ้น ช้าง แล้ว จะ ออก เดิน ล่วง น่า พะเอิน ช้าง ตื่น ม้า จะ สลัด อย่างไร ไม่ ทราบ สัประคับ พลิก นายอิน ตก ลง มา มิ หนำ ซ้ำ ถูก ช้าง ถีบ อีก ด้วย เดชะ บุญ ถีบ แต่ เฉียด ๆ ไป ถ้า โดน เข้า เต็ม เท้า เห็น จะ งอม แต่ กระนั้น นาย อิน ก็ ฟก เล่น ตลก ไม่ไหว

เวลา เช้า ๔ โมง ครึ่ง กระบวน เสด็จ ออก จาก ที่ ประทับ เสด็จ โดย กระบวน ช้าง ออก จาก ที่ ประทับ เดิน ไป ตาม ถนน ตลาด ผม กับ นาย เกือ ขึ้น ช้าง เดียว กัน มี ความ เห็น พร้อม กันว่า ตลาด เมือง

ชุมพร เป็น อย่าง สนุก น้อย ที่สุด ที่ได้ เคย เห็น มา ผม เชื่อ ว่า ถึง แม้ คุณ หลวง เอื้อ ราช องครักษ์ เก่า มา ก็คง จะไม่ เห็น สนุก มี ของ ดี อยู่ ที่ ถนน เรียบ ร้อย ดี จริง ๆ พอ พ้น ถนน ตลาด แล้ว ข้าม ลำ น้ำ ทาง เดิน แต่ นี้ ต่อไป ก็ เป็น ถนน เตียน ดี กว้าง ๓ วา ผม ทราบ ว่า เจ้าคุณ เทศา ท่าน ตั้ง ใจ จะ ให้ ใช้ เป็น ทาง เกวียน เดิน ถึง มณฑล ภูเก็จ ต่อไป การ ตัด ถนน นี้ ท่าน ได้ ใช้ เงิน ที่ เบิก สำหรับ จัด การ รับ เสด็จ ผม ทราบ ว่า ทูล กระหม่อม มี ความ พอ พระ ราช หฤทัย มาก รับ สั่ง ว่า ดี กว่า ที่ จะ ใช้ เงิน นั้น ประดับ ประดา พลับ พลา ฤๅ สถาน ที่ เพราะ ถนน นี้ จะ ได้ ใช้ เป็น สาธารณ ประโยชน์ ต่อไป ทาง ใน ตอน ต้น ๆ นี้ ราบ ๆ ผ่าน ไป ใน ป่า บ้าง ทุ่ง บ้าง แต่ มี บ้าน คน ราย ๆ ตลอด จน ถึง ตำบล ท่า เสียบยวน ทาง ๓๑๘ เส้น พอ ออก เดิน ไป ไม่ สู้ ช้า นัก ได้ ยิน เสียง แสง อาทิตย์ ฮา ใหญ่ นาย เอื้อ ร้อง ถาม ไป ว่า หัว เราะ อะไร ได้ ความ ว่า เสนา โพ ที่ ขี่ ช้าง เดียว กับ แสง อาทิตย์ นั้น เมา ช้าง เสีย แล้ว ช่าง เคราะห์ ร้าย จริง ๆ เสนา โพ เมา เรือ มา แล้ว ยัง มิ หนำ ซ้ำ มา เมา ช้าง อีก

เวลา ราว บ่าย ๑ โมง ถึง ที่ ประทับ ร้อน ท่า เสียบยวน ลำ น้ำ ที่ ตรง นี้ ออก จะ งาม ๆ แต่ นาย เอื้อ นั้น ชอบ เขา มาก พอ ถึง ก็ มอง หา เขา ครั้น แล เห็น เขา ข้าม ฟาก ลำ น้ำ เสียบ ยวน ช่าง ยินดี เสีย จริง ๆ ต้อง ชี้ ให้ ผม ดู จน ได้ ที่ ประทับ ร้อน ที่ นี้ ทำ รูป เป็น ศาลา วัด ก็ สบาย ดี เวลา นี้ ผม กำลัง ชอบ เรือน อย่าง ไทย ๆ แท้ เพราะ ฉะนั้น พอ เห็น พลับ พลา ประทับ ร้อน ที่ นี้ ก็ ถูก อารมณ์

เวลา บ่าย ๓ โมง ๓๕ นาที กระบวน ออก จาก ที่ ประทับ ร้อน ตั้ง แต่ ข้าม ลำ น้ำ เสียบ ยวน นี้แล้ว ทาง เดิน ขึ้น ๆ ลง ๆ เรื่อย เพราะ เข้า ใน เขตร เขา นาย เกือ เป็น อันได้ ดู เขา เสีย จน พอใจ ขึ้น เขา ลง ห้วย บ่อย จริง ๆ ผม เชื่อ ว่า ท่าน ที่ พอใจ หลับ บน หลัง ช้าง คง จะไม่ใคร่ ชอบ ทาง ขึ้น ลง มาก ๆ เช่น นี้ เพราะไม่ใคร่ จะ กล้า นอน ให้ หลับ สนิท นัก ถ้า หลับ เผลอ ๆ ไป จะ กลิ้ง ลงไป จาก หลัง ช้าง จริง อยู่ ตอก ตาม คำ โบราณ ท่าน ว่า ตก ช้าง ไม่ ตาย แต่ ก็ไม่ สู้ น่า ไว้ ใจ นัก ถึง จะไม่ ตาย ก็อาจ จะ ค่าง เหลือง ได้ เวลา ย่ำ ค่ำ ถึง คลอง ท่า ไม้ ลาย ทาง จาก ท่า เสียบ ยวน ๓๓๒ เส้น เข้า คุณ รัษฎา มา คอย เฝ้า อยู่ ที่ นี้ พอได้ เฝ้า แล้ว ท่าน ก็ กราบ ถวาย บังคม ลา ล่วง น่าไป

ที่ ประทับ แรม ที่ ท่า ไม้ ลาย นี้ พระเทพไชย บุรินทร์ นาย อำเภอ ท่าแซะ เป็น ผู้ ทำ อยู่ ข้าง จะ แข็ง แรง มาก ถึง มี น้ำ บัว ให้ สรง พอ สรง แล้ว พวก ผม พลอย ได้ อาบ ด้วย ที่ สรง น้ำ บัว นั้น ทำ แพ ลอย อยู่ ใน ลำ น้ำ เครื่อง ใช้ ใน ที่ สรง นั้น ใช้ เครื่อง ไทย ล้วน ใช้ ระหัด แทน สูบ ส่วน ท่อ ล้วน แล้วไป ด้วย ลำ ไม้ ไผ่ บัว ก็ ลำ ไม้ ไผ่ เจาะ อาบ สบาย ดี พอใช้ แต่ คุณ ตู้ ไม่ พอใจ ชอบ ลง ใน ลำ คลอง มาก กว่า แก ลงไป นอน เรียบ ร้อย อยู่ กับ พื้น คลอง บำเพ็ญ จะ เป็น กุม ภกรรณ์ ถ้า ปล่อย แกไว้ อาจ จะ ทด น้ำ สำเร็จได้ แต่ พะเอิน ถูก ทำลาย พิธี กุมภกรรณ์ ถูก แต่ ลิง กวน พิธี ยัง แตก นี่ คุณตู้ ถูก ช้าง ทำลาย พิธี จะไม่ให้ พิธี แตก อย่างไร

หนัง ตลุง ของ นาย นก แก้ว ที่ได้ ไป เล่น อยู่ ที่ น่า จวน เมือง ชุมพร

นั้น ตามมาเล่นที่ท่าไม้ลายนี้ คนที่เกณฑ์มาหายหามอยู่ข้างจะชอบมาก เสียงฮาบ่อย ๆ แต่นายเกื้ออยู่ข้างจะออกไม่พอใจไม่ยอมหัวเราะเลย ออกความเห็นว่ากลองเสียงเหมือนเคาะครกตำหมาก

วันนี้อยู่ข้างจะปลาดที่คุณหลวงอภิบาลไม่มีอันเป็นอย่างหนึ่งอย่างใดเลย บางทีจะเป็นเพราะนายอินชิงเกิดเหตุเสียก่อนแล้ว ครั้นคุณหลวงจะเกิดเหตุก็จะเป็นหนทางให้เขาพากันเปรียบท่านกับนายอินซึ่งจะเสียไปมาก คนอื่น ๆ ก็ดูเหมือนจะไม่สู้มีเหตุอะไรสลักสำคัญเป็นแต่ความเหน็จเหนื่อยนั้นเป็นธรรมดา ผมได้ยินหม่อมดอกเทียนบ่นว่าเมื่อยไปทั้งตัว เพราะฉะนั้นเลยไม่ได้ฟังร้อง ซึ่งตามความจริงก็ดี จะได้พักเสียงหม่อมดอกเทียน และพักหูคนอื่น ๆ

อนึ่งทูลกระหม่อมได้ทรงสรงน้ำพระไชย แล้วรดพระราชทานทุกคน จึงเป็นที่นิยมยินดีกันมาก

ปากจั่น

แขวงอำเภอกระบุรี

วันที่ ๑๔ เมษายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๘

ก่อนที่ผมจะเล่าถึงวันนี้ ต้องขอเล่าถึงเมื่อคืนนี้ต่ออีกหน่อย ในตอนหัวค่ำก็รู้สึกได้อยู่แล้วว่าเย็น แต่พอตกดึกยิ่งกว่าเย็นถึงหนาวต้องห่มผ้าสักหลาด ซึ่งผมเชื่อว่าในกรุงเทพ ฯ เวลานี้จะทำไม่ได้เลยเป็นอันขาด เครื่องใช้ที่หนักในพลับพลาท่าไม้ลายนั้น

ดี นัก ต้อง ยอม ว่า มั่นคง จริง มั่น ทน เคลื่อน ที่ไม่ได้ เช่น โต๊ะ เสวย ฤๅ พระ แท่น และ เตียง นอน ข้า ราช การ เบื้อ ต้น เสา ลง ดิน ทั้ง นั้น แล้ว เสา นั้น จึง ลอด ขึ้น มา พ้น พื้น การ ที่ใคร จะ ประ พฤติ เบื้อ "เสือ อิ หยิบ" เอา เครื่อง แต่ง พลับ พลา ไป ด้วย จึง เบื้อ อันไม่ไหว อยู่ เอง

วัน นี้ เวลา เช้า ๕ โมง แล้ว กระบวน จึง ได้ ออก เดิน จาก ท่า ไม้ ลาย เบื้อ กระบวน ช้าง อีก แต่ ถึง ออก เดิน สาย เช่น นี้ ก็ ไม่ สู้ ร้อน นัก เพราะ อากาศ เย็น และ ออก จะ ครึ้ม ๆ มี เมฆ ฝน ทาง ที่ เดิน ก็ เบื้อ ที่ ขึ้น ๆ ลง ๆ มาก ได้ ไป ตาม เขา บ้าง ลง ห้วย บ้าง สอง ข้าง ทาง เบื้อ ป่า ช่าง สบาย ใน ตา จริง ๆ ดู ทาง เปลี่ยน แปลก ไป เบื้อ ชั้น ๆ ราว กับ ฉาก ละคร ที่ เปลี่ยน บ่อย ๆ ไม่ มี จืด เลย เมื่อ จวน จะ ถึง คลอง ท่า สาร ถนน ตัด ข้าม เขา ตัด ลง ไป ใน แลง แน่น หนา ดี นัก ถนน แถบ สวน ดุสิต ออก จะ แพ้ ๆ เวลา ราว เที่ยง ถึง คลอง ท่า สาร ซึ่ง เบื้อ ที่ บัน แดน เมือง ชุมพร กับ เมือง ระนอง พอ ข้าม คลอง ก็ เข้า ใน เขตร อำเภอ กระ บุรี ท่าน พระยา มหิบาล ส่ง เสด็จ เพียง นี้ เข้า คุณ รัษฎา รับ เสด็จ และ นำ เสด็จ ต่อ มา เดิน อีก ไม่ ช้า ก็ ถึง ที่ แบ่ง น้ำ แหลม มะลาย คือ เบื้อ สัน เขา แบ่ง น้ำ ตก ลง ทิศ ตวัน ออก ส่วน หนึ่ง ตวัน ตก ส่วน หนึ่ง ที่ ตรง นี้ พระ บาท สมเด็จ พระ เจ้า อยู่ หัว ได้ ทรง จาฤก พระ บรม นาม ภิธัย ไว้ แต่ เมื่อ ครั้ง เสด็จ พระราช ดำเนิน ประพาส เมื่อ ร.ศ. ๑๐๘ เดิน ทาง จน ย่าย โมง กว่า จึง ถึง ที่ ประทับ ร้อน ตำบล ยก อินทนิน พลับ พลา ทำ ถูก ใจ อีก คือ เบื้อ รูป โรง นา เย็น สบาย จริง ๆ และ ทำเล ที่ ตั้ง อยู่ ใน ที่ เขา ล้อม รอบ เบื้อ ฉาก ดู ไป ก็ เย็น ตา เย็น ใจ แต่ ธรรมดา ไม่ ว่า สิ่ง ใด ๆ ใน โลก ย์ นี้

ถ้ามีที่ดีก็ต้องมีที่เสียแกมอยู่ด้วย ที่เสียของยกอินทนิน และที่อื่น ๆ ซึ่งตั้งอยู่ในลำห้วยทั้งปวง คือมีทากชุม ทากนี้อยู่ข้างจะสำคัญกว่าพวกอเมริกัน เพราะหลีกเลี่ยงยาก ไปเที่ยวแอบเกาะอยู่ตามใบไม้ฤาใบหญ้าตัวเล็ก ๆ คนเราไม่ทันเห็น พอเดินผ่านไปก็โดดเกาะโดยไม่รู้สึกตัว กว่าจะรู้สึกก็เมื่อได้ดูดเลือดเรากินเสียจนตัวเป่งแล้ว ตัวมันช่างพองขึ้นได้ผิดกับธรรมดาหลายส่วนจริง ๆ พอเกาะเข้าแล้ว จะปลิดออกเราเบื้องต้องยอมเสียเนื้อให้ด้วยนิดหนึ่ง ผมโดนเข้าเองแก่ตัวจึงได้ทราบดี ผมเบื้องคนที่เกลียดสัตว์ชนิดที่ยาว ๆ ดุกดิก ๆ เช่นนี้มาแต่ไหนแต่ไร เริ่มต้นแต่งูลงไป จนถึงกิ้งกือไส้เดือนปลิงเบื้องต้น เพราะฉนั้นเมื่อผมรู้สึกว่าถูกทากเกาะเข้าแล้วจึงลำบากพอใช้ แต่ครั้นจะไม่ปลิดออกฤาก็รำคาญจะวานให้ใครปลิดฤาก็ไม่สู้สดวก เพราะเข้าทากเข้ากรรมเฉภาะคลานเข้าไปเกาะอยู่ที่ขาอ่อน ตกลงผมต้องแข็งใจปลิดเองแต่ต้องหลับตาและเอาผ้าหุ้มมือเสียก่อนแล้วจึงปลิดได้

นี่ผมมัวมาเล่าเรื่องทากเพลินไปเสียแล้ว ต้องย้อนกลับไปหาต้นใหม่ กระบวนช้างที่เดินนั้นไม่ใคร่จะได้ระยะกัน เพราะฉนั้นถึงไม่ใคร่จะพร้อมกันได้ ผมถึงแล้วข้างหลัง ๆ ยังอีกเบื้องนานจึงถึงนายเกือไปได้ข่าวมาแต่ไหนไม่ทราบว่าเข้าคุณกรุงปารีสตกช้าง ผมออกวิตกแทนกลัวท่านจะเจ็บมาก พอเห็นช้างเข้าคุณกรุงมาผมก็รีบไปถามข่าว เห็นแต่ไกลว่าท่านเบื่อนโคลนเปรอะอยู่ นึกว่าเห็นจะแน่ แต่ครั้นไปถามตัวท่านเอง ท่านชี้แจงว่าท่านไม่ได้ตกช้าง

ท่านโดดลงไปเอง เพื่อจะไปเก็บดอกไม้ ท่านเสียท่ายั้งตัวไม่อยู่ จึงก้นกระแทกลงไปในโคลนเท่านั้น นี่แหละถ้าเป็นคนอื่นนอกจากเจ้าคุณกรุงก็คงจะไม่โดดจากหลังช้างลงไปเก็บดอกไม้ แต่นี่เป็นเจ้าคุณกรุงจึงไม่เป็นสิ่งที่น่าปลาดอะไร แต่ท่านเดินไปตามถนนในกรุงเทพ ฯ ยังเดินจนโดนช้างได้

การเลี้ยงที่บกอินทนิน ท่านพระยารัตนเสรฐี ผู้ว่าราชการเมืองระนองเป็นผู้จัด มีของแปลกอยู่คือเข้าหลามอย่างหนึ่ง เข้าหลามนี้ไม่ใช่อย่างที่ชาวบางกอกโดยมากเข้าใจกัน คือไม่ใช่เข้าเหนียวหลามอย่างที่กินกับตังเมหลอด นี่เป็นเข้าเจ้าหลามแล้วห่อใบไม้คือใช้หลามแทนหุงเข้านั้น รศชาติก็แปลกดี

เวลาบ่าย ๓ โมงเศษกระบวนออกเดินจากบกอินทนิน ทางที่เดินก็งามดี แต่สู้เมื่อก่อนถึงบกอินทนินไม่ได้ เช่นเมื่อเดินไปตามลำห้วยหินซองเป็นต้น ช่างสบายดีจริงๆ เย็นสบายดีและมีอะไรๆดูเล่นได้ตลอดลำห้วย นานๆก็พบน้ำตกเข้าครั้งหนึ่ง แต่ทางตั้งแต่บกอินทนินมาไม่ใคร่มีอะไรดูแปลก มีแต่เขากับป่ายืนพันเรื่อยมา จนเวลาบ่ายเกือบ ๕ โมงจึงพบหมู่บ้าน ชื่อบ้านหนองจิก มีนาอยู่หย่อมหนึ่ง กระบือผอมๆแต่เขาใหญ่ ผมให้นึกหนักหัวแทน เดินต่อมาอีกหน่อยหนึ่งก็ถึงคลองปากจั่น ข้ามคลองนี้เข้าในเขตรบ้านปากจั่น มีประตูป่าและร้านพระสวดถวายไชยมงคล ต่อประตูป่าเข้าไปถึงโรงพักตำรวจภูธรและที่ว่าการ

กำนัน ที่ว่าการกำนันนี้เป็นของแปลก เจ้าคุณรัษฎาเป็นผู้เริ่มขัดให้มีขึ้นในมณฑลภูเก็จ แล้วมณฑลชุมพรจึงจำอย่างไปทำบ้าง ผมยอมว่าคิดดี เชื่อว่าคงทำให้นายกำนันรู้สึกตนเป็นคนสำคัญขึ้นอีกเป็นอันมาก เมื่อรู้สึกตนเป็นคนสำคัญขึ้นแล้ว บางทีจะตั้งใจทำน่าที่แข็งแรงขึ้นได้กระมัง พ้นที่ว่าการกำนันไปแล้ว เดินผ่านหมู่บ้านปากจั่น ซึ่งมีเย่าเรือนอยู่กันเป็นหมู่มาก ทุก ๆ บ้านมีรั้วกั้นเป็นขอบเขตร พอพ้นหมู่บ้านไปแล้วเดินตัดไปในทุ่งนา ได้เห็นควายน่าเวทนาอีกหลายตัว แต่บางทีจะมีแรงมากกว่าที่ผมคะเนก็เป็นได้ เวลาบ่าย ๕ โมงครึ่งเศษถึงที่ประทับแรมริมลำน้ำปากจั่น

วันนี้อย่างไรไม่ทราบ ผมช่างรู้สึกเหน็จเหนื่อยฟกเสียจริง ๆ ที่จริงเดินทางระยะก็สั้นกว่าเมื่อวานนี้ รวมระยะทางทั้งสิ้นแต่ท่าไม้ลายมาถึงปากจั่นนี้ ก็ราว ๔๓๐ เส้นเท่านั้น จะกว่าก็ไม่มากนัก บางทีจะเป็นเพราะขึ้นเขาลงห้วยมาก และเพราะขี่ช้างติด ๆ กัน ๒ เวลาก็เป็นได้ อย่างไร ๆ ก็ดี ดูเหมือนไม่มีใครที่จะบอกว่าไม่เหนื่อยไม่ฟก ส่วนผมนั้นเมื่อยขบไปทั้งตัว นายเกื้อก็บอกอาการฟกเหมือนกัน เพราะฉนั้นการที่จะเขียนจดหมายเหตุนี้ต่อไปอีกในคืนวันนี้เห็นจะไม่ไหว ผมจึงงดไว้เขียนพรุ่งนี้ต่อไป เพราะเข้าใจว่าคงจะมีเวลาว่างมาก และจะไม่สู้เหน็จเหนื่อยเท่าวันนี้ด้วย

เรือ ถลาง

จอด น่า เมือง ระนอง

วันที่ ๑๕ เมษายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๘

การ ที่ ผม เดาไว้ ว่า วันนี้ คง จะไม่ สู้ เหน็จ เหนื่อย มาก นั้น ก็ เป็นไป จริง ตาม คาด หมาย ถ้า จะ ว่าไป ตาม จริง ดู เหมือน จะได้ พัก มาก หน ออก จะ เกิน ๆ ต้องการไป เสีย อีก แต่ ผม จะ ต้อง เล่า ถึง เรื่อง เมื่อ วาน นี้ ต่อ เสีย ให้ ตลอด ก่อน

พลับ พลา ปาก จั่น นั้น ตั้ง อยู่ ใน ทำเล ดี ริม ลำ น้ำ ปาก จั่น ส่วน พลับ พลา นั้น เกือบ จะ เป็น บ้าน ถ้า เป็น บ้าน คน ธรรมดา จะ ออก เขื่อง เกินต้อง การไป เสีย อีก เครื่อง ตบ แต่ง ประดับ ประดา ก็ อยู่ ข้าง หรู หรา มาก ม่าน เป็น ผ้า โปร่ง มี ลาย ดอกไม้ สี ต่าง ๆ เครื่อง แต่ง ห้อง ก็ อย่าง ใช้ ใน เรือน มี เตียง ผ้า ใบ ให้ นอน อย่าง สบาย ดี แต่ ถึง เตียง จะไม่ มี เลย ก็ หลับ เพราะ ต่าง คน ต่าง เพลีย ทุก คน อาหาร การ กิน บริบูรณ ดี แต่ ผม ยัง อด คิด ถึง การ เลี้ยง ทาง ชุมพร ไม่ ได้ ที่ ชุมพร นั้น ได้ กิน กับ เข้าไทย อย่าง อร่อย จริง ๆ เพราะ คุณ หญิง อุ่น ท่าน ไป ตั้ง โรง ครัว อยู่ เอง และ ได้ กิน บริบูรณ มาก ของ ว่าง ก็ อร่อย และ แปลก ๆ กัน ทุก วัน จน ผม รู้สึก ว่า ถ้า ขืน ไป รับ เลี้ยง เช่น นั้น นาน ๆ คง อ้วน เป็น แน่ อีก อย่าง หนึ่ง ผม ช่าง คิด ถึง หอย นางรม ชุมพร เสีย จริง ๆ

เมื่อ เสด็จ ถึง ที่ ประทับ แรม นั้น มี ราษฎร ไป รับ เสด็จ อยู่ มาก กับ พวก ราษฎร ที่ อยู่ ใน เขตร อำเภอ มลิวัน แขวง เมือง มริต ซึ่ง เป็น

อาณา เขตร อังกฤษ นั้น ได้ พา กันมา เฝ้า มาก ผม ทราบ ว่า นายสุก นาย กอง ตระเวร เมือง มริต ได้ เป็น ผู้ ชัก ชวน ให้ ข้าม มา นาย สุก คน นี้ เป็น คน เมือง หลัง สวน แต่ไป ทำการ อยู่ ทาง โน้น เมื่อ ทราบ ว่าจะเสด็จ มาจึง ชัก ชวน พวกที่ อยู่ ฟาก ข้าง โน้นให้ ข้าม มา เห็น หน้า คน เหล่า นั้น ผม รู้ สึก ชอบกล เพราะ ที่จริง ก็เป็นไทย ๆ เรา แท้ ๆ แต่ นาย เป็น คน ต่าง ชาติ ต่าง ภาษา น่า อนาถใจ อยู่บ้าง ตัว นาย สุก เอง นั้น ผม ทราบ ว่าไม่ได้ แปลง ชาติ ยังคง เป็น คนไทย แท้ และอยู่ ข้าง จะเป็นผู้ที่ มีใจ เอื้อ เฟื้อ ดี ถ้า ทางฝ่าย เรามี การ งาน อันใด ก็ข้าม มา ช่วย กับ เป็น กรรม การ โรง เรียนด้วย ได้ เป็น ผู้ชัก ชวน ให้คนใน แดน มลิวัน เข้า เรี่ย ราย บำรุงโรง เรียน เพราะ เด็ก ๆ ฟาก โน้น ต้อง ข้าม มา เรียน หนังสือ ทางฝ่าย เรา นี่ก็ พอ จะอวดได้ แล้ว ว่า ราษฎร ใน แดน อังกฤษ ต้อง มา เล่า เรียนใน เมืองไทย เคย ได้ยิน แต่ไทย ไป เรียนที่ เมือง อังกฤษ นี่ กลับ ตรง กัน ข้าม เสีย บ้าง ก็ดี แต่ถ้า จะอวด อย่า ขยาย ขึ้นว่าคนใน แดน อังกฤษ จังหวัดไหน ก็แล้ว กัน เป็น แต่ ทำ ขรึม ๆ ไว้ ว่า แดน อังกฤษ เท่า นั้น เวลา เสวย เย็น แล้ว นาย สุกได้ เข้า ไป เฝ้า ที่ใน ห้อง ประทับ บน พลับ พลา ได้ ทรง ปฏิสันฐาน อยู่ นาน

การ มหรศพ เมื่อ คืนนี้ อยู่ ข้างจะ บริบูรณ์ มาก มี งิ้ว โรง หนึ่ง หนัง ๒ โรง . หนัง ที่ เป็น ๒ โรง คือ มี ของ นาย นกแก้ว ตามไป ด้วย โรง หนึ่ง นาย นกแก้ว อยู่ ข้างจะ ติดต้อย ห้อย ตาม ตลอด มา เดิม ผม เข้าใจ ว่าจะได้ รับ ความ ลำบาก อยู่ บ้างใน การ เดิน ทาง แต่ เจ้า คุณ รัษฎา

ท่าน อธิบาย ว่าไม่เป็น การ ลำบาก เลย เพราะเป็นธรรมเนียม พวก หนัง ก็ดี มโนรา ก็ดี ถ้า เดิน ทางไป จน ถึง หมู่บ้าน ตี กลอง ขึ้น ผู้ที่มีกำลังในหมู่บ้าน นั้นพอได้ ยิน เสียง กลอง ก็ต้อง เตรียม อาหารไว้ให้พร้อม พวก หนัง พอถึง ก็ตรงไป เจ้า ของ บ้าน ต้อง จัด อาหาร เลี้ยง ถ้าใคร จะ หา ก็เล่นให้ดู ถ้าไม่ หา ก็ขอ กิน เช้า อีก มื้อ หนึ่ง แล้ว ออก เดิน ต่อไป เช่นนี้ เอง พวก หนัง และ มโนรา จึงได้ หา เลี้ยงชีพได้ ไม่ ฝืด เคือง เลย เมื่อ แรก ถามดูได้ ความว่า ค่าหา หนัง คราว หนึ่ง ๆ เพียง ๒ บาท เป็น อย่าง สูง ผม เห็นตาย ร้อง ไอ๊ย่า แทน แต่ เมื่อ มา รู้เรื่อง ราว ตลอด เช่น นี้ แล้ว จึง เข้าใจได้ ว่าค่าหา นั้นไม่ เป็น ข้อ สลัก สำคัญ อันใด การ ที่ไป เที่ยว เกณฑ์ อาหาร ได้ ทุก แห่ง หน เช่นนี้ อยู่ข้าง จะได้ เปรียบ คน ธรรมดา มาก แต่ ที่ จริง ก็ควร อยู่ บ้าง เพราะเป็นผู้ที่ มีความ ชำนาญ เขา ว่ามโนรา กว่า จะออก โรงได้ ต้อง หัดปี ๑ เป็น อย่าง น้อย ใต้ ท้าว กรุณา ท่าน กล่าว ว่า ถ้า จะรำ เพียง เท่า ที่ เห็น ที่ ชุมพร นั้น ท่าน รับรอง ว่าให้ได้ หัด สัก ๓ วัน เท่า นั้น ก็ดู เหมือน จะ พอ สู้ได้ ชวน กัน อ้อน วอนให้ ท่าน รำ สักนิด ก็ไม่ เป็น ที่ ตกลง ผม เชื่อว่า ถ้า ท่าน รำ คง จะ งาม มาก เป็น แน่ อย่างไร ๆ ไม่ ต้อง สงไสย เลย ว่า คง จะ สนุก กว่า มโนรา ที่มา เล่น น่า พลับ พลา เป็น อัน มาก

เมื่อ คืนนี้ ตกดึก เข้า ก็เย็น พอใช้ แต่ยัง ย่อมเยาว์ กว่าที่ ท่าไม้ ลาย สักหน่อย นอน ห่มผ้า หนา ๆ หน่อย ก็ พอ นอน สบาย

วันนี้ ต้อง ตื่น แต่ เช้า เพราะ น้ำ ขึ้นเวลา ย่ำรุ่ง เวลา ย่ำรุ่งเศษ เสด็จ ลง เรือ ดำรงรัฐ ล่อง ลงมา ตาม ลำน้ำ หมอก ลง ขาว พน

เกือบจะดูอะไรไม่เห็น เย็นพอใช้ ทางที่ล่องลงมาได้ดูเขา
ทั้งสองฝั่ง ดูสลับซับซ้อนกันงามดี พอเรือออกมาได้สักหน่อย
หนึ่ง เจ้าคุณรัษฎาร้องขึ้นว่า “จรเข้ จรเข้” คนลุกขึ้นดูกัน
หลายคน กลายเป็นจรเข้นาไป เขาโง้งทีเดียว หลอกเสียสนิท
จริง ๆ แต่ต่อสายอีกหน่อย ก็ได้เห็นจรเข้จริง ๆ เรือดำรงรัฐใช้จักร์
ล่องได้ประมาณ ๒ ชั่วโมงครึ่ง ถึงบ้านน้ำจืดใหญ่ซึ่งเป็นที่ตั้ง
ที่ว่าการอำเภอกระบุรี เสด็จขึ้นบกที่นี่ พอพันตะพานท่าน้ำขึ้นไป
มีประตูป่าร้านพระสวด พวกกำนันผู้ใหญ่บ้านและราษฎรเฝ้าอยู่
สองข้างทาง กับมีนักเรียนตั้งแถวด้วย เสด็จจากท่าน้ำทรงรถ
ลาก ทั้งรถทั้งจีนที่ลากมีอายุมากพอสมกัน รถมีคันเดียวแต่ที่ทรง
เท่านั้น ทางเสด็จไปตามถนนชื่อศุขสาคร ไปจนถึงที่ว่าการอำเภอ
ขึ้นประทับบนที่ว่าการใหม่ ซึ่งกำลังสร้างยังไม่แล้ว เพราะฉนั้น
ฝาประจันห้องภายในยังไม่มี ส่วนที่ว่าการที่ใช้อยู่บัดนี้เป็นรูป
โรงนา ประทับอยู่ที่ที่ว่าการนี้อยู่ข้างนานมาก คือตั้งแต่เช้า ๒ โมง
๓๕ นาที จนเวลาบ่าย ๓ โมงครึ่ง ซึ่งเป็นเวลาน้ำขึ้น เพราะฉนั้น
ใครจะบ่นว่าไม่ได้พัก ไม่ได้เลย เป็นอันขาด

ครั้นเมื่อเสด็จจากที่ว่าการอำเภอนั้น เสด็จทอดพระเนตร
หมู่บ้านและตลาด ไปตามถนนวิจิตร์ผดุง แล้วเลี้ยวลงถนน
จรพานิช กลับลงบรรจบถนนศุขสาคร จึงได้ความว่าชื่อถนนคล้องกัน
คือ ๑ ศุขสาคร ๒ จรพานิช ๓ วิจิตร์ผดุง ชื่ออยู่ข้างจะหรูพอใช้
และถ้าฟังดูชื่อดูเหมือนจะเป็นถนนใหญ่และยาวมาก แต่ผมบอกได้

ว่าถ้าใครคิดเช่นนั้นแล้ว เมื่อได้ไปเห็นถนนน่ากลัวจะเสียใจ ส่วนตลาดนั้น ครึกครื้นอยู่บ้าง มีร้านแขกขายของเบ็ดเตล็ดอยู่ร้านหนึ่งทำให้ต่วนคะเนมปลื้มมาก

เสด็จลงเรือตำรงรัฐ ออกเรือเวลาบ่าย ๓ โมง ๔๕ นาที บ่าย ๕ โมง ๒๐ นาทีถึงเขมาใหญ่ เรือถลางจอดคอยอยู่ที่นั้น เสด็จขึ้นเรือถลาง เรือนี้เป็นเรือยอตสำหรับมณฑลภูเก็จ เป็นเรือเชื่องและสบายดี มีห้องหับดีกว้างขวาง ฝีไม้ลายมือที่ทำก็เป็นอย่างประณีตมาก ช่างน่าสบายเสียจริง ๆ แต่นายอินจะมีความเห็นอย่างไรผมยังไม่ได้มีโอกาศถาม ส่วนความสบายของเรือก็คงจะเห็นอยู่ แต่จะมัวนึกล่วงน่าถึงการที่จะออกทะเล เลยชักให้ออกไม่ชอบเสียแล้วก็เป็นได้ อย่างไร ๆ ผมเชื่อว่าพอเรือถอนสมอคงใจเต้นเป็นแน่ เพราะในเวลานั้นยังไม่ทราบว่าจะไปถึงทะเลฤาไม่ พอถ่ายเรือเรียบร้อยแล้วเรือถลางก็ออกเดิน ล่องลงมาตามลำน้ำ จนเวลา ๒ ทุ่ม ๕ นาทีถึงน่าเมืองระนอง เรือพาลีรั้งทวีปยิงปืนใหญ่ถวายคำนับ ๒๑ นัด คืนวันนี้ประทับแรมในเรือถลางต่อพรุ่งนี้เช้าจึงจะเสด็จขึ้นเมืองระนอง

การเดินทางวันนี้ นับว่าเป็นที่เรียบร้อยดี ถึงจะมีเหตุบ้างก็เล็กน้อย เช่นคุณตู้กับเสนายมนั่งเก้าอี้ในเรือถลางจนหักเป็นต้น คุณหลวงอภิบาลก็ไม่มีเหตุสลักสำคัญ เป็นแต่เมื่อเช้านี้ท่านพะเอินเป็นหวัดจนจำเป็นต้องใช้ผ้าแพรพันคอ พันภายในคอเสื้อ เพราะฉนั้นคอเสื้อก็ต้องแบะเป็นธรรมดา ผมสังเกตว่าพอลงเรือคุณหลวง

หอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติ ร.๙ นครราชสีมา

อภิบาล ต้อง เป็น หวัด เมื่อ ลง เรือ มหา จักรกรี ที่ ท่า ราชวรดิฐ ก็ ต้อง ใช้ ผ้า แพร พัน คอ วันนี้ ลง เรือ ดำรงรัฐ ก็ ต้อง ใช้ ผ้า แพร พัน คอ ผม พิศ ๆ ไป ก็ ออก เสีย ดาย ที่ ผม เอง ไม่ ได้ นึก ขึ้น เสีย ก่อน เอง ถ้า หา ไม่ ผม ก็ คง จะ ได้ เป็น หวัด บ้าง จะ ได้ มี โอกาศ ใช้ ผ้า พัน คอ และ แบะ คอ เสื้อ เล่น บ้าง แต่ คน อย่าง เช่น ผม ถ้า แม้ จะ ทำ เช่น นั้น บ้าง ก็ คง จะ ไม่ เข้า ที เหมือน คุณ หลวง อภิบาล เพราะ รูป ร่าง ผม ไม่ ให้ รูป ผม เตี้ย ๆ เป็น คน ไทย ๆ ไม่ ได้ สูง ระหง เทียม ชาว ยุโรป อย่าง เช่น คุณ หลวง ถึง จะ ทำ อย่างไร ๆ ก็ คง ไม่ มี ใคร หลง นึก ว่า ผม เป็น ฝรั่ง คง จะ มี แต่ คน ด่า ผม ว่า โซ๊ด เท่า นั้น แต่ ส่วน คุณ หลวง อภิบาล ผิด กัน เพราะ ท่าน เป็น ผู้ ที่ มี คน ไทย ๆ รุ่น ใหม่ นิยม กัน มาก ว่า เป็น ผู้ มี ความ รู้ ใน ทาง แบบ ธรรมเนียม ของ ชาว ยุโรป จริง ๆ อยู่ ผู้ หนึ่ง ท่าน จะ ประพฤติ สิ่งไร ย่อม จะ ต้อง ถูก ต้อง ตาม คัมภีร์ โก้ หร่าน แล้ว ท่าน จึง ได้ ประพฤติ

ผม ขอ จบ จดหมาย ฉบับ นี้ เสีย ที จะ ได้ ส่ง ไป ให้ ท่าน พราน แล้ว ผม จึง จะ เขียน เล่า เรื่อง ประพาศ เมือง ระนอง มา ใน ฉบับ น่า

นายแก้ว

ฉบับที่ ๓

พระที่นั่ง รัตน รังสรรค์

ระนอง

วันที่ ๑๗ เมษายน รัตน โกสินทรศก ๑๒๘

คำนับ มายัง ท่าน พรานบุญ ทราบ

เมื่อ วันที่ ๑๕ เวลา เรือ กลาง มา ถึง ที่ ปาก น้ำ ระนอง นั้น เป็น เวลา ค่ำ มืดไม่ สามารถ จะ แล เห็น อะไร เสีย แล้ว เพราะ ฉนั้น ต่อ รุ่งขึ้น เวลา เช้า วันที่ ๑๖ ผม จึงได้ มีโอกาศ มอง ดู ภูมิ ที่ ทั้ง สอง ฝั่ง แม่ น้ำ ที่ ตรง นี้ เป็น เขา ทั้ง สอง ฟาก สลับ ซับซ้อน กัน เป็น ชั้น ๆ ราว กับ หลีย ฉาก ลคร แต่ แม้ถึง ลุง ทารย์ ช่าง ใหญ่ ของ เรา ก็ เห็น จะ เขียน ฉาก ลคร ให้ เหมือน เช่นนั้นได้ โดยยาก ไม่ เสีย ใจเลย ใน การ ที่ ตื่น ลุก ขึ้น ดู แต่ เช้า ทาง ฝั่ง ตวัน ตก เป็น เขตร แดน เมือง มริต ตรง ที่ เรือ จอด ออก ไป วิก ตอเรีย ปอยน์ต กับ เกาะ วิก ตอเรีย ซึ่งไทย เรา เรียก ว่า เกาะ สอง เป็น ที่ ตั้ง ว่าการ อำเภอ มลิวัน นาม มลิวัน นี้ เจ้าคุณ รัษฎา อธิบาย ว่า มี เรื่อง เล่า กัน มา ว่า ลำ คลอง ลด เลี้ยว มาก จึง เรียก ว่า คลอง หลีก สวรรค์ แต่ เป็น ธรรมดา คนไทย ชาว ใต้ มัก พูด ตัด คำ ห้วน ๆ ชื่อ คลอง จึง กลาย เป็น คลอง หลิ หวันไป ภาย หลัง พม่า เรียก ไม่ถูก เรียก เพี้ยน เป็น มลิวน จึง กลาย เป็น มลิวัน ต่อ มา แต่ จะ เป็นไป เช่นนี้ จริง ฤๅไม่ ผมไม่ ขอ รับ อาษา เป็น ผู้ ตัดสิน ทาง ฝ่าย ตวัน ออก ที่ เป็น ของ กรุง สยาม ก็มี เกาะ อยู่ ตรง นั้น ๒ เกาะ คือ เกาะ ผี กับ เกาะ คนที ที่ เกาะผี มี ประภา คาร ซึ่ง เดิม ได้ ทำ ขึ้น รับ เสด็จ

พระ บาท สมเด็จ พระ เจ้า อยู่หัว เมื่อ ร.ศ. ๑๐๘ และได้ บำรุง ซ่อม แซม ใช้ มา จน ทุก วันนี้ ที่ เกาะ คนที มี ตลาด ตั้ง อยู่ ริม น้ำ เรื่อง ราว ที่ เล่า ถึง เกาะ คนที กับ เกาะ ผี นี้ ก็ มี สนุก พอ ใช้ แต่ เขียน ลง ใน หนังสือ ไม่ สู้ จะ เพราะ ผม จึง งด ไว้ แต่ ผม อาจ จะ บอก ได้ อย่าง หนึ่ง ว่า เย็น นิทาน ชนิด ตา ม่อง ล่าย และ เกาะ นม สาว กับ สาม ร้อย ยอด นั้น ที่ ทาง ฝั่ง ตรง กัน ข้าม กับ เกาะ คนที มี โรง พัก ตำรวจ ภูธร เมื่อ ตอน เช้า ได้ ยิน เสียง ชนี ร้อง อยู่ กึก ก้อง จึง เข้า ใจ ว่า คง จะ ชุม มาก ผม จำได้ ว่า เมื่อ ผม ออก มา เที่ยว ทาง หัว เมือง ปักษ์ ใต้ นี้ ประมาณ ยี่สิบ ปี ล่วง มา แล้ว ผมได้ ชนี กลับไป หลาย ตัว แต่ จะ ได้ ไป จาก ระนอง นี่ ฤๅ จาก แห่ง ใด ผม จำไม่ได้ ถนัด เพราะ อายุ ผม ใน เวลา นั้น ก็ น้อย เต็ม ที ผม จำได้ แม่น ยำ อยู่ อย่าง หนึ่ง ว่า ชนี ที่ได้ เข้า ไป นั้น ไป เลี้ยง ไว้ ใน กรุง เทพ ฯ ไม่ ช้า ก็ ตาย หมด ผม เสีย ดาย เหลือ เกิน ดู เหมือน จะ ถึง น้ำ ตา ตก เพราะ ผม อยู่ ข้าง รัก ชนี ของ ผม มาก มาได้ ยิน เสียง ชนี ร้อง ขึ้น จึง นึก ถึง เรื่อง เก่า นี้ ขึ้น มาได้

วันที่ ๑๖ เวลา เช้า ๓ โมง เศษ จึง เสด็จ ลง เรือ กรรเชียง จาก เรือ ถลาง เรือ พา ลี ยิง สลูต ถวาย ๒๑ นัด ครั้น เรือ พระ ที่นั่ง ผ่าน ตลาด ที่ เกาะ คนที ไป พวก จีน ที่ ตลาด ได้ สลูต ถวาย ด้วย ประทัด แต่ จะ เป็น กี่ นัด ก็ นับ ไม่ ถ้วน ได้ ยิน เสียง ม้า ล่อ สนั่น เขา ว่า คุณ จางวาง รถ ม้า อยู่ ข้าง จะ เป็น ที่ รื่นรมย์ มาก เพราะ ได้ ฟัง เสียง อัน เป็น ที่ พึง ใจ ของ ท่าน เรือ ตี กรรเชียง ไป ประมาณ ๒๐ นาที ถึง ท่า ซึ่ง

ได้ตกแต่งไว้รับเสด็จอย่างหรูหรา ที่ตรงนี้มีหาดทรายซึ่งไหลลงมาจากเมือง ทำให้น้ำตื้นมาก แต่เจ้าเมืองได้จัดการทำตะพานต่อออกมายาว การขึ้นลงจึงสดวกดี ที่ท่ามีประตูป่าและร้านพระสวดถวายไชยมงคล ข้าราชการได้รับเสด็จอยู่ที่นี้ มีท่านพระยาดำรงสุจริต กับท่านพระยารัตนเสรฐี เป็นประธาน เสด็จโดยกระบวนรถจากที่ท่าน้ำขึ้นมาที่พระที่นั่งรัตนรังสรรค์ ระยะทางประมาณ ๘๐ เส้น ที่เมืองมาตั้งอยู่ไกลเช่นนี้ ไม่ใช่เป็นมาแต่เดิม หาดทรายซึ่งงอกออกไป ภายใน ๒๐ ปีนี้เองงอกออกไปจากท่าเดิมหลายสิบเส้น รถม้าในเมืองนี้มีหลายคัน ข้าราชการได้ขึ้นตามเสด็จมาจากท่าเรือมาก รถขับขึ้นมาตามถนนท่าเมืองเลี้ยวมาตามถนนตลาด แล้วเลี้ยวขึ้นเขาวัง มีประตูป่าที่ตีนเขานี้อีกประตูหนึ่ง เขาวังนี้อยู่ข้างจะชันมาก ม้าที่ใช้ลากรถก็ล้วนแต่ย่อม ๆ ถ้าไม่ได้อาไศรยคนรุนท้ายรถเห็นจะลากรถขึ้นมาไม่ไหว ทางขึ้นนั้นได้ตัดให้ค่อย ๆ วกไปวกมา เพื่อให้ขึ้นทีละน้อยอยู่แล้ว แต่ถึงกระนั้นก็ยังชันอยู่มาก ยิ่งขวน ๆ ถึงยอดเขารถแทบจะขึ้นไม่ไหว

พระที่นั่งรัตนรังสรรค์นี้ ตั้งอยู่บนยอดเขา และมีต้นไม้ล้อมอยู่รอบทุกด้าน เพราะฉนั้นเป็นที่น่าสบายอย่างยิ่ง ตัวพระที่นั่งเป็นเรือนตึก ๒ ชั้น รูปยาวไปตามรูปยอดเขา รับลมเย็นสบายดีนัก พอกินเข้ากลางวันแล้ว ต่างคนต่างง่วงกันทุกคน พอได้ทราบว่าทูลกระหม่อมก็บรรทม ก็เลยพานอนกันหมด ต่อ

เวลาบ่าย ๕ โมง แล้ว จึง บรรทม ตื่น จึงไม่ได้ เสด็จไปไหน เจ้าเมือง ได้จัด มวย มา ชก ถวาย ที่สนาม น่า พระ ที่นั่ง ๓ คู่ ดูเนือย ๆไป สู้ ที่ ชุมพรไม่ได้ ผมได้ทราบ ว่าใน มณฑล ภูเก็จ นี้ มวยไม่ใคร่ มี แต่ที่ นี่ ใกล้ไชยา ๆ เข้น ครู จึง มี

เมื่อ ตอนค่ำ มี มโนรา และ หนัง มา เล่น หนัง นั้นไม่ใช่ของ นาย นกแก้ว และ สู้ของ นาย นกแก้วไม่ได้ แต่ มโนรา เก่ง กว่าที่ ชุมพร นาย เกื้อ ลงไป ดู อยู่ นาน กลับ ขึ้น มา ออก ความ เห็น ว่า การ ที่ จะ หัดให้ รำได้ ภายใน ๓ วัน เห็น จะไม่ไหว ถึง แม้ ใต้ เท้า กรุณา ก็ดู เหมือน จะ ยอม แล้ว ว่าไม่ไหว นาย เกื้อ อยู่ ข้าง จะ ชอบ มโนรา มาก อุส่าห์ ไป นั่ง สังเกต จำ ท่า ทาง มาได้ เข้น หลาย ท่า บาง ที เขา จะ คิด อ่าน จำไปไว้ รำให้ ชาว บาง กอก ดู กระมัง

แต่ มโนรา ก็ดี หนัง ก็ดี เห็น จะไม่ สู้ "คอน เสิต" บน พระ ที่นั่ง ต่าง คน ต่าง นัด กัน ร้อง คน ละเพลง ใต้ ท้าว กรุณา เริ่ม ก่อน ร้อง แขก บรเทศได้ ครึ่ง ท่อน อยู่ข้าง จะ พอใช้ พอ ถึง คราว คุณหลวง อภิบาล ร้อง เสียง ท่าน เห็น จะ เพราะ เทียม ๆ ปี่ พระ อภัย จน หนู ต้อง ออก จากรู มา ฟัง เฉภาะ วง ออก มา ยืน อยู่ ข้าง ตัว คุณหลวง ท่าน พราน ก็ ทราบ อยู่ แล้ว ว่า คุณหลวง กับ หนู อยู่ในโลกย์ เดียว กัน แทบไม่ได้ เพราะ ฉะนั้น พอ ท่านรู้ สึก ตัว ว่า หนู ออก มา ยืน ฟัง ท่าน ร้อง เพลง อยู่ ท่าน โดดที เดียว สัก ๔ ศอก ฤๅ กว่า โดดไป ทั้ง นั่ง ๆ อย่าง นั้น เอง ลคร ฝรั่ง สู้ไม่ได้ หนู ก็ ตกใจ ลง บรรไดไป ครั้น

ถึง เวร หม่อม ดอก เทียน เอ่ย ร้อง ขึ้น ว่า " หอม ดอก ไม้ คำ ฮอม "
ตุ๊ก แก โผล่ ออก มา ดู ไล่ กัน เอะอะ สนุก แล้ว หม่อม จึง ร้อง ต่อไป
คน พ้ง ชอบ กัน มาก ท้อง จะ แข็ง ตาย กัน หมด

วันที่ ๑๗ ก่อน เวลา เสวย กลางวัน ได้ เสด็จไป ทอด พระเนตร
พุน้ำ ร้อน ทางไป จาก วัง ประมาณ ครึ่ง ชั่วโมง ถนน กว้าง และ เรียบ ร้อย
โรย ศิลา แน่น ดี กว่า ถนน ใน กรุง เทพ ฯ บาง สาย แต่ ที่นี่ได้ เปรียบ
เพราะ อยู่ ใกล้ เขา จะ ต้อง การ ศิลา สัก เท่า ใด ก็ได้ ไม่ ต้อง เปลือง
แรง ขน กี่มาก น้อย และไม่ ต้อง บรรทุก รถไฟ เสีย ค่า ระวาง หนัก
ต่อ หนัก ถนน ที่ไป พุน้ำ ร้อน นั้น พอ ข้าม ทุ่ง พ้นไป แล้ว ก็ เลียบไป
ตาม ลำธาร ซึ่งใน ฤดู นี้ มี น้ำไหล แต่ เฉภาะ ที่ เย็น กระแส เหมือง
เมื่อ ผม มาเที่ยว ทางนี้ ครั้ง ก่อนนี้ ดูเหมือน จะยัง จำได้ อยู่ ว่า น้ำใน ลำธาร นี้
ไหล เสียง ดัง สัก ๆ เวลา นี้ ต่อ ให้ ลงไป จนถึง ที่ น้ำก็ไม่ได้ ยิน
นี่ก็ เย็น เพราะ ทราย เมืองไหล ลง มา ถม เสีย หน ลำธาร ตื้น พุน้ำ ร้อน
นั้น อยู่ ริม ลำธาร เย็น บ่อ มี น้ำ ร้อน พุ ขึ้น มา จาก พื้น เฉย ๆ
แล้ว ตก ลงไป ใน ลำธาร ที่ นั้น มี เย็น ศาล เจ้า ที่ บูชา ผี บ่อ พวก จีน ถือ
กัน ว่า ถ้า จุด ประทัด ผี ชอบ น้ำ เดือด มาก ขึ้น ข้อ นี้ จริง ผม รับ รอง
เพราะได้ เห็น แก่ ตา แต่ ผี บ่อ ไม่ ชอบ เฉภาะ แต่ จุด ประทัด ตบ มือ
ก็ ชอบ กระทืบ ก็ ชอบ เคาะ ด้วย ไม้ ก็ ชอบ ตกลง รวบ รวม ใจ ความ
ว่า ทำ อะไร ๆ ให้ กระเทือน น้ำ เย็น เดือด มาก ขึ้น มา ทั้ง นั้น น้ำ ที่ พุ ขึ้น
มา นั้น ร้อน จัด เท่า ๆ น้ำ ต้ม เดือด และใช้ ได้ เช่น เดียว กัน ซง
น้ำชา กิน ก็ได้ ต้มไข่ ใน บ่อ นั้น ก็ สุก อยู่ ข้าง จะ ดี มาก เสีย แต่

มา อยู่เสียในที่ซึ่งไปมา ยาก ถ้าแม้ไปมีอยู่ใกล้ ๆ กรุงเทพ ฯ ผมนึกว่าคงจะทำให้เกิดผลประโยชน์ได้มาก คุณพระอมรบ่นว่า ถ้าอย่างนี้ไปเกิดขึ้นในบ้านท่านสักบ่อหนึ่งจะดี แต่ท่านก็หาได้ชี้แจงให้ละเอียดไม่ ว่าท่านจะให้เกิดมีขึ้นในบ้านวัดโคก ฤๅบ้านถนนบ้านหม้อ ท่านมีความเห็นว่าถ้ามีขึ้นในบ้านท่าน ท่านจะคิดกั้นรั้วให้ดี ใครเข้าไปกินเก็บเงิน จะทำเป็นที่อาบน้ำไว้ด้วย ใครอาบจะเก็บเงินเพียงคราวละสลึง ฤๅ ๒ สลึง และเพื่อจะพ่อให้คนติดใจมาบ่อย ๆ จะต้องคิดอ่านหาคนถูตัวดี ๆ ไว้สักสามสี่คน แต่ข้อนี้ผมคัดค้าน เพราะเห็นว่าคุณพระไม่ควรจะคิดประมูลเร๊สตอรัง ห.จ.ก. ท่านก็เห็นด้วยเลย บอกงดความคิดที่จริงความคิดของคุณพระอมรไม่เลว พุน้ำร้อนเช่นนี้ถ้าไปเกิดในที่เหมาะควรจะเป็นเงินเป็นทองมาก ถ้าเป็นที่เมืองนอกคงจะมีผู้คิดทำที่กินน้ำและอาบน้ำขึ้นเป็นแน่ และน้ำจากบ่อนั้นถ้ากรอกขวดปิดกระดาดให้งาม ๆ อาจขายได้ราคาแพง ๆก็ได้ สำคัญที่ต้องคิดจัดการกับหมออะไรสักคนหนึ่ง ให้บอกว่าเป็นยาแก้โรคอะไร ๆต่าง ๆ ได้เท่านั้น น้ำแร่ต่างๆ ที่ฝรั่งกรอกขวดมาขายเป็นยานั้น ก็ไม่ผิดอะไรกัน เช่นน้ำแร่ชนิดที่เรียกว่าเอเวียงเป็นต้น ผมได้ไปจนถึงที่พุที่ตำบลเอเวียง ริมฝั่งทเลสาปเยนวา ในเขตรแดนฝรั่งเศส ดูก็เป็นพุน้ำธรรมดา แต่ใสสอาดดีเท่านั้น ดื่มเข้าไปรศชาติก็ไม่ผิดน้ำฝนเลย ไม่มีเดือดฤๅอะไรสักอย่างเดียว แต่เขาช่างทำฉลากปิดขวดงามดี และมีหนังสือ

บอก ว่า แก้ โรค ได้ แทบ สาร พัด ขวด ขนาด ขวด เหล้า ฮ๊อก ขาย ที่ ปารีส ราว ๕๐ ซอง ติมส์ คือ ราว สลึง ๑ ที่ ลอน ดอน มี ราคา ขึ้น ไป ถึง ขวด ละ ชิลลิง คือ ราว ๓ สลึง ถ้า เรา คิด จัด การ ขาย น้ำ ระ นอง ได้ ขวด ละ เฟื้อง เดียว เท่า นั้น ก็ จะ รวย มาก พอ อยู่ แล้ว

เวลา บ่าย ทรง รถ เสด็จ ประพาส ตาม ใน เมือง และ ทอด พระ เนตร สถาน ที่ ต่าง ๆ เสด็จ ที่ ว่า การ เมือง ก่อน ที่ ว่า การ เมือง ตาม ธรรมดา ใช้ ชั้น ล่าง พระ ที่นั่ง รัตน รังสรรค์ ครั้น เตรียม จัด พระ ที่นั่ง เป็น ที่ ประทับ จึง ย้าย ลง ไป ตั้ง ทำ การ อยู่ ใน ศาลา ชั่ว คราว ทำ เป็น รูป โรง นา อย่าง ที่ ชุมพร ที่ นี้ แล้ว จะ ยก พื้น ใช้ เป็น โรง เรียน ต่อ ไป จาก ที่ ว่า การ เสด็จ ตาม ถนน ตลาด ผ่าน ตลาด พม่า ซึ่ง มี มา อยู่ เป็น อัน มาก เลย เสด็จ ไป ทอด พระ เนตร เรือน จำ ตึก ที่ ขัง นัก โทษ ทำ เป็น แบบ อย่าง อังกฤษ ห้อง ขัง ซ้อน กัน เป็น ๒ ชั้น เป็น ๒ แถว กลาง เป็น ช่อง โปร่ง ตลอด แต่ พื้น ถึง หลังคา ชั้น ล่าง ห้อง ขัง เป็น ห้อง สำหรับ ขัง ห้อง ละ คน แต่ ชั้น บน ขัง ได้ ห้อง ละ ๑๐ คน รักษา สอาด ดี จริง และ เมื่อ ไม่ ต้อง ถูก ขัง ใน นั้น เอง ก็ พอ จะ กล่าว ได้ ว่า น่า สบาย แต่ ผู้ ที่ จำเป็น ต้อง อยู่ ใน นั้น คง เห็น ว่า อยู่ ตึก เช่น นี้ สู้ อยู่ กระท่อม ไม่ ได้ เป็น แน่ เรือน จำ นี้ ทำ ขึ้น ราว ๑๘ ปี ล่วง มา แล้ว ทำ อย่าง แน่น หนา ยัง ไม่ ชำรุด ทรุดโทรม เลย ต่อ จาก นี้ ได้ เสด็จ ไป ทอด พระ เนตร ศาล เมือง ซึ่ง ตั้ง อยู่ ที่ สนาม กลาง เมือง เป็น ตึก สร้าง คราว เดียว กับ เรือน จำ ไม่ จำ จะ ต้อง อธิบาย รูป มาก นอก จาก บอก ว่า รูป เหมือน ศาล แต่ มี ห้อง หับ กว้าง ขวาง ดี กว่า ศาล

มณฑล บาง แห่ง ศาล นี้ ตั้ง หัน เยื้อง ๆ ไม่ได้ เส้น กับ ขอบ สนาม ผม นึก ปลาดใจ ถาม ดู จึงได้ ความ ว่า เจ้า คุณดำรง เมื่อ ท่าน ยัง เป็น พระยา รัตน เสรฐี อยู่ นั้น ท่านได้ มา ซื้อ ที่ให้ ตั้ง เอง ท่าน ตั้ง เข็ม เล็ง ให้ ตรง ยอด เขา อัน หนึ่ง เพื่อให้ เขา อยู่ ตรง หลัง ศาล ออกไป ความ ประสงค์ ของ ท่าน ว่า จะให้ มี หอง ซุ้ย (คือเจ้า ฤๅ ผี) เพื่อ ให้ แรง หนุน หลัง ศาล ศาล จะได้ มี อำนาจ บังคับ บัญชา ตัดสิน คดีได้ เด็ด ขาด เสมอ ท่าน เล็ง เอา เขา นั้น เป็น หองซุ้ย ของ ท่าน ก็ ชอบกล อยู่

จาก ที่ศาลได้ เสด็จไป ทอด พระเนตร ถลุง แร่ดี บุก วิธี ที่ จีนใช้ อยู่ นั้น คือ เอา แร่ เทลงไป ใน เตา ปน กับ ถ่าน แล้ว สูบไฟ ให้ ร้อน เผา แร่ ละลาย ไหล ออก มา แต่ หน เดียว หา สำเร็จไม่ ต้อง ซ้ำ ถึง ๕ หน เพราะ มี กาก ปน ออก ด้วย คราว ละ มาก ๆ เขี่ย ออก มา ที หนึ่ง ๆ ถ่าน ก็ ติด ออก มา ด้วย มาก ๆ ดู ช่าง น่า รำคาญ จริง ๆ ที่ ทำ ด้วย วิธี อัน ช้า และ เปลือง มาก เช่น นี้ ที่ ใน ประเทศ ยุโรป เขา มี เครื่อง สำหรับ ถลุง แร่ได้ ดี เร็ว กว่า นี้ มาก แต่ ถ้า จะ เอา ของ เขา มา ใช้ ใน เมือง เรา บ้าง ใน เวลา นี้ เห็น จะ ยังไม่ เป็น การ ใน การ ที่ไป ดู ถลุง แร่ มี ของ ควร ดู อย่าง ยิ่ง อยู่ อย่าง หนึ่ง คือ จีน ที่ ชัก สูบ ไม่ได้ นั่ง สูบ ชัก ขึ้น ชัก ลง อย่าง ที่ ช่าง หล่อ ฤๅ ช่าง เหล็ก ใช้ เพราะ สูบ ใหญ่ กว่า กัน มาก สูบ ตั้ง ตะแคง คน ที่ สูบ ต้อง เดิน หน้า ถอย หลัง ไป มา ตาม ที่ จะ ดัน คัน สูบ เข้า ฤๅ ชัก ออก การ ที่ สูบ มี ท่า ซึ่ง ต้อง ฝึก เป็น พิเศษ ถ้า ทำ ท่าไม่ ถูก ดู เหมือน จะ สูบให้ ลม เสมอไม่ได้ ดู คน สูบ เดินไป มา เสมอ ราว กับ เครื่อง จักร์ อะไร อัน หนึ่ง ไฟ พุ่ง ออก มา

ทาง ช่อง แร่ไหล นั้น ฟู่ ๆ คล้าย เป่า แล่น แต่ มาก กว่า หลาย ส่วน เข้าคุณ รัยฎา อธิบาย ว่า แสงไฟ ที่ พุ่ง ออก มา จาก เตานี้ ถ้า ขับ หน้า ใคร สี ออก เขียว ๆ นับว่า คน นั้น ไม่ มีโรค ร้าย อัน ใด แต่ ถ้า ไฟ ขับ หน้า เป็น สีแดง เขา กล่าว ว่า ผู้ นั้น เป็น โรค เรื้อน พอ เจ้าคุณ รัยฎา กล่าว ขึ้น เช่นนั้น ต่าง คน ต่าง ออก ตัว กลุ้ม ต่าง คน ต่าง แย่ง กัน หน้า เขียว ทุก คนก็ ตกลง เป็นหน้า เขียว ทั้งนั้น ใคร จะ ยอม หน้า แดง ได้

วันที่ ๑๘ เดิม กำหนด ว่าจะ เสด็จลง เรือ ถลาง ออกไป เมือง ตะกั่วป่า แต่ รับสั่ง ว่า ประทับ อยู่ ที่นี้ ทรง พระ สำราญ มาก จึง ตกลง ทรง ขอ เลื่อน กำหนด วัน เสด็จ ลง เรือ ออกไป อีก วันที่ ๑๙ นี้ ก็ พะเอิน เป็น วัน จันทร์ จึง ตกลง ต้อง เลื่อน วัน เสด็จไป พรุ่งนี้ (ที่ ๒๐) พวก ข้า ราชการ พลอย พา กัน ยินดี ด้วย เพราะ เห็น อยู่ พร้อม กัน ว่า ที่นี่ เป็น ที่ สบาย

ในวันที่ ๑๘ นั้น เวลา เช้า ไม่ได้ เสด็จไปไหน ต่อ เวลา บ่าย ๕ โมง ล่วง แล้ว จึงได้ ทรง รถ เสด็จไป เยี่ยม เจ้าคุณ ดำรง ที่ บ้าน บ้านนี้ กว้าง ขวาง มี เรือน อยู่ ใน นั้นหลาย หลัง ที่ ตึก ใหญ่ ซึ่งเป็น เรือน เดิม ท่าน พระยา รัตนเสรฐี เดี๋ยวนี้ อยู่ ส่วน เจ้าคุณ ดำรง อยู่ ที่ เรือน ใหม่ ข้าง ตึก ใหญ่ เป็น ตึก เครื่องไม้ ใช้ ไม้ ระกำ มีห้อง หับ ซุก ซิก มาก ที่ บ้านนี้ เมื่อ เจ้าคุณ ระนอง เดิม เปิดตา เจ้าคุณ ดำรง มา ตั้ง อยู่ มี อยู่ ด้วย กัน ๑๗ หลัง คา เรือน เท่านั้น แล อยู่ ใน กลาง ป่า เมื่อ ผม มา ๒๐ ปี ล่วง มา แล้ว ผม ก็ ยังได้ เห็น ป่า อยู่ ติด กับ กำแพง บ้าน มา บัดนี้ บ้านนี้ กลาย เป็น เข้า มา อยู่ ใน กลาง เมือง ตึก ใหญ่ ผม ก็ จำได้ ว่าได้ เห็น ครั้ง นั้น และ ผม ยัง จำได้ ว่า ได้ ยิน ว่า ใน เรือน นั้น มี ของ

สำคัญ อยู่ อันหนึ่ง คือไม้ คาน ซึ่ง เจ้าคุณ ระนอง เฒ่าได้ ใช้ หาย แร่ ดีบุก เมื่อ ยัง หนุ่ม ๆ อาไศรย ความ อุสาหะ พาก เพียร ของ ท่าน ท่าน จึงได้ มั่ง มี หน มี บุญ มาก ถึง ได้ เป็น เจ้า เมือง ระนอง ท่าน จึง เก็บไม้ คาน นั้น มา ปิด ทอง รักษา ไว้ เป็น ของ สำคัญ เพราะ เป็น สิ่ง ซึ่ง ทำ ให้ ท่าน ได้ ก่อ ร่าง สร้าง ตัว และ ตั้ง ตระกูล ขึ้น ได้ แน่น แฟ้น ใน เมือง ไทย แต่ ไม้ คาน อัน นี้ ใน เวลา นี้ จะ ยัง อยู่ ฤๅ ไม่ ผม ก็ ไม่ กล้า ถาม

ครั้น เสด็จ กลับ จาก บ้าน เจ้า คุณ ดำรง แล้ว มา ประทับ ที่ มุข น่า พระ ที่นั่ง ทอด พระเนตร มวย อยู่ ครู่ หนึ่ง ก็ พอ เวลา ค่ำ ลง เสีย แล้ว จึง มี รับสั่ง ให้ งด ไว้ ทอด พระเนตร ใน เวลา บ่าย วัน นี้ ต่อไป เวลา ค่ำ มี การ มหรศพ ต่าง ๆ นอก จาก มโนรา กับ หนัง ยัง มี เพิ่ม เติม มา อีก คือ หุ่น จีน ที่ ตี น เชา โรง หนึ่ง กับ พวก พม่า ได้ ขึ้น มา พ้อน ถวาย ที่ พระ ที่นั่ง พวก พม่า พ้อน นี้ เมื่อ ลง มือ เล่น คน มา ดู กัน แน่น เพราะ เป็น ของ แปลก ต่าง คน ต่าง ก็ อยาก เห็น ด้วย กัน ทุก คน แต่ พอ นั่ง ดู อยู่ ได้ ไม่ กี่ นาที ก็ รู้สึก ว่า ได้ ดู พอ ต้อง การ แล้ว ท่า ที่ รำ ก็ ดู มี น้อย ลำ ที่ ร้อง ฤๅ ก็ ฟัง ไม่ เข้าใจ เลย ชวน ให้ ไม่ รู้สึก เพราะ แต่ ที่ จริง ผม ยัง นึก ว่า ถ้า แม้ จะ หา คน เป็น กลาง มา ตัด สิน ก็ คง ตัดสิน ว่า สู้ ลำไทย ๆ เราไม่ได้ เครื่อง ก็ มี ดี อยู่ แต่ กลอง ซึ่ง ขึง ให้ เป็น เสียง ต่าง ๆ แต่ กลอง ผม ก็ได้ เคย เห็น มาก กว่า นี้ ดู เหมือน ทุก ๆ คน จะ เห็น ว่า การ ดู พม่า พ้อน เมื่อ คืน นี้ เป็น อย่าง สนุก น้อย ที่สุด บาง คน รู้สึก เท่า กับ กิน ยา นอน ต่างคน ต่าง เลี่ยงไป ที ละ คน สอง คน แต่

ว่าที่จริงก็ไม่ควรจะนึกว่าได้ดูลครพม่าอย่างวิเศษอะไรนัก เพราะพวกพม่าที่มาอยู่ในเมืองระนองนี้ก็เป็นแต่คนค้าขาย ไม่ใช่เป็นละเมงลครอะไรจริง ๆ สมมุติว่าคนไทย ๆ เราซัดเซเข้าไปตั้งอยู่ในปลายเขตรแดนของพม่า แล้วและมีเจ้าพม่ามาเที่ยว ถ้าคนไทยเหล่านั้นจะพากันไปพ้อนถวายเจ้าพม่า ก็คงจะโทรมเต็มดูเป็นแน่ ข้อสำคัญมีอยู่ที่ตรงน้ำใจ พวกพม่าเหล่านี้มีความตงใจจะแสดงความนับถือแต่ทูลกระหม่อม เมื่อเขากระทำไปได้เพียงไรก็ควรจะต้องสรรเสริญเขา

พูดถึงการเล่นที่ไม่สนุกต่าง ๆ ทำให้ผมนึกถึงมหรศพสองอย่างที่ผมเห็นว่าเป็นอย่างไม่สนุกที่สุด คือมะยงมณฑลบัตตานีอย่างหนึ่งกับมอญรำอีกอย่างหนึ่ง ถึงพม่าพ้อนอย่างเมื่อคืนนี้ก็ยังน่าดูกว่าแต่มะยงก็ดี มอญรำก็ดี ถ้าแม้มาเล่นอยู่ที่หัวบรรไดเรือนผมก็ดูเหมือนจะไม่ลุกไปดู

เมื่อบ่ายวานนี้มีเหตุออกจะขัน ๆ อยู่เรื่องหนึ่ง ซึ่งผมไม่ได้เห็นแก่ตาเอง ผมได้ฟังเขาเล่าภายหลัง คือในเวลาก่อนที่จะเสด็จประพาศ คุณจางวางรถม้าท่านอยู่เปล่า ๆ ท่านจึงคิดจะถ่ายรูปเล่น แต่ท่านต้องการรูปแปลก ท่านจึงให้ไปจูงแพะมาตัวหนึ่ง แล้วท่านเรียกเหลลงไปยุให้เห่าแพะ ท่านหมายว่าจะถ่ายกำลังเหลเห่าพะเอินแพะก็ตกใจกลัวเหล ถอยหนีร่ำไปต้องคอยลากออกมาให้ยืนตรงที่เหมาะ คราวนี้พอจะเปิดกล้องเหลโดดเข้าไปกัดแพะเข้าจริง ๆ แพะตกใจวิ่งหนี คุณจางวาง

รถ ม้า ก็ เที่ยว วิ่ง ตาม ไล่ แพะ ด้วย กล้อง เขา ว่า วิ่ง กัน รอบ ๆ พระ ที่นั่ง
จน เหนื่อย ทั้ง คน ทั้ง แพะ ทั้ง สุนัก ข์ คุณ นาง วาง รถ ม้า นั้น ได้ ทราบ
ว่า ท่าน เสีย ท่า อย่าง ไร ไม่ ทราบ จน ตก เขา ขา ยวม ฟก ไป หมด
ดู เหมือน ตก ลง รูป ก็ เลย ไม่ ได้ ถ่าย ผม เสีย ใจ จริง ๆ ที่ ผม ไม่ ได้
อยู่ ใน ที่ นั้น ด้วย ถ้า ผม อยู่ บาง ที ผม จะ ได้ ถ่าย รูป ท่าน ผู้ ถ่าย รูป แพะ
อีก ต่อ หนึ่ง ฤๅ บาง ที ผม จะ มัว ต้อง ไป วิ่ง เล่น เอา เถิด ไป เสีย ด้วย อีก
คน หนึ่ง ก็ เข็น ได้

ผม ลืม เล่า ไป ว่า เมื่อ วาน ซืน นี้ เวลา บ่าย มี ผู้ นำ ของ ปลาด มา
ถวาย อย่าง หนึ่ง ชาว เมือง นี้ เรียก ว่า บัว ตูม เข็น ดอก ไม้ ชนิด
หนึ่ง ขนาด และ รูป ร่าง คล้าย หัว ผัก กาด กลีบ ซ้อน คล้าย ดอก บัว
จึง ได้ ชื่อ ว่า บัว สี เลือด หมู แก่ ๆ ถาม ได้ ความ ว่า ต้น เข็น ย่าน
(เถา) ใบ เหมือน ใบ ถั่ว เถา เลื้อย อยู่ กับ ดิน เหมือน เถา แตง
เฉภาะ มี แต่ เมือง นี้ และ ขึ้น อยู่ บน เขา ส่วน คำ ว่า ตูม ใน ชื่อ นั้น
เพราะ ตาม ความ เล่า ฤๅ ว่า ถ้า พอ บาน เต็ม ที่ เสียง ดัง ตูม คุณ หลวง
อภิบาล เลย ออก ความ คิด ต่อ ไป ว่า จะ หา ไป ปลูก ไว้ ที่ บ้าน จะ กะ
เวลา ลง ต้น บัว ตูม นั้น ทอย ๆ กัน ให้ เหมาะ เฉภาะ ให้ บาน เวลา เที่ยง
วัน ละ ดอก ทุก วัน พอ เที่ยง ก็ ให้ ตูม จะ ได้ ฟัง แทน ปืน เที่ยง
แต่ ครั้น ไล่ เลียง ถาม ตา คน ที่ นำ บัว ตูม มา ถวาย ก็ ไม่ ได้ ความ ว่า ดัง
สัก เพียง ไร เพราะ แก ไม่ เคย ได้ ยิน แล ไม่ เคย พบ ไม่ มี ใคร ที่ ได้ เคย ได้
ยิน เสียง เวลา บาน เพราะ ฉนั้น คุณ หลวง อภิบาล เห็น จะ ต้อง คง คอย ฟัง

ปืนเที่ยงไปอย่างเดิม จะอาไศรยบัวตูมแทนเห็นจะไม่เย็นที่แน่นอนเสียแล้ว แต่ที่จริงบัวตูมนี้เขาว่ามีประโยชน์ใช้ได้ทางอื่นคือแห้งแล้วชงกินกับน้ำร้อน ว่าเย็นยาชูกำลังดีนัก ผมจะต้องลองชิมดูสักที หวังใจว่าจะไม่เข้าไประเบิดตูมในท้อง เช้านี้ไม่ได้เสด็จไปไหน แต่ผมก็ไม่เสียใจนักในการที่จะต้องอยู่นิ่งเฉย ๆ เพราะผมได้มีเวลาเขียนจดหมายฉบับนี้ ในการที่ทรงเลื่อนกำหนดวันเสด็จออกจากที่นี่ไปจนพรุ่งนี้ ผมเชื่อว่าไม่มีใครเสียใจกี่คน เพราะส่วนอาหารการกินบริบูรณ์จริง ๆ ความที่เลี้ยงดีนักจนผมไม่ได้พบคุณตู้เลย เพราะยิ่งมีเลี้ยงดี ๆ เช่นนี้ ธุระท่านก็ยิ่งมากขึ้น เห็นแต่ท่านทำน่าที่ตุ้ย ๆ อยู่เกือบไม่มีเวลาหยุดเลย ถ้าขืนอยู่นานไปอีกเห็นจะต้องหามคุณตู้ไป เพราะน่ากลัวจะเดินไปเองไม่ไหว และท่านได้ทำน่าที่เช่นนี้ต่อไปอีกไม่ช้าก็คงจะตกทเลไม่จม แต่ที่จริงก็ไม่ใช่แต่คุณตู้คนเดียวที่กินมาก ดูเหมือนจะเย็นอยู่ด้วยกันทุกคน ใช่แต่จะเย็นศุขแต่การกิน ถึงการนอนก็เย็นศุขอีก ตอนกลางวัน ๆ ถึงจะร้อนสักปานใดก็ดี พอตกกลางคืนก็เย็น และพอมหรศพหยุดหมดแล้วก็เงียบเหมือนอยู่กลางป่า ความเห็นอันนี้ผมทราบว่าผมเห็นพ้องกับเสือ เสือก็รู้ว่าพระที่นั่งรัตนรังสรรค์เหมือนอยู่กลางป่า เมื่อสัก ๖ หรือ ๗ เดือนมานี่แล้ว เสือตัวเขื่องถนัดขึ้นมาหมอบอยู่ที่บรรไดข้างพระที่นั่ง โปลิศเฝ้ายามอยู่ที่นี่ได้เห็น และอวดว่านึกจะยิงแล้ว แต่เหตุไรจึงไม่ได้ยิงก็ไม่ปรากฏ บางทีจะนึกสงสาร

เสือขึ้นมา กระมัง ผมเชื่อว่าความสงสาร อาจจะทำให้โปลิศผู้นั้นตัวสั่นไปทั้งตัวก็เป็นได้

เวลาบ่ายวันนี้เจ้าคุณรัษฎาได้ให้ไปพาคนชาวทเลมาเฝ้า คนเหล่านี้รูปร่างหน้าตาดูเป็นแขกปนไทย แต่ไม่เหมือนทั้ง ๒ อย่าง ร่างกายอยู่ข้างจะไม่สู้สอาดนัก มีเป็นขุย ๆ คันตามผิวหนัง เขามีภาษาพูดกันต่างหาก แต่พูดไทยก็ได้ มลายูก็ได้ ที่เรียกว่าชาวทเล เพราะหากินอยู่ตามทเล ขึ้นบกเป็นครั้งคราวเท่านั้น ครัวหนึ่ง ๆ ก็มีเรือลำเล็ก ๆ เป็นเรือมาดกราบเสริมด้วยไม้ระกำ จะไปไหนก็ต้องไปทางเรือ ถ้าแม้ถูกคลื่นพวกผู้ใหญ่ลงน้ำช่วยกันยึดเรือไว้ไม่ให้โคลง เขาว่าว่ายน้ำเก่งราวกับปลา ถิ่นฐานบ้านช่องไม่มี ถ้าจะอยู่แห่งใดก็ลากเรือขึ้นไว้บนหาด แล้วก็ใช้เรือเป็นเรือนในตัว ในชั้นแรกก็ออกไปอุจจาระที่ใกล ๆ แต่เลื่อนใกล้เข้ามาทุกที จนมีกลิ่นกล้าขึ้นแล้วก็ย้ายที่ไปอยู่แห่งอื่นต่อไป นี่ก็ตรงกับนิไสยของคนชาวป่าทั้งปวง ถึงพวกสาไกฤๅเงาะป่าก็ประพฤติอยู่เช่นนี้เหมือนกัน เดิมเมื่อผมได้ยินเล่าถึงความประพฤติของพวกชาวทเล หมายว่ารูปร่างจะเป็นชนิดเงาะ แต่มาได้เห็นตัวแล้วจึงเห็นว่าไม่เหมือนกันเลย ผิวก็ไม่ดำจัด และผมไม่หยิกอย่างพวกสาไก ถ้าไม่บอกว่ากระไรบางทีเดินผ่านไปจะไม่รู้สึกว่าเป็นคนแปลกอะไร เป็นแต่ถ้าจะเปรียบเข้ากับไทย ดูไทยเรามีภาษีขึ้นกว่าเห็นได้ถนัด การนุ่งห่มก็ใช้เป็นผ้าพัน ๆ กายทำนองโสร่ง แต่เด็กมีกำไลเงินและขัดปิ้งเงินเหมือนเด็กไทย ๆ เรา

พวกนี้เข้ามาเมืองบ่อย ๆ มารับจ้างหาปลาบ้างก็มี เพราะฉนั้น
เข้าใจว่าเชื่องกว่าพวกสาไกฤๅเงาะป่ามาก และด้วยเหตุนั้นเองเลย
ไม่ใคร่จะรู้สึกว่าปลาดเหมือนพวกเงาะ อย่างไร ๆ ในส่วนตัวผม
เมื่อแรกเห็นคะนังในกรุงเทพ ฯ ออกรู้สึกว่าปลาดกว่าในเมื่อ
ดูพวกชาวทเลนี้เย็นอันมาก ผมยังมีความหวังอยู่ว่า บางทีเมื่อ
ไปถึงเมืองตรังจะได้ดูพวกเงาะบ้าง ผมรู้สึกว่าเห็นคะนังออกจะ
ออกจะไม่นับว่าได้เห็นของแท้จริง ๆ เพราะเมื่อเข้าไปออกจะ
เชื่อง ๆไปแล้ว ผมอยากเห็นที่ยังอยู่ป่าจริง ๆ

วันนี้บ่าย ๔ โมงเศษทรงรถเสด็จออกไปที่หองซุ้ยที่ฝังศพท่าน
พระยาดำรงสุจริต ที่เรียกกันว่าเจ้าคุณเฒ่า ทางจากพระที่นั่ง
ประมาณ ๘๐ เส้น ถนนดีตลอดทาง และทางงามดีจริง ๆ
จะนึกที่ใดที่ใกล้ ๆ บางกอกมาเปรียบไม่ได้เลย หองซุ้ยนั้นตั้งอยู่
ที่บนไหล่เขาต้องยอมว่าเลือกที่เหมาะนักหนา ยิ่งดูก็ยิ่งจำเริญตา
และดูทำให้ใจเย็นชื้น น่าหองซุ้ยมีแผ่นศิลาจารึกชาติประวัติของ
ท่านผู้ตาย เมื่ออ่านเข้าแล้วดูรู้สึกปลื้มแทน ทูลกระหม่อมทรง
ฉายรูปเสร็จ แล้วเสด็จขึ้นไปจนถึงป้ายจารึกนามท่านผู้ตาย ท่าน
พระยาดำรงสุจริต พระยารัษฎานุประดิษฐ์ และบุตรหลานท่าน
ผู้ตาย ได้คุกเข่าลงถวายคำนับอย่างจีน ทูลกระหม่อมได้พระราช
ทานพรต้องตามธรรมเนียมจีน ซึ่งถือกันว่าถ้าเจ้านายเสด็จไปถึง
หองซุ้ย พวกบุตรหลานผู้ตายต้องไปถวายบังคมที่หน้าหองซุ้ยรับประทาน
พร ข้างจีนถือกันว่าถ้าเลือกที่ทำหองซุ้ยดี ๆ ตระกูลของผู้ตายจะ
เจริญและตั้งอยู่มั่นคง ที่ทำหองซุ้ยท่านเจ้าคุณเฒ่าต้องนับว่าเลือกที่ดี

อย่าง ยิ่ง เพราะ บุตร หลาน ท่าน ได้ เป็น ใหญ่ เป็น โต ไป แล้ว เป็น อัน มาก ใน กาล บัด นี้ บุตร หลาน ที่ ยัง ทำ ราช การ ประจำ ตำแหน่ง น่า ที่ สำคัญ ๆ อยู่ ก็ หลาย คน ขะ ยก ตัว อย่าง ได้ คือ ท่าน พระยา รัษฎา นุประดิษฐ์ ข้าหลวง เทศา ภิบาล ผู้ สำเร็จ ราช การ มณฑล ภูเก็จ เป็น บุตร ที่ ๖ ท่าน เจ้าคุณ เฒ่า ๑ พระยา รัตนเสรฐี ผู้ ว่า ราชการ เมือง ระนอง ๑ พระ สถล สถาน พิทักษ์ ผู้ ว่า ราชการ เมือง ตรัง ๑ พระยา วรฤทธิ์ ฦๅไชย ผู้ ว่า ราชการ เมือง ชุมพร ๑ ท่าน ทั้ง ๓ นี้ เป็น บุตร ท่าน พระยา ดำรง สุจริต และ เป็น หลาน ท่าน เจ้าคุณ เฒ่า บุตร ของ ท่าน เจ้าคุณ เฒ่า ที่ได้ ทำ ราชการ มี ตำแหน่ง ถึง เจ้า เมือง แต่ บัด นี้ ชรา หยุด พัก ราชการ แล้ว คือ ท่าน พระยา ดำรง สุจริต ขางวาง กำกับ ราชการ เมือง ระนอง และได้ เคย เป็น ข้าหลวง เทศา ภิบาล สำเร็จ ราชการ มณฑล ชุมพร ด้วย ๑ พระยา รฐู ราชโภคา กร เดิม เป็น ผู้ ว่า ราชการ เมือง หลัง สวน ๑ พระยา อัษฎงคต์ ทิศ รักษา ผู้ ว่า ราชการ เมือง กระบุรี ๑ นอก จาก ท่าน ที่ กล่าว นาม มา แล้ว นี้ ยัง มี ชั้น หลาน และ เหลน ท่าน เจ้าคุณ เฒ่า ที่ พอ เชื่อ ได้ ว่า เมื่อ ถึง กาล สมัย อัน สม ควร คง จะได้ รับ ราชการ ใน ตำแหน่ง น่า ที่ สำคัญ ๆ เป็น ลำดับ ขึ้นไป เช่น หลวง บริรักษ์ โลหวิไสย บุตร ท่าน พระยา รัษฎา เป็น ต้น ยิ่ง นึกไป ก็ ยิ่ง ปลื้ม แทน ใน การ ที่ ตระกูล นี้ได้ มา ตั้ง ขึ้นได้ ใน กรุง สยาม เพราะ ความ อุสาหะ และ ความ สามารถ ของ ท่าน เจ้าคุณ เฒ่า และ น่า ยินดี ที่ บุตร หลาน ของ ท่าน ล้วน แต่ เป็น ผู้ มี สติ ปัญญา สามารถ และ มี น้ำใจ จง รัก ภักดี ตั้ง ใจ ทำ ราชการ สนอง พระเดช พระคุณ

พระบาท สมเด็จ พระเจ้า อยู่หัว ให้เป็น ประโยชน์ แก่ บ้าน เมือง ตลอด มา ขากลับ จาก หองซุ้ยได้ แวะ ทอด พระเนตร โรง จำหน่าย ยาฝิ่น ของ รัฐบาล ฝิ่นที่ นี่ใช้ ห่อ กระดาษ ไม่ใช้ บรรจุ อับ ทอง เหลือง อย่าง ในกรุง เทพ ฯ ที่ ทาง อย่าง ทำ เรียบ ร้อย และ คน ที่ห่อ ฝิ่น ก็ดี ผู้ จำหน่าย ก็ ดี นั่ง ใน กรง ลวด ตา ข่าย ทั้งนั้น เขา ระวัง ดี จริง ๆ

เสด็จ กลับ ถึง พระ ที่นั่ง แล้ว ประทับ ทอด พระเนตร มวย มี มา ชก ถวาย ๓ คู่ ที่ ค้าง มา แต่ วานนี้ ได้ ดู ดี คู่ หนึ่ง ไม่ ยอม แพ้ กัน ตก ลง พระ ราชทาน รางวัล เท่ากัน

ความ ตั้งใจ เดิม ของ ผม ว่า ใน จดหมาย ฉบับ นี้ จะ เล่า ถึง เรื่อง เมือง ระนอง เท่า นั้น เพราะ ฉนั้น คิดไว้ ว่า จะ มา จบ ลง เพียง วันนี้ แล้ว จะ ทิ้งไปรสนีย์ จาก ที่ นี้ แต่ ผมไล่ เลียง ดูได้ ความ ว่า ทาง ที่ จะส่ง หนังสือ มี อยู่ ๒ ทาง คือ ทาง หลัง สวน แล้ว เดินบก ข้ามไป ทาง มณฑล นคร ศรี ธรรมราช ฤๅไปโดย เรือ เมล์ทาง ภูเก็ต และ เกาะ หมาก เขา ว่า ๒ ทาง นี้ จะไป ถึง เร็ว พอ ราว ๆ กัน เมื่อ ผม ทราบ เช่น นั้น แล้ว ผม ก็ ตกลง ว่า จะไป ส่ง ที่ ภูเก็ต ดี กว่า แต่ ครั้น ผม จะไม่ จบ จดหมาย ฉบับ นี้ ลง เสีย ที ก็ เกรง ว่า จะ ยาว มาก นัก ผม จึง ตกลง จบ เสีย ที อย่าง นั้น เอง และ จะได้ เขียน ฉบับ ที่ ๔ ตาม ระยะ ทาง เรื่อย ๆ ไป ทุก วัน ๆ เพราะ ฉะนั้น จดหมาย ฉบับ ที่ ๓ กับ ที่ ๔ บางที จะได้ไป ส่ง พร้อม กัน ก็ได้

ที่ จริง เมือง นี้ ก็ดี สารพัด แล้ว มา บก พร่อง อยู่ ที่ เรื่อง ไปรสนีย์ โทร เลข ออฟฟิศไปรสนีย์ ยัง พอ ขึ้น ชื่อ ว่า มี แต่ โทร เลขไม่ มี เลย

เพราะฉนั้น ถ้า จะต้อง การ มีโทรเลข ไปถึง กรุง เทพ ฯ ต้อง ข้ามไป ที่
วิกตอ เรียปอยน์ต ส่งไป ทางโทรเลขไม่ มี สาย จาก วิกตอเรีย ปอยน์ตไป
เมือง มริต แล้ว จึงส่ง ตาม สาย ทวายไป ต่อ กับ ของ เรา อีกที หนึ่ง นึก ขึ้น
มาก็ รู้สึกว่า ออก จะ เสีย รัศมี อยู่ บ้าง จะ พูด ถึง กรุง ของ เรา เอง ก็ ต้อง
อาไศรย พูด ทาง เมือง เขา เหมือน อาไศรย ปาก เขา พูด อย่างไร อยู่
แต่นึก ไป อีกที หนึ่ง ก็ พอ จะ มี เครื่อง แก้ เสียใจ คือฝ่าย เขา ต้อง
อาไศรย ตลาด ของ เรา ซึ่งเป็น ของสำคัญ อยู่ เหมือนกัน ในการ ที่เรา
อาไศรย โทร เลข ของ เขา เป็น สิ่ง ที่ ผู้ ดูแต่ เผิน ๆ แล เห็นได้ ถนัดกว่า
การ ที่ เขาใช้ ตลาด ของ เรา แต่ ถ้า แม้ จะ ต่าง คน ต่าง ห้า เลิกไม่ใช้
ของ กัน และ กัน ผม นึกว่า เรา ดู เหมือน จะได้ รับ ความ เดือด ร้อน น้อย
กว่า เขา คน เราไม่ ต้อง ตี โทร เลข ก็ไม่ ตาย แต่ ถ้าไม่ได้ กิน ต้อง
ตาย เพราะ ฉนั้น ถ้า จะต้อง เลือก มีแต่ เฉภาะ อย่างใด อย่าง หนึ่ง แต่ สิ่ง
เดียว คือ ให้ มี โทร เลข แต่ไม่ มี ตลาด กับให้ มี ตลาด แต่ไม่ มี โทรเลข
ผม เห็น จะเลือก มี ตลาดไม่ มี โทรเลข ดีกว่า เพราะ ผม อยู่ ข้าง เป็น ห่วง
ท้อง อยู่ บ้าง แต่ใน ส่วนโทรเลข นั้น ผม ก็ จะ ต้อง พูด ตาม คำ หลวง
ประกาศใน เรื่อง “ หาโล่ห์ ” ว่า “ ไม่ เป็นไร มิได้ แต่ มี ดวย ก็ดี ”

นายแก้ว

ฉบับที่ ๔

เรือ ถลาง

น่า เกาะ คอ ขาว (เมือง ตะกั่วป่า)

วันที่ ๒๐ เมษายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๘

คำนับ มา ยัง ท่าน พรานบุญ ทราบ

วันนี้ เวลา เช้า ๒ โมง เศษ เสด็จ จาก พระ ที่นั่ง รัตน รังสรรค์ ภรรยา ข้า ราช การ และ หญิง ชาว เมือง ได้ จัด ผล ไม้ มา ถวาย เย็น ของ ส่ง เสด็จ เย็น อันมาก เสด็จ ทรง รถ ม้า ลงไป ที่ ท่า ข้า ราชการ ส่ง เสด็จ ที่ นี้ โดย มาก เสด็จ ลง เรือ กรรเชียง พ่วง เรือ กลไฟ ออก มา ที่ เรือ ถลาง พวก จีน ที่ ตลาด เกาะ คน ที่ ได้ สลูต ถวาย ด้วย ประทัด อีก และ ได้ ถวาย คำนับ ด้วย ม้า ล่อ วัน นี้ ผม ได้ ความ รู้ อย่าง หนึ่ง คือ การ ตี ม้า ล่อ ของ จีน ไม่ใช่ ตี ไป พอ ให้ ดัง แผ่ง ๆ เฉย ๆ เขา มี กำหนด ตี ตาม เกียรติยศ คือ ตั้ง แต่ สาม แผ่ง จน ถึง สิบสาม แผ่ง เย็น อย่าง มาก ที่ สุด ตี แผ่ง ๆ พอ ครบ กำหนด แล้ว ตี แผ่ง ๆ สอง ที ติด ๆ กัน เสีย ครั้ง หนึ่ง แล้ว ตั้ง ต้น ใหม่ คือ เย็น ต้น ว่า ถ้า จะ ตี คำนับ ใคร ที่ ควร ได้ เพียง สาม แผ่ง ก็ ต้อง ตี " แผ่ง ! แผ่ง ! แผ่ง ! แผ่ง ๆ ! " ดังนี้

ครั้น ท่าน พระยา ดำรง และ ข้า ราช การ ผู้ ใหญ่ ที่ ได้ ลง มา ส่ง เสด็จ จน ถึง เรือ ถลาง ได้ กราบ ถวาย บังคม ลา ลง เรือ เล็ก ไป แล้ว เรือ ถลาง ถอน สมอ ออก เดิน จาก ปาก น้ำ ระนอง มา ตาม ทาง ทเล มา เข้า แม่น้ำ ตะกั่วป่า แม่น้ำ นี้ ก็ มี ที่ งาม ๆ น่า ดู ตลอด มา มี เขา ทั้ง สอง ข้าง และ มี เกาะ อยู่ เย็น อันมาก มี บาง เกาะ ที่ มี เหมือง แร่

หนังสือหายาก
915.936
ส.31 ว.31791
ม 1131

ดีบุก เช่นเกาะพระทองเป็นต้น กำหนดตามโปรแกรมว่าย่าย ๆ ๆ ๆ

ก็หาเมาไม่ แต่นายอินนั้นไม่ต้องถาม ถ้านายอินไม่เมาก็ไม่ใช่เรือ ผ. ทราบว่าเมื่อคืนนี้ลงมานอนอยู่ในเรือนี้ก่อน รู้สึกวิงเวียนเสีย ตั้งแต่เมื่อคืนนี้แล้ว ก็แต่เรือจอดอยู่นิ่งๆ ยังเป็นเช่นนั้นแล้ว เมื่อเรือออกแล่นจะเป็นอย่างไร พอผมได้ยินที่เป็นเรื่องที่นายอินเมาเรือเมื่อคืนนี้ ผมเก็บเอามานึกขำในใจ เวลาเรือเดินมาลมพัดเย็นสบาย ผมก็นอนนึกอะไรๆ เล่น ใจกำลังโปร่งดีอย่างไรไม่ทราบ เลยนึกกลอนสักระวาออกบทหนึ่ง นึกจะลุกขึ้นจดไว้ ก็กำลังนอนสบาย ออกจะคร้านในการที่จะลุกไปหากระดาษ นึกผัดตัวเองว่าประเดี๋ยวก็ได้ เลยหลับไป พอตื่นขึ้นออกหวั่นๆ ในใจ กลัวจะลืมบทกลอนที่นึกไว้ออก แต่ครั้นลองหยิบกระดาษมาเขียนดู ก็จำได้ตลอด ผมอ่านให้พวกข้าราชการฟัง ท่านก็พากันชอบคุณหลวงอภิบาลว่าร้องเข้าลำอกทเลได้ ชื่อลำก็ออกจะเหมาะกับเนื้อ ผมก็ขอให้ท่านลองร้องดู อยู่ข้างจะไพเราะพอใช้ คำกลอนนั้นผมจดมาให้ด้วย เผื่อพวกพ้องของท่านพรานจะร้องได้บ้างฤๅอย่างไรๆ ก็พออ่านเล่นสนุกๆ ดังต่อไปนี้

“ อนิจจาโอ้อินสิ้นสติ เหลือตรองตริแก้ไขน่าใจหาย นายท่านใช้ไม่ไปขัดใจนาย สิ้นสบายหิวใจไร้สราญ ก้าวลงเรือเหงื่อตกฟกอนาถ ใจจะขาดงุนงงน่าสงสาร ไม่เห็นใจศิษย์หาฤๅอาจารย์ สิ้นคำขานนอนแผ่แน่แล้วเอย ”

อำเภอ ตลาดใหญ่

เมือง ตะกั่วป่า

วันที่ ๒๑ เมษายน รัตนโกสินทร ศก ๑๒๘

เมื่อคืน นี้นอนในเรือ เย็นสบาย ดี พอใช้ แต่ การ นอนในเรือเสีย ที่ จำเป็นต้อง ตื่น แต่เช้า นัก เมื่อเช้า นี้ ดู เหมือน พอ รุ่ง ผม ก็ต้อง ตื่น นอก จาก คนหนวก เห็น จะ ทน นอน อย่ ไม่ได้ ดู เหมือน พอ แดด ขึ้น คน สัก สาม ร้อย คน ก็ ตื่น ลุก ขึ้น เดิน กัน เล่น เสียง คึก คัก ๆ พิลึก แต่ การ ที่ ต้อง ตื่น เช้า เช่น นั้น ก็ไม่ สู้ จะ เป็น ที่ เดือด ร้อน อะไร นัก อย่าง ไร ๆ ก็ ต้อง ตื่น อยู่ แล้ว เพราะ การ ที่ จะ เสด็จ ขึ้นมา ประพาศ ที่ ตำบล ตลาดใหญ่ นี้ ต้อง เลือก เวลา ที่ น้ำ ขึ้น เรือ จึง จะ ขึ้น มา ถึงได้

เวลา เช้า ราว ๔ โมง เสด็จ ลง เรือ ดำรง รัฐ จาก เรือ กลาง แล่น ขึ้น มา ตาม ลำ น้ำ มา ใน ระหว่าง เกาะ ซึ่ง มี เรียง ราย อยู่ ทั้งสอง ข้าง ผมได้ ยิน เจ้าคุณ เทศา ท่าน ว่า มี ดี บุก แทบ ทุก เกาะ แต่ไม่ มี ใครได้ ร่อน เพราะได้ ไม่ คุ้ม โสหุ้ย ที่ จะ ต้อง เสีย เรือ เดิน มาได้ ประมาณ ชั่ว โมง ครึ่ง ถึง ที่ ลำ น้ำ แคบ และ ตื้น ต้อง เปลี่ยน เรือ เสด็จ ลง เรือ มาด แจว คน อื่น ๆ ก็ ลง เรือ เล็ก พ่วง ท้าย เรือ กล ไฟ เล็ก ซึ่งมา จาก เมือง ระนอง พอ มาได้ สักหน่อย ถึง ตำบล ย่านยาว ลำน้ำ ย่าน นี้ ตรง ไป ยาว กว่า แห่ง อื่น มี เรือ มาด ราย ฎร พาย ออก ไป รับ เสด็จ คน พาย แต่ง กาย ประดับ ประดา หรู มี ฆ้อง ตี ทุก ๆ ลำ เป็น จังหวะ พาย คน พาย ได้ โห่ รับ เสด็จ และ พาย แซง เรือ ที่ นั่ง มา จน ถึง วังบรา แก้ เชือก เรือ พระ ที่ นั่ง จาก เรือ กล ไฟ เรือ พาย เข้า โยง แทน โยง ทั้ง

เรือพระที่นั่งและเรือที่ตามเสด็จ พายพร้อมๆกัน ร้องเพลงพลางช่างน่าสนุกจริงๆ เรือแล่นฉิวเท่าๆกับพ่วงเรือไป ลำน้ำตั้งแต่วังบราขึ้นมา เรือไฟเล็กก็มาไม่ได้เพราะเขื่นหาดทั้งนั้น ถ้าเวลาน้ำลงแม้เรือพายก็เดินไม่ได้ เพราะเหตุนี้เมืองจึงต้องเลื่อนลงไปตั้งต่ำลงไปอีกมาก

เวลาราวบ่ายโมงถึงท่าเสด็จขึ้นทรงพระเก้าอี้หามขึ้นมาพลับพลาประมาณ ๒๐ เส้น ขึ้นจากท่าผ่านไปริมกำแพงบ้านพระยาตะกั่วป่าเก่าซึ่งชำรุดซุดโทรมหมดแล้ว ทางข้างซ้ายถนนที่ดินยังเขื่นที่ลุ่มแลเห็นได้ว่าเขื่นลำน้ำเก่า มีหม้อเรือไฟของพระยาตะกั่วป่าทิ้งอยู่หม้อหนึ่ง ซึ่งเขื่นพยานปรากฏอยู่ว่าแม่น้ำได้เคยขึ้นมาถึงตรงนั้น ทำให้เห็นได้ว่าการที่ทำลายเขาทำเหมืองขุดดีบุกเขื่นอันตรายแก่ลำน้ำมาก พ้นบ้านพระยาตะกั่วป่าไปถึงตลาดมีตึกแถวอย่างจีนอยู่ทั้งสองข้างถนน ตึกเหล่านี้เวลานี้อยู่ข้างจะชำรุดทรุดโทรมมาก ต่อตลาดไปก็มีบ้านเรือนตลอดมาจนถึงเชิงเขาที่ตั้งพลับพลา พลับพลาตั้งอยู่บนยอดเขาเขื่นที่สบายดีมีลมเย็น ต้นไม้ร่มรื่นจำเริญตา ส่วนพลับพลาก็ทำเครื่องไม้อย่างแข็งแรง ฝาบัดนี้เขื่นแผง แต่ต่อไปพระเสนานุชิตจะเปลี่ยนฝาและรักษาไว้เขื่นเรือนที่พักต่อไป น้ำใช้ที่นี่อยู่ข้างจะบริบูรณ์และเขื่นน้ำดีจืดสนิท พระเสนานุชิตได้จัดการทำท่อไม้ไผ่ไขน้ำมาจากเขาอีกลูกหนึ่งข้ามมาใช้ที่เขาพลับพลานี้

ที่ตลาดใหญ่นี้ รู้สึกว่าเขื่นเมืองมากกว่าที่เมืองใหม่ซึ่งได้ดู

เมื่อคืนนี้ ที่นี่ตึกกว้านขวางก็มีมากกว่า ผู้คนก็ดูแน่นหนา ที่เมืองใหม่นั้นช่างสมชื่อตะกั่วป่าจริง ๆ คือมีตะกั่ว (ดีบุก) ทั่วไปทั้งเกาะ และส่วนป่าก็เห็นอยู่มากกว่าบ้าน เมื่อคืนนี้เวลาที่ประทับอยู่ที่วังนั้น ได้ยินเสียงกวางร้องอยู่ในป่า ได้ยินถนัดทีเดียว จึงเข้าใจได้ว่าป่าอยู่ใกล้มาก สมควรแล้วที่จะเรียกว่าเมืองตะกั่วป่า

วันนี้ไม่ได้เสด็จแห่งใด เพราะฝนตก และฟ้าร้องครืน ๆ อยู่หมู่นี้อยู่ข้างร้อนอ้าวมาหลายเวลาแล้ว ใต้เท้ากรุณาขี่สิงห์โต (คือลงโทษตามแบบลงโทษโหรที่ทำนายผิด) แต่ใต้เท้ากรุณาทูลขอผัดเรื่อย ๆ มา จนบ่ายวันนี้ฝนตกมากหน่อย ท่านก็เลยกราบทูลขอให้นับว่าเอาเป็นทำนายถูกแล้ว ขอให้พ้นการที่ขี่สิงห์โต ก็ทรงตกลงยอมตามคำท่านกราบทูลขอ

การมหรศพที่นี่อยู่ข้างจะบริบูรณ์กว่าทุก ๆ แห่งที่มีมาแล้ว มีมโนรา ๔ โรง หนัง ๔ โรง เพราะฉนั้นผมไม่จำจะต้องบอกว่าอยู่ข้างจะกึกก้องโกลาหลอยู่บ้าง การที่มีมหรศพมากเช่นนี้ เป็นพยานอยู่ว่าเมืองตะกั่วป่าเก่านี้ เป็นเมืองที่มีความจำเริญ (ซิวิไลซ์) พอใช้

พูดถึงความจำเริญผมลืมเล่าไปในจดหมายฉบับก่อนว่า เมืองระนองนั้นอยู่ข้างจะ “ ซิวิไลซ์ ” พอใช้อยู่ มีสิ่งซึ่งเป็นพยานสำคัญอยู่ คือที่ตลาดมี “ สาวสวรรค์กัลยาเป็นข้าบาท บำเรอวงษ์เทวราชทุกราษี ” (คำกลอนผมแก้เอง) ผ่านไปทางตลาด

ได้เห็น " นวล ลออง ผ่อง ภักตร์ ลักขณา ดัง จันทรา ทรง กลด หมด มนทิล " (ที่ว่า หมด มนทิล นั้น กลอน พาไป ขอ อย่าได้ถือ ว่าเป็น ความ จริง) นี่จะไม่นับว่า เมือง ระนอง ซิวิไลซ์ ฤๅ แต่ยังไม่ ซิวิไลซ์ เท่า กรุง เทพ ฯ วิมาน สาว สวรรค์ ยังไม่ มี ประทีป มรกฎ แขวน ข้าง น่า ฤๅ นี่ จะ นับ เป็น พยาน ซิวิไลซ์ กว่า กรุง เทพ ฯ กระมัง ที่ ตลาดใหญ่ นี้ บาง ที จะมี วิมาน สาว สวรรค์ บ้าง แต่ วันนี้ ผม ยังไม่มีโอกาศ สืบ ใน การ เช่นนี้ คิด ถึง คุณ หลวงไชย ประสิทธิ์ จริง ๆ ถ้า ท่านได้ ตาม เสด็จ มา ด้วย ท่าน คง จะ เป็นธุระ สืบ สวน เรื่อง นี้ อย่าง แข็ง แรง เป็น แน่

วันที่ ๒๒ เมษายน รัตน โกสินทร์ ศก ๑๒๘

เมื่อ คืนนี้ ผมนอน สบาย พอ ใช้ ฝน ตก ลงมา แล้ว ตอน กลางคืน มี ลม พัด เย็น เรื่อย นอน คลุม ผ้า บาง ๆ ผืน หนึ่ง พอ สบาย ช่าง ผิด กับ ที่ เมือง ใหม่ เสีย จริง ๆ วันนี้ เช้า ผม ตื่น ขึ้น ยัง รู้สึก เย็น สบาย ดี อยู่ อีก

เวลา เช้า ๓ โมง เศษ เสด็จ ออก จาก พลับพลา โดย กระบวน เก้าอี้ หาม เก้าอี้ ทรง ผูก แปด คน หาม สรวม กาง เกง ผ้าขาว เสื้อ ผ้า แดง หมวก กุเลย จีน มี ใบไม้ ใบ หญ้า ประดับ หรู หรา เก้าอี้ ของ ข้า ราชการ ผูก สี่ คน หาม แต่ง ตาม ชอบใจ พวก ที่ หาม เก้าอี้ นั้น นอก จาก คนไทย ๆ มี ที่ เป็น จีน ก็ มี เป็น แขก ก็ มี แต่ พวก จีน พวก แขก เหล่า นี้ ชอบ กล จีน พูดไทย ดีกว่า ภาษา จีน และ แขกพูด มลายู ไม่ เป็น ใต้เท้า กรุณา ท่าน เล่า ว่า เมื่อ คืน นี้ มี แขก คน หนึ่ง ไป จุด โคม ที่ เรือน ที่ พัก ของ ท่าน ได้ ความ ว่า ชื่อ แขก อาจ ภาษา มลายู ไม่ เป็น สัก คำ เดียว ผม ทราบ

ว่าในมณฑลนี้มีแขกชนิดแขกอาจนี้มากคือที่จริงตัวก็เป็นไทยแท้ๆ แต่ไปชอบใจลูกสาวแขกถ้าไม่แปลงไปถือตามเขาๆก็ไม่ยกลูกสาวให้ จึงต้องเลยกลายเป็นแขกไปตามเขาไป เพราะฉนั้นเจ๊ะเขียวเจ๊ะแดงเจ๊ะขาวเจ๊ะดำ อะไรต่างๆจึงเกิดมีมากขึ้น การชักชวนคนให้เข้าถือสาสนาด้วยวิธีนี้ก็ดีอยู่บ้าง เพราะฉนั้นพวกคฤสตังจึงต้องใช้อยู่บ้างเหมือนกัน คนชาวบางกอกเราเป็นคฤสตังตามเมียไปเช่นนี้ก็มีมิใช่น้อย การตกปลาฤๅดักหนูถ้าจะให้ติดแน่ก็ต้องใช้เหยื่อที่ปลาฤๅหนูนั้นชอบฉันใด การตกเบ็ดผู้ชายก็ต้องใช้ผู้หญิงเป็นเหยื่อฉันนั้น ข้อนี้มิใช่พึ่งมารู้กันขึ้นในเร็วๆนี้ ก็รู้และใช้วิธีนี้กันมาแต่ไหนๆ และไม่ใคร่จะมีเสียการเลย ถ้าการใดผู้ชายจะจัดไปให้ตลอดไม่ได้คงต้องอาไศรยผู้หญิงช่วยทั้งนั้น

นี่ผมก็พูดเพ้อเจ้อนอกเรื่องมากแล้ว ต้องจับเรื่องต่อไปอีกทีออกจากที่พลับพลาประทับแรม เดินลงไปทางตลาด แต่หาตรงลงไปอย่างไปท่าน้ำไม่ เลี้ยวไปเสียทางขวา เดินไปทางตวันออกเรื่อย พอพ้นตลาดก็หมดถนน มีแต่ทางตัดไปตามในป่าละเมาะและทุ่ง เป็นทางงามดี แต่แดดอยู่ข้างจะร้อน ข้ามคลองหลายแห่ง แต่ล้วนตันเสีย เพราะทรายเหมืองไหลลงมาเต็มเสียหมด การทลายเขาลงมาเพื่อทำเหมืองขุดแร่นี้ ทำให้เสียประโยชน์มาก ตามริมลำน้ำตะกั่วป่า เดิมเคยมีบ้านคนอยู่รายๆไป และทรายทำนาทำไร่ทำสวนได้ดี บัดนี้ทรายไหลลงมาถมคลองตัดทางน้ำ

เดินเสียหมด แล้วยังไหลไปท่วมที่นาที่สวนทำการเพาะปลูกไม่ได้ เพราะฉนั้นราษฎรต้องยกบ้านหนีไปแห่งอื่นเสียมาก ในเมืองตะกั่วป่านี้ผมทราบว่าพากันไปรับจ้างทำเหมืองเสียหมด ไม่ใคร่จะทำนาทำไร่ ได้เงินมาซื้อกิน แต่ไม่หยุดอยู่เพียงซื้อกิน ซื้อยาฝิ่นสูบด้วย ข้อนี้เป็นการไม่ดีอย่างยิ่ง การทำเหมืองนั้นเองเล่าก็ไม่เป็นทางหากินที่ยั่งยืน พอเหมืองที่ตนทำนั้นหมดแร่ก็ลงคว้างไม่มีอะไรทำ และเมื่อไม่มีอะไรทำก็ต้องอดเท่านั้น ถ้าจะไม่อยากอดก็ต้องคิดทำการหากินโดยทางไม่ชอบทำต่างๆ ผมทราบว่าเจ้าคุณเทศากำลังคิดจะแก้ไขเรื่องนี้ คือจะคิดจัดการให้ราษฎรกลับทำไร่ทำนาอีก หวังใจว่าจะสำเร็จได้ตามความคิดของท่าน

ตามระยะทางที่ไปวันนี้ ได้ผ่านหมู่บ้านไปหลายหมู่ พอถึงบ้านพวกหามได้หยุดพักกินน้ำบ้าง ผมช่างนึกโล่งแทนจริงๆ เดินไปร้อนเหงื่อโชกๆ แต่ผมผู้ที่นั่งไปบนเก้าอี้ยังร้อนพอแรงการทางก็มิใช่ใกล้ จากพลับพลาที่ประทับแรมนี้ไปถึงพลับพลาประทับร้อนที่เขาเวียงระยะทางถึง ๒๖๗ เส้น ที่ประทับร้อนนี้อยู่ในแขวงอำเภอกะปง นายอำเภอได้ทำพลับพลารับเสด็จ เข้าแบบโรงนาอีก เย็นสบายดี มีผู้คนมาคอยเฝ้ารับเสด็จอยู่มาก กำนันคนหนึ่ง กับผู้ใหญ่บ้านอีก ๖ คน ได้จัดเครื่องถวายอยู่ข้างจะเก่ง กำนันผู้ใหญ่บ้านจัดเครื่องถวายไม่ใคร่จะเคยพบ และพวกที่ตามเสด็จออกจะพากันหารๆ แต่ครั้นไปถึงที่แล้วก็มีเครื่องเลี้ยงจริง แต่ว่าใครจะได้อุดหนุนบ้างฤๅไม่ผมไม่ทราบ กำนัน

และผู้ใหญ่บ้านที่จัดเครื่องนั้น ท่านเจ้าเมืองได้นำเผ้า เป็นจีน
ทั้ง ๓ คนท่าทางดูก็ดี

สิ่งสำคัญที่เสด็จไปทอดพระเนตรวันนี้ คือพระนารายน์เทวรูป
ซึ่งตั้งอยู่บนเนินที่ทำพลับพลาประทับร้อน เทวรูปมีอยู่ ๓ องค์
เป็นรูปพระนารายน์ตั้งอยู่กลาง ข้างขวามือมีเป็นรูปเทพอิดานั่ง
ซึ่งบางทีจะเป็นพระลักษมี ข้างซ้ายอีกรูปหนึ่ง แปลไม่ออก
ว่าเป็นรูปพระเป็นเจ้าองค์ใด เทวรูปทั้ง ๓ นี้ทำด้วยศิลา สลัก
เครื่องทรงดูเป็นอย่างแบบข้างอินเดียแท้ จึงเข้าใจว่าคงจะเป็น
นายช่างข้างฝ่ายมัชฌิมประเทศเป็นผู้ทำ ฤๅอย่างน้อยก็เป็นผู้ให้
อย่าง เพราะฉนั้นต้องเข้าใจว่าชาวมัชฌิมประเทศได้เคยออกมาตั้ง
เป็นคณะอยู่ที่นี้ จะสืบเอาเรื่องราวก็ไม่ได้กี่มากน้อย คงได้ความ
แต่ว่าเทวรูปนี้เดิมอยู่บนเขาเวียง บนนั้นยังมีฐานก่อด้วยอิฐ
ปรากฏอยู่ ครั้นพม่ามาตีเมืองไทย ได้ลงมาที่เขาเวียงยกเทวรูป
ลงมาได้ถึงที่เนินนี้ ตั้งใจจะนำลงไปทางแม่น้ำ พะเอินเกิดฝนตก
ลงมาเป็นห่าใหญ่ พม่าจึงต้องทิ้งเทวรูปไว้ หนีเอาตัวรอด และ
โดยเหตุที่พม่าได้ให้หลังที่ตรงนี้ จึงได้เรียกนามตำบลว่าหลังพม่า
ต่อมา รูปพระนารายน์ในเวลานี้ต้นตะแบกได้ขึ้นหุ้มห่อไว้เสียหน่อย
หนึ่ง ชรอยจะมีผู้พิงทิ้งไว้กับต้นตะแบก ตั้งแต่ยังอ่อน ๆ ครั้นต้นไม้
นั้นโตขึ้นจึงเลยขึ้นหุ้มเทวรูป น่าเสียดายที่สืบข้อความสาวขึ้นไป
ได้สั้นนัก ที่ริมรูปนั้นมีศิลาแผ่นหนึ่งมีตัวอักษรขาฤก แต่อ่านไม่

ออกว่าเป็นหนังสืออะไร ไม่ใช่หนังสือไทย และไม่ใช่ตัวหนังสือ
อย่างที่ขาฤกคาถาเยธัมมาที่พระประฐมเจดีย์ ศิลาแผ่นนี้ราษฎรถือ
กันว่าถ้ายกฝนต้องตก วันนี้คงจะได้มีใครยกเป็นแน่ เพราะ
พอเสด็จถึงพลับพลาสักครู่หนึ่งฝนก็ตก อยู่ข้างจะศักดิ์สิทธิ์
อยู่บ้าง แต่เพราะไม่มีใครได้พยายามจะยกพระนารายน์ไป ฝนจึง
ไม่ตกจนน้ำท่วมอย่างครั้งพ่อยก

ขากลับเสด็จทางเรือ ทรงเรือมาดถ่อ ล่องตามลำน้ำ
ตะกั่วป่า โดยมากน้ำตื้นๆ แต่มีบางแห่งเป็นวัง พวกคนถ่อกล่าว
ว่ามีจรเข้ แต่ก็หาได้มีใครเห็นไม่ เห็นแต่จรเข้น้ำนั้นและมาก
เสด็จถึงท่าแล้วทรงพระเก้าอี้หามขึ้นมาที่พลับพลา ประทับอยู่
ที่นี่อีกคืนหนึ่ง

เรือกลาง

น่าเกาะคอขาว

วันที่ ๒๓ เมษายน ศักดิ์ ๑๒๘

วันนี้การเที่ยวอย่างจะรู้สึกฟกมากกว่าเมื่อวานนี้ เห็นจะ
เป็นเพราะอยู่ข้างจะร้อนจัด และอีกประการหนึ่งการไปดูอะไรๆ
ก็ไม่สู้จะได้เนื้อนัก คือของที่ได้ดูอยู่ข้างจะไม่พอเพียงกับเวลาที่
ต้องเสียไปสักหน่อย

เมื่อเช้านี้ถ้าได้เสด็จออกจากที่ประทับเสียได้แต่เช้าๆ ก็จะไม่สู้
กระไรนัก แต่ก็เป็นการจำเป็นที่จะต้องเสด็จสาย เพราะเวลาน้ำขึ้น
บังคับอยู่ ต้องประทับรออยู่จนเวลา ๕ โมงแล้วจึงเสด็จออกน่าพลับพลา

พวก บุตร หญิง พระยา เสนา นุชิต เก่า กับ หญิง ชาว เมืองได้ พา กัน มา เฝ้า ถวาย ของ ต่าง ๆ ทรง รับ ของ ที่ พวก ผู้ หญิง แล้ว พระ เสนา นุชิตได้ อ่าน คำ กราบ บังคม ทูล สำแดง ความ ยินดี ใน นาม ของ พ่อ ค้า เมือง ตะกั่วป่า และนำ รูป ช้าง ทำ ด้วย เงิน ถวาย เพื่อ เป็น ที่ ทรง ระฦก ถึง การ ที่ เสด็จ มา ประพาศ ถึง เมือง ตะกั่วป่า มี พระดำรัส ตอบ ตาม สมควร แล้ว เสด็จโดย กระบวน เก้าอี้ หาม ไป ลง เรือ ที่ ท่า เดิม

การ เสด็จโดย ทาง เรือ วันนี้ ก็ คล้าย ๆ กับวัน เสด็จ ขึ้นไป ทรง เรือ มาด แขว เรือ ยาว พาย ลากไป ถึง วัง บรา พ่วง เรือไฟ ทั้ง เรือ ที่นั่ง และ เรือ ตาม เสด็จ น้ำ ขึ้น เชี่ยว มาก และ เรือกลไฟ ของ เมือง ระนอง นั้น ก็ อยู่ข้าง ชรา อยู่ แล้ว เพราะ ฉนั้น เรือ ที่ พ่วง ต้อง ช่วย แขว กระดิก ๆ ไป ด้วย ล่องลง มา ถึง ที่ สอง แพรก แยกไป ข้าง ซ้าย เวลา บ่าย ๒ โมง ถึง ปากคลอง เหนอ ฝั่ง ซ้าย แห่ง แม่น้ำ คลอง นี้ เล็ก และ ตื้น แม้ แต่ เรือ เล็ก ๆ ก็ เข้าไปไม่ได้ จึง ต้อง ขึ้น ที่ ปาก คลอง แล้ว เดิน ต่อไป ใน ลำ คลอง เดิน ใน ลำ คลอง จริงไม่ใช่ ริม ๆ แต่ ผม ต้อง รีบ บอก เสีย ใน ที่ นี้ ว่า ไม่ได้ ลุย โคลน ขับ แต่ะไป เพราะ เขา ทำ ตะพานไป ตลอด ลำ คลอง จน ถึง พลับ พลา ที่ ประทับ ร้อน ที่ เชิง เขา พระ เหนอ เครื่อง กลาง วัน ที่ นี้ นาย ซุ่น ฮวด กำนัน เป็น ผู้ จัด ถวาย มา ซ้ำ วันนี้ เข้า อีก ดู ไม่ใคร่ ขัน เหมือน เมื่อ วานนี้ ตาม ความ จริง กำนันและ ผู้ ใหญ่ บ้าน ที่ จัด เครื่อง ถวาย ทั้ง ๒ วันนี้ ไม่ใช่ กำนัน ฤา ผู้ ใหญ่ บ้าน ชนิด ที่ เข้าใจ กันโดย มาก ตาม ความ เข้าใจ กันโดย มาก ว่า กำนัน ผู้ ใหญ่ บ้าน เป็น บุคคล ชนิด นุ่ง ผ้า สี น้ำ เงิน สวม เสื้อ สี น้ำ ตาล มี ปั้ง

ขาว ๆ ติดที่แขน และเป็นชาวนาเป็นพื้น แต่กำนันผู้ใหญ่บ้านเมืองตะกั่วป่านี้ไม่เป็นเช่นนั้นเลย มักเป็นจีนเกิดในเมืองไทย และเป็นพ่อค้าฤๅนายเหมือง จึงเป็นผู้มีเงินอยู่บ้าง การที่จะจัดเลี้ยงจึงไม่สู้ปลาดอะไรนัก

เสวยแล้วเสด็จขึ้นไปทอดพระเนตร์พระนารายน์เทวรูปบนยอดเขาพระเหนอ เทวรูปองค์นี้ทำด้วยศิลาทราย บัดนี้หักเสียเป็นสองท่อนหักเฉภาะที่เอว ถ้าไม่หักคงจะสงราว ๕ ศอก เครื่องสนิมพิมพาภรณ์ไม่วิจิตร์เหมือนองค์ที่เขาเวียง แต่ฝีมือทำกล้ามเนื้อดีเหมือนคน เทวรูปนี้ยืนอยู่กลางฐานใหญ่ ก่อด้วยอิฐแผ่นใหญ่ ซึ่งให้เห็นได้ว่าคงจะเป็นศาลฤๅอะไรสักอย่างหนึ่ง แต่เรื่องราวอะไรก็สืบไม่ได้

จากที่คลองเหนอได้ทรงเรือเสด็จไปขึ้นทอดพระเนตรทุ่งตึกซึ่งอยู่ในเกาะคอขาว ตรงกันข้ามกับที่ตั้งเมืองใหม่ ที่นี้ไม่มีอะไรดูนอกจากเนินดิน ขุดลงไปพบอิฐแผ่นใหญ่ ๆ ชนิดเดียวกับที่เห็นอยู่ที่บนยอดเขาพระเหนอ กับมีศิลาแบน ๆ สองแผ่น ตัดเป็นรูปกลมมีเป็นรสี่เหลี่ยมอยู่ตรงกลาง จะใช้สำหรับอะไรก็ไม่ทราบบางทีที่นี่จะเนื่องกับเทวรูปที่คลองเหนอ คืออาจจะเป็นเทวสถานอีกอันหนึ่งของคณะเดียวกันก็ได้ แต่ครั้นผมจะเดาอะไรไปมากมายต่อไปอีกผมก็เกรงจะถูกหาว่ากุ เพราะฉนั้นของดไว้ที่ดีกว่า

ที่ทุ่งตึกนี้มีนายเหมืองผู้หนึ่งได้จัดน้ำชาเลี้ยง เมื่อเสด็จออกจากที่ท่าทุ่งตึกนั้น เวลาบ่ายมากใกล้ย่ำค่ำแล้ว น้ำลง

มากเรือต้องเดินมาช้า ๆ จนเวลา ๒ ทุ่มจึงถึงเรือถลางนี้

ผมมีความเสียใจที่จะต้องเล่าว่า ที่อำเภอตลาดใหญ่ได้มีพวกที่ตามเสด็จได้ไปป่วยลงหลายคน นายกระบือ อ่อนได้ประเดิมโรงก่อน แต่เมื่อเย็นวันที่ ๒๑ ท้องร่วงไป พอวันรุ่งขึ้นมีผู้ท้องร่วงตามไปอีกเป็นหลายคน เมื่อวานนี้แสงอาทิตย์ตามเสด็จไป พอถึงพลับพลาประทับร้อนที่เขาเวียงบ่นว่าปวดศีรษะ กลับไปถึงพลับพลาตลาดใหญ่ก็ลงนอนจับไข้ทันที พอข่าวแพร่หลายไปว่าพ่อแสงอาทิตย์จับไข้ คนอื่น ๆ ให้เกิดรู้สึกปวดศีรษะครั่นตัวขึ้นมาบ้างหลายคน ที่ตะกั่วป่าเขาลือกันว่าไข้และโรคท้องร่วงอยู่ข้างคุ คงจะมีผู้ทรายคำลือนี้กันอยู่บ้าง ใครที่ใจเสาะหน่อยก็เลยเจ็บจริง ๆ พ่อแสงอาทิตย์เลยไม่ได้ตามเสด็จประพาสวันนี้ ผมมาพบที่เรือนี้ถามข่าวก็ดูยังบอกว่าป่วยอยู่ เสียแรงเป็นยักษ์ทั้งทีอย่างไรจึงผิวบางไปได้

ผมมีเรื่องอยู่ข้างจะน่าขัน ซึ่งผมได้ฟังเขาเล่ากันขึ้นเมื่อคืนนี้คือ คุณพันตรีราชองครักษ์ที่นอนห้องเดียวกับหม่อมดอกเทียนได้ยินหม่อมดอกเทียนมะเมอเมื่อคืนวานนี้ พูดดัง ๆ ว่า “จะไปจูบแขบอะไรมันได้ แก้มแขงราวกับเชือกมะนิลา” น่าอัศจรรย์แท้ ๆ นี่ช่างไปนึกเอาเชือกมะนิลามาเปรียบกับแก้มผู้หญิงได้ ให้ผมนั่งตรองอยู่ ๗· วันก็คงนึกเปรียบอะไรให้แปลกอย่างนั้นไม่ได้เป็นอันขาด ถามตัวหม่อมดอกเทียนดูเอง ไม่ยอมซื่อแขง ผมยิ่งนึกไปก็ยิ่งขันเก็บเอาไปนอนตรองไปตรองมา เลยแต่งกลอนกล่อมขึ้นได้บทหนึ่ง

สำหรับ ร้อง เข้า กับ ลำ พัดชา ดัง ต่อไปนี้

" สาย สมร นอน เฉิด พี่ จะ กล่อม เข้า งาม ริง พริ้ง พร้อม ดัง เลขา ปรางค์ แข็ง แข่ง เชือก มะนิลา ภักตร์ โสภา อาคแลมป์ แม่ม ธานินทร์ งาม เนตร์ ดัง เนตร์ เปรต วันทอง งาม ขนง วง สอง เหมือน ชามบิ่น อรชร อ้อน แอ้น ดัง งู ดิน แร้ง ถวิล มิได้ เว้น เวลา เอย "

บท กลอน นี้ ถึง ผม เอง ผู้ แต่ง ก็ รู้ ว่า ไม่ สู้ ดี คือ การ เปรียบ เทียบ ยัง สู้ หม่อม ดอก เทียน ไม่ ได้ แพ้ กัน หลุด ลุ่ย ที เดียว ผม ไม่ ใช่ คน ที่ หลง ตื่น ตัว เอง จน ไม่ รู้ สึก ความ บก พร่อง ของ ตน เมื่อ แพ้ ผม ก็ ยอม อย่าง ราบ คาบ แต่ ผม ไม่ ยอม แพ้ คน เดียว ผม ท้า ให้ คน อื่น นึก หา สิ่ง เปรียบ เทียบ กับ แก้ม ผู้ หญิง ให้ เก่ง กว่า เชือก มะนิลา ถ้า ใคร นึก ออก ดี กว่า นั้น ผม ยอม รางวัล ให้ สอง อัฐ พศ

เรือ ถลาง
น่า เมือง ภูเก็จ
วันที่ ๒๔ เมษายน รัตนโกสินทร ศก ๑๒๘

วันนี้ พอ ย่ำรุ่ง ถอน สมอ ต้อง ตื่น ต่อ เรือ ออก เดิน แล้ว ผม จึง ได้ นอน หลับ ไป อีก จน ๒ โมง จึง ตื่น พอ ผม ตื่น ขึ้น ก็ ถาม ข่าว ถึง พวก พ้อง ได้ ข่าว ว่า นาย อิน นอน แล้ว ทราบ ว่า พอ ถอน สมอ ก็ ป่วย แล้ว ก็ นอน เรื่อย มา ใคร พูด จา ด้วย อย่างไร ก็ มี แต่ โคลง ศีร์ษะ ไว้ ท่า เดียว นาย อิน บน บก กับ นาย อิน ใน เรือ ช่าง ผิด กัน มาก จน เป็น คน ละ คน แต่ ที่ จริง ดู เหมือน จะ เก่ง ขึ้น กว่า เมื่อ จะ ออก จาก ระนอง สัก หน่อย คือ ที่

ระนอง พอ ลง เรือ ก็ บอก ว่า ออก วิง เวียน เสีย แล้ว แต่ เมื่อ วาน นี้ ถึง ลง เรือ แล้ว ก็ ยัง เก่ง ผม ทราบ ข่าว ว่า เมื่อ กลับ มา ถึง เรือ เมื่อ เย็น วาน นี้ และ กระบวน เสด็จ ยังไม่ ถึง นาย อิน อยู่ ข้าง จะ รื่น เริง สบาย คุย อึง ถึง เรื่อง ไป เที่ยว ราชบุรี เสียง เอ็ด คับ เรือ กับตัน ฝรั่ง นั่ง ดู แผน ที่ และ กะ ทาง ที่ จะ เดิน เรือ อยู่ ออก รำคาญ เหลือ ทน จน อด รนทน ไม่ได้ ร้อง ออก มา ว่า “ อะไร เป็น บ้า คุย สอง ชั่ว โมง แล้ว ไม่ อื่ม หัว ฉัน เสีย หมด แล้ว ” พอ ถูก กับตัน ออก ปาก เช่น นั้น นาย อิน จึง เกิด รู้สึก ขึ้น มา ว่า ถึง เวลา กิน เข้า เลย เปิด ลง ไป จาก ดาดฟ้า นึก ถึง เรื่อง นี้ แล้ว มา ดู เวลา เรือ แล่น วัน นี้ ยิ่ง ทำให้ ออก ขัน ขึ้น มาก แต่ ที่ จริง ก็ไม่ใช่ นาย อิน คน เดียว ที่ รู้สึก ไม่ สู้ สบาย ถึง ท่าน อาจารย์ ก็ไม่ได้ การ นอก นั้น มี คน ที่ นอน กัน หลาย คน แต่ ที่ ยอม รับ ว่า เมา นั้น น้อย โดย มาก บอก ว่า นอน เล่น แต่ หา ได้ หยุด อยู่ เพียง นอน เล่น เท่า นั้น ทำ หน้า ซีด เล่น ก็ มี อด เข้า กลาง วัน เล่น ก็ มี การ เล่น เช่น นี้ จะ ออก รศ สนุก อย่าง ไก๋ ไม่ มี ใคร ยอม อธิบาย ให้ ผม ฟัง เลย มี ผู้ ที่ ไม่ เมา จริง ๆ ก็ หลาย คน แต่ ถ้า ยก กับตัน และ กลาสี เสีย แล้ว ไม่ มี ใคร เก่ง เท่า ท่าน อา เลย ท่าน สูบ กล้อง ไม่ ขาด ปาก เลย จึง เห็นได้ ว่า ท่าน เก่ง แท้ ท่าน ได้ เปรียบ ที่ เคย เป็น ทหาร เรือ เชี่ยว ชาญ การ เดิน ทเล มาก พระ สมุท กับ ท่าน เป็น มิตร์ สหาย เกลอ แก้ว กัน จึง ไม่ ทำ อันตราย ต่อ กัน และ กัน ส่วน ตัว ผม เอง ก็ ไม่ เคย อวด ว่า ทน คลื่น นัก แต่ วัน นี้ อยู่ ข้าง จะ แข็ง แรง พอ ตื่น ขึ้น รับ ประทาน

เช้า เช้า แล้ว ก็ นั่ง ดู อะไร ๆ อยู่ บน ดาด ฟ้า เรือ แต่ ต้อง คอย ดู ทาง ซ้าย เรือ (คือ ทิศ ตวัน ออก) ไว้ บ่อย ๆ เห็น ฝั่ง ค่อย อุ่น ใจ หน่อย ถ้า ดู ไป ทาง ขวา มือ เห็น ทเล เว้ง ไป และ นึก ขึ้น มา ว่า ตรง ต่อ ออก ไป ทาง ตวัน ตก นี้ ต้อง ไป อีก ถึง ๘ วัน จึง จะ พบ แผ่น ดิน คือ ลังกา ทวีป ดู ใจ ออก หวิว ๆ ชอบ กล ต้อง เหลียว กลับ มา แล ดู ฝั่ง เสีย อีก ผม ได้ เคย สังเกต ตัว ผม เอง อย่าง หนึ่ง ว่า ถ้า ออก ทเล หา อะไร ๆ คิด เสีย มัก จะ ทำ ให้ ลืม คลื่น ถึง คลื่น มาก ๆ กว่า ที่ มี วันนี้ ก็ ยัง ทำ ให้ ลืม ได้ เพราะ ฉนั้น ผม จึง ไป หา กระ ดาษ ดินสอ มา นั่ง ลอง แต่ง โคลง เล่น แต่ นึก เรื่อง ไม่ ใคร่ จะ ออก อยู่ เป็น นาน จน เหลือบ ไป เห็น นาย อิน นอน แบบ อยู่ จึง นึก ออก ได้ บท หนึ่ง ว่า

แล่น เรือ ระลอก เร้า เร รวน
เฮือก ๆ ระเห หวล ละห้อย
อืด ๆ อะอัก อวน โอ้ อก อิน เออ
นอน แนบ เชนย น้อย เนตร์ น้ำ นอง เชนย

พอ ผม แต่ง เสร็จ แล้ว คุณหลวง อภิบาล นั่ง อยู่ นั่น ด้วย ผม ก็ อ่าน ให้ ท่าน ฟัง ท่าน จึง พูด ขึ้น ว่า “ แต่ง อีก บท เถิด น่า ” แล้ว ท่าน ก็ ชี้ ให้ ผม ดู ท่าน อาจารย์ เห็น ลง เอน อยู่ บน เตียง ผ้า ใบ ประ เดี๋ยว ก็ ลุก ขึ้น นั่ง หลับ ตา นึง นึก ออก ขำ ลง ท้าย ก็ เลย ได้ โคลง อีก บท หนึ่ง ผม แต่ง บาท ต้น กับ บาท สาม คุณหลวง แต่ง บาท สอง กับ บาท ปลาย ดัง นี้

อก เอย อนาถโอ้ อาจารย์
เรือ นึง ออกโอฐู หาญ อวดแกล้ว
คลื่นโยน อะดักดาล ขวน อ้วก เพียว ฮือ
นั่ง นึง หลับ เนตร แล้ว จิตร์ น้อม ภาวนา

พอ อ่านโคลง บท นี้ ขึ้น ท่าน อาจารย์ ลุก ขึ้น พ้ง หัวเราะ ร่วน ลุกขึ้น เดิน อวดให้ดู ทันที ว่าไม่เมา พอ เดินได้ สักสามก้าว ลงนั่ง ภาวนา เสีย อีก แล้ว อีกไม่ช้า ก็เปลี่ยน อิริยา บถ อีก ขนถูก พระลักษณ์ คู่แข่ง ขึ้น มา เยาะให้ เลย ลุก ขึ้นเดิน และ ยืนใหม่ ท่านใช้พร้อม สี่ อิริยา บถ แต่ผม เชื่อ ว่าใน ระหว่าง เวลา เรือ เดิน คง สมัค อิริยา บถ ไสยาศน์มาก กว่า อย่าง อื่น

เรือ เดิน เลียบ ฝั่ง มา จน เวลา ราว เที่ยง ถึง ที่ ตรง ปาก พระ ซึ่ง อยู่หว่าง ผั่ง กับ เกาะ ถลาง (ฤๅ เกาะ ภูเก็จ ตามที่ เรียก กัน อย่าง ใหม่) เข้าคุณ รัษฎา ว่า ถ้า มี คน นำ ร่อง จะ เดิน เรือ เข้า ทาง ช่อง นี้ ไป ก็ได้ แต่ไม่ มี คน นำ ร่อง มา ด้วย ก็ จำ เป็น ต้อง เดิน เลียบ เกาะ อ้อม ไป ทาง นอก เรือ แล่นไป ใกล้ ๆ ฝั่ง ตวัน ตก ของ เกาะ ถลาง ดู เขา สลับ ซับซ้อน กัน ตั้ง แต่ ฝั่ง ทเล ขึ้นไป เหมือนใคร แสร้ง จัด ซ้อน กันไว้ ให้ เป็น ชั้น ๆ หลั่น กัน ดูไปให้ เป็นที่ เพลิด เพลิน อย่าง ยิ่ง และ ต้อง ยอม ว่า คน เรา จะ คิด ตก แต่ง สิ่งไร ขึ้นให้ งาม สู้ ของ ที่ เกิด เป็น ขึ้น เอง นั้น เป็น อัน ยาก ยิ่ง นัก

พอ เวลา บ่าย โมง เศษ ๆ ๒ โมง แล เห็น แหลม พระ เจ้า ที่ จะ เลี้ยว ใคร ไม่ ทราบ พูด ขึ้น ว่า พอ เลี้ยว แหลม คลื่น จะ ดี เรือ โคลง ใหญ่ พระ ลักษณ์ นั่ง โต๊ะ อยู่ สัก ครู่ เดียว ยัง มิได้ กิน อะไร บอก ว่า ไม่ สบาย ลุก ไป นอน เลย เสีย ท่า ใหญ่ ถึง กับ คาย ลุง จารย์ ได้ ช่อง เลย เยาะ ใหญ่ ส่วน ตัว ท่าน เอง แข็ง ใจ กิน เข้า อยู่ จน อิ่ม ที่ จริง นั้น คลื่น ไม่ สู้ มาก อะไร นัก ถึง เมื่อ เลี้ยว แหลม พระ เจ้า ก็ไม่ นักหนา กี่ มาก น้อย ผู้ ที่ เมา ๆ กัน นั้น ดู เหมือน จะ เย็น เพราะ ไป นึก ถึง คลื่น ขึ้น ถ้า ทำ เฉย ๆ เสีย มัก จะ ไม่ ใคร่ เย็น อะไร ที่ เลี้ยว แหลม ก็ ครู่ เดียว เท่า นั้น พอ พ้น เกาะ แก้ว ใหญ่ เกาะ แก้ว น้อย มา แล้ว เดิน เลียบ มา ตาม ฝั่ง ตวัน ออก เกาะ ถลาง ก็ เท่า กับ เดิน ใน แม่ น้ำ เพราะ ด้าน ตวัน ตก บัง เกาะ ถลาง ด้าน ตวัน ออก ก็ มี เกาะ เรียง ๆ กัน มา ตลอด จน เข้า อ่าว ภูเก็จ ที่ จริง การ ที่ เลี้ยง กลาง วัน ใน ขณะ ที่ จะ เลี้ยว แหลม ซึ่ง เวลา ที่ เตรียม กัน อยู่ ว่า จะ ถูก คลื่น ดัง นั้น อยู่ ข้าง จะ ดี ไม่ สู้ จะ เปลือง ของ กิน มาก เพราะ มี คน ไม่ กิน เสีย หลาย คน

เวลา บ่าย ๔ โมง ครึ่ง ถึง ที่ จอด เรือ น่า ท่า เมือง ภูเก็จ รวม เวลา ที่ เดิน เรือ มา ๑๐ ชั่ว โมง ครึ่ง เร็ว กว่า เวลา ที่ กำหนด ไว้ ใน โปแกรม ประมาณ กึ่ง ชั่ว โมง นี่ เพราะ วัน นี้ ไม่ ได้ ให้ เรือ พาลี นำ เรือ ถลาง นี้ เดิน ได้ ถึง ๑๑ น็อต ต่อ ชั่ว โมง เรือ พาลี ช้า ลง กว่า อีก ชั่ว โมง ละ ๓ น็อต การ ที่ เรือ ถลาง เดิน มา ได้ เร็ว เช่น นี้ เพราะ กับ ตัน อยู่ ข้าง จะ มี ความ เต็ม ใจ ให้ มา ถึง ภูเก็จ เร็ว ๆ หน่อย ผม ทราบ

ว่า แหม่ม กับตันได้ ออก มา อยู่ ที่ เมือง ภูเก็จ นี้ ด้วย

ก่อน ที่ จะ จบ ตดหมาย ฉบับ นี้ ลง ผม ขอ อนุญาต กล่าว ถึง นาม เกาะ และ เมือง ภูเก็จ นี้ สักหน่อย เกาะ ภูเก็จ นี้เดิม เรียก เกาะถลาง และ บัดนี้ก็ควร จะคง เรียก เช่นนี้ อยู่ เพราะ เป็น ชื่อ เก่า กว่า ภูเก็จ เป็น อันมาก ตาม คำ กุ ของ คุณหลวง อภิบาล ว่า เมือง ถลาง แปล ว่า เมือง ถาง คือ เมือง ที่ มา ถาง ตั้ง ขึ้น กลาง ป่า แต่ ผม ไม่ ขอ รับ ผิด รับชอบ ด้วย อังกฤษ เรียก เกาะ นี้ ว่า ยั้ง ก็ เซลอน คำ ว่า ยั้ง ก็ จะ มา จาก ไหน ผม ยังไม่ แล เห็น แต่ เซลอน นั้น มา จาก ถลาง นั้น เอง คนไทย เรา ชำนาญ เอา “ ถ ” ฤา “ ต ” เป็น “ ส ” เช่น ถนน เรียก เป็น สนน ตะพาน เป็น สพาน เป็น ต้น นี่ ถลาง ก็ เรียก เป็น สลาง ฝรั่ง พ้ง ไป ไม่ ถนัด ไป เรียก เป็น เซลอน ไป ส่วน เมือง ภูเก็จ นั้น เป็น เมือง ซึ่ง พึ่ง จะ มี ขึ้น ใหม่ ๆ ผม กุ ว่า ชื่อ น่า จะ มา จาก คำ ภาษา มลายู ว่า “ บูกิต ” แปล ว่า เขา แล้ว จึง แปล มา เป็น “ พูเก็ต ” ต่อ มา บาง ที จะ มี ใคร มี ความ รู้ ภาษา ไทย ดี ๆ มา คิด เขียน สกด ตัว เสีย ใหม่ ว่า “ ภูเก็จ ” ให้ สำเนียง คง อยู่ อย่าง เดิม แต่ ให้ มี คำ แปล ได้ ขึ้น คือ ผสม คำ “ ภู ” แปล ว่า เขา กับ “ เก็จ ” แปล ว่า ฝั่ง เข้า ด้วย กัน การ คิด ชื่อ เลียน ๆ เช่น นี้ มี ตัว อย่าง อยู่ ที่ ชาว บาง กอก ชั้น ใหม่ จะ รู้ จัก ดี คือ แยงกี้ สยาม คอมเมอร์เซียล เขียน ชื่อ ใน ภาษา ไทย ว่า สยาม กัมมาจล นั้นแล เมือง ภูเก็จ ยัง มี ชื่อ ที่ ได้ ยิน ฝรั่ง ชั้น พ่อ ค้า ใช้ เรียก อยู่ มาก อีก อย่าง หนึ่ง คือ ทองคา ชื่อ ทองคา นี้ มา จาก คำ ไทย ว่า ทุ่งคา คือ ทุ่ง ที่ มี หญ้า คา

มาก พวกจีนพูดสำเนียงไทยไม่ชัด เรียกหมู่บ้านทุ่งคาว่าท่องคา ฝรั่งเรียกตามจีนอีกชั้นหนึ่ง ที่ไม่ใช่กุเข็นความที่จริง ผมได้ทราบว่าฝรั่งที่ถือตนเป็นคนรู้จักเมืองไทยดี ๆ ก็มักเรียกชื่อเมืองว่าภูเก็จตามไทยเรา ที่จริงผมเห็นด้วยตามเจ้าคุณรัษฎาว่าควรจะใช้ชื่อถลางแทน เพราะเป็นชื่อเก่า ถ้ามณฑลภูเก็จนี้เรียกชื่อว่ามณฑลถลางก็จะเพราะดี และจะค่อยทำให้รู้สึกเป็นเมืองเก่าขึ้นหน่อย เมืองถลางถึงอย่างไร ๆ ก็นับว่ายังได้เคยมีชื่อติดอยู่ในตำนานของชาติเรา ส่วนภูเก็จนั้นใหม่เอี่ยมประดุจจะถ้วยชามที่ยังไม่หมดเขม่าไฟฉะนั้น

การเดินทางมาวันนี้ นับว่าเป็นที่เรียบร้อยดีตลอด และที่เขากล่าวกันว่าลมทเลเป็นประเสริฐอันหนึ่งนั้น น่าจะเป็นการจริงได้ บรรดาผู้ที่ป่วยมาจากเมืองตะกั่วป่าวันนี้หายหมดแล้ว วันนี้นับว่าเป็นระยะยาวที่สุดที่จะต้องเดินทเลทางมณฑลนี้ เพราะฉะนั้นเมื่อพ้นมาแล้วก็อยู่ข้างจะรู้สึกโล่งอยู่บ้าง ที่มีจะเดินต่อ ๆ ไปก็เป็นระยะสั้น ๆ ทั้งนั้น ผมเชื่อว่าถ้านายอินเป็นคฤสตังคงจะขอบใจพระเจ้าในการที่พ้นทเลย่านยาวเช่นวันนี้มาได้แล้ว แต่การที่จะทายใจนายอินนั้นยาก เพราะแกคร้ามทเลเสียเหลือประมาณ คนโบราณมีกล่าวไว้ว่า คือบก็ทเลศอกก็ทเล แต่ในส่วนนายอินเห็นจะต้องเพิ่มเติมเข้าไปอีกว่า แม่น้ำก็ทเลคลองก็ทเล บางทีสระก็จะเป็นทเลด้วยก็ได้

คืนวันนี้ยังคงประทับแรมอยู่ในเรือถลาง พรุ่งนี้จึงจะเสด็จขึ้นเมืองภูเก็จ พรุ่งนี้เรือเมล์จะออกจึงเย็นโอกาศดีที่ผมจะส่งจดหมายนี้เข้าไป ผมจะได้เล่าเรื่องประพาศเมืองภูเก็จต่อไปในฉบับน่า

นายแก้ว

ฉบับที่ ๕

ที่ประทับ ตำบล สามกอง
เมือง ภูเก็จ
วันที่ ๒๕ เมษายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๘

คำนับ มายัง ท่าน พรานบุญทราย

การ เขียน จดหมาย ต่อ กัน เย็นท่อน ๆ ทุก ๆ วัน ผม รู้สึก ว่า อยู่ข้าง จะเย็น การ สดวก ดี กว่า เขียน รวด เดียว แล้ว เพราะ ข่าว ที่ เล่า เย็นข่าว สด ๆ ไม่ ทัน จะ ลืม เพราะ ฉนั้น ผม จะได้ เขียน จดหมาย ฉบับ นี้ ทุก ๆ วัน วันละ ท่อน ตาม ที่ มี เรื่อง เล่า มาก และ น้อย

เมื่อ คืน นี้ อยู่ ใน เรือ ออก จะ เดือด ร้อน ข้อ หนึ่ง อยู่ ข้าง จะ ร้อน อีก ข้อ หนึ่ง คลื่น ใต้ น้ำ หนุน เรือ ทำให้ เรือ ทั้ง โคลง ทั้ง ยวบ เล่น เอา ผม หาย อวด เก่ง รับ ประทาน เข้า เย็น แล้ว นั่ง คุย กัน เดี๋ยว คน นั้น ก็ ย่น คน นี้ ก็ ย่น เรื่อง คลื่น ใต้ น้ำ ทำ เอา ผม รู้สึก ออก จะ ชอบ กล ผม กลัว จะ เสีย ท่า เลย เลี่ยง ไป นอน เสีย ไหน ๆ เมื่อ เรือ แล่น มา ก็ ไม่ เมา เลย จน ตลอด ทาง แล้ว จะ มา เมา เมื่อ เรือ จอด ดไม่ เข้า ที เลย นึก ถึง นาย อิน ต้อง ยิน ดี แทน แก ล่วง น่า ขึ้น ไป เสีย แต่ เวลา เย็น ความ ทุกข เวทนา มาก มี โอกาศ รีบ ขึ้น บก เสีย เร็ว ๆ

ในการ ที่ ท่าน อาจารย์ ได้ ให้ แก ขน ของ ถ้า แก อยู่ ต่อ ไป ใน เรือ จน ดึก เห็น จะได้ ชรอย อาจารย์ จะ เห็น ใจ ศิษย์ จึง จัด การ ให้ ได้

เมื่อ เช้า วันที่ ๒๕ นี้ เวลา ๔ โมง เสก็จ ลง เรือ กรรเชียง จาก เรือ ถลาง หยุด รับ สลุต ๒๑ นัด ของ เรือ พาลี แล้ว ตี กรรเชียง ต่อ มา

เข้าคลองแล้วเสด็จขึ้นที่ท่าโรงภาษี ซึ่งมีปรำตกแต่งอย่างงดงาม พระสงฆ์สวดไชยมงคลคาถาที่ปลายปรำริมท่า พระอริยกระวี เจ้าคณะมณฑลองค์ใหม่เป็นประธาน กับข้าราชการและพ่อค้า ราษฎรคอยรับเสด็จอยู่มาก ในขณะเมื่อเสด็จขึ้นจากเรือนั้น เสียงกึกก้องโกลาหลอึงอลไปด้วยเสียงต่าง ๆ คือเสียงปืนใหญ่ที่ตำรวจภธรยิงถวายคำนับ ๒๑ นัดอย่างหนึ่ง เสียงแตรสั้นของตำรวจภธรอย่างหนึ่ง เสียงปีพาทย์ตีสรรเสริญพระบารมีอีกอย่างหนึ่ง ปีพาทย์นี้จะลืมกล่าวถึงไม่ได้เป็นอันขาด เพราะเป็นของแปลกซึ่งตั้งแต่มาทางนี้ยังไม่ได้ฟังเลย วงที่ไปรับเสด็จวันนี้ได้ทราบว่าเป็นของท่านพระยาจางวางเมืองภูเก็จเก่า ถ้าแม้จะถามว่าเป็นอย่างไรก็ต้องตอบว่าพอรู้ได้ว่าเป็นปีพาทย์ แต่ถ้าอย่าซักต่อไปอีกดีกว่า ครั้นพระสงฆ์สวดไชยมงคลคาถาจบลงแล้ว และเสียงอื่น ๆ ก็สงบลงหมดแล้ว หม่อมเจ้าประดิพัทธ์เกษมศรีปลัดมณฑล ได้อ่านคำแสดงความยินดีรับเสด็จ ในนามของข้าราชการพ่อค้าและราษฎร มีพระราชดำรัสตอบตามสมควร แล้วเสด็จโดยกระบวนรถม้าจากโรงภาษีออกมาที่พลับพลาตำบลสามกอง การเสด็จขึ้นเมืองวันนี้ทรงเต็มยศขาว

ตามทางที่เสด็จพระราชดำเนินมา พ่อค้าและราษฎรได้จัดการตกแต่งรับเสด็จอย่างแข็งแรง มีซุ้มเป็นประตูคร่อมถนนเป็นหลายซุ้ม ซุ้มเหล่านี้ขออย่าให้เข้าใจว่าเป็นประตูป่าทำอย่างป่า ๆ มีเป็นแขบและลวดลายต่าง ๆ อยู่ข้างจะประกวดประชันกันมาก

ทำ อย่าง แข็ง แรง น่า ดู มาก ตาม ร้าน และ บ้าน เรือน ก็ ตก แต่ง ประดับ ประดา ด้วย ผ้า สี และ ธง ต่าง ๆ กับ ใบไม้ สด อย่าง งด งาม ทั่วไป ทั้ง ตลาด ดู เย็น มี งาน การ อะไร ใหญ่ โต น่า สนุก จริง ๆ

ตลาด เมือง นี้ ผม เห็น ว่า ไม่ แพ้ ตลาด หัว เมือง แห่ง ใด เลย ผม ถาม ๆ ดู ตาม พวก ที่ ตาม เสด็จ มา ดู มี ความ เห็น ตรง ๆ กัน มาก ว่า ยก กรุงเทพ ฯ เสีย แล้ว ยัง ไม่ เคย เห็น เมือง ใด สนุก เท่า ภูเก็จ แต่ ผม ต้อง ขอ ยก เชียงใหม่ อีก สัก เมือง หนึ่ง ถนน ที่ ตลาด เมือง นี้ มี ตึก แถว ๒ ชั้น ทั้ง สอง ฟาก ผู้ คน คึก คัก มาก แต่ เห็น จน เย็นใส นาย เกือ ว่า ขับ รถ ไป ตาม ถนน ตลาด รู้ สึก เหมือน ไป ตาม ถนน ทรง วาด ใน กรุงเทพ ฯ ซึ่ง ผม ยอม ว่า คล้าย จริง พ้น ตลาด ออก มา แล้ว บ้าน ดี ๆ เรียง ติด ๆ กัน อยู่ นึก ๆ ดู คล้าย ๆ ทาง สระ ประทุม ฤา ถนน สุริยวงษ์ ที่ ประทับ นี้ ออก มา อยู่ เสีย ไกล ห่าง จาก ที่ ตลาด หลาย สิบ เส้น ท่าน ประดิพัทธ์ ท่าน ว่า จะ จัด ที่ ให้ ประทับ ใน เมือง ก็ จะ ร้อน เต็ม ที สู้ ที่ สาม ก็อง นี้ ไม่ ได้ ที่ ประทับ เย็น ตึก สอง ชั้น ตั้ง อยู่ ใน สวน มะพร้าว อยู่ ข้าง จะ เงียบ ดี เพราะ ห่าง ที่ คน อยู่ กัน มาก ๆ

เวลา บ่าย เสด็จ ไป ประทับ ที่ ศาล มณฑล เจ้าคุณ เทศา ให้ ท่าน ประดิพัทธ์ นำ ข้า ราชการ เฝ้า เรียง ตัว ที่ ต้อง ให้ ไป เสด็จ ออก ให้ เฝ้า ที่ ศาล เช่น นี้ เพราะ ไม่ มี ที่ ใด ที่ จะ มี ห้อง ใหญ่ พอ

เสร็จ การ เฝ้า แล้ว ทรง รถ ประพาส ตาม ถนน ใน เมือง เมือง ภูเก็จ นี้ เย็น เมือง ดิบุก จริง ๆ ไป ทาง ไหน ก็ พบ แต่ ขุม เหมือง ดิบุก จน เกือบ จะ เดิน หลีก ขุม เหมือง ไม่ พ้น แต่ เหมือง ก็ ทำ ประโยชน์ ให้ แก่

เมือง ภูเก็จ มาก ตึก ราม มี ขึ้น ได้ ก็ เพราะ เหมือง คน ทำ เหมือง รวย แล้ว ก็ สร้าง ตึก ขึ้น ถนน ก็ ดี ได้ เพราะ เหมือง โดย มาก คือ ศิลา ที่ ขุด ขึ้น มา จาก ขุม เหมือง เจ้าคุณ เทศา สั่ง ไม่ ให้ ทิ้ง เสีย ให้ เก็บ รวบ รวม ไว้ เมื่อ ต้อง การ ก็ ไป ขน มา ใช้ โรย ถนน ไม่ ต้อง ไป หา ที่ ไหน ไกล อีก ประการ หนึ่ง ถ้า ใคร ขอ ทำ เหมือง เจ้าคุณ เทศา ก็ ขอ ให้ รับ สัญญา ทำ ถนน ให้ ด้วย เพื่อ ใช้ เนื่อง ใน การ ที่ ขุด พื้น แผ่นดิน โดย เหตุ ที่ มี เหมือง มาก เมือง ภูเก็จ จึง เจริญ เร็ว ได้ ถึง เพียง นี้

พยาน แห่ง ความ เจริญ ของ เมือง ภูเก็จ ตาม ที่ คน สามัญ ที่ มา เที่ยว จะ รู้สึก ได้ มี อยู่ หลาย ประการ วิมาน สาว สรรค์ ก็ มี (แต่ ไม่ มี ประทีป มรกฎ) โรง " วิก " ก็ มี แต่ หา ใช่ วิก ลิเก ไม่ เขา วิก ลิเก ทั่ว ไป เพราะ ฉะนั้น ใน ข้อ ที่ ยัง แพ้ บ้าน ดอน อยู่ ข้อ หนึ่ง โรง ทำ น้ำ โซดา ก็ มี โรง ทำ น้ำ แข็ง ก็ มี รายโรง น้ำ แข็ง นี่ แหละ อยู่ ข้าง จะ เก่ง มาก นอก จาก ใน กรุง เทพ ฯ ไม่ มี ที่ ไหน อีก ใน เมือง ไทย รถ ม้า รถ ลาก บริบูรณ์ รถ ยนตร์ ก็ มี ถึง ๔ คัน แต่ มี ความ เสียใจ ที่ เดิน ไม่ ได้ เสีย คัน หนึ่ง ยัง คง ใช้ ได้ อยู่ แต่ ๓ คัน ยัง ขาด อยู่ ก็ แต่ ไฟ ฟ้า นั้น และ เขา นอย่าง สำคัญ

เวลา ค่ำ เสด็จ ไป เสวย ที่ วัง เจ้าคุณ เทศา พร้อม ด้วย ข้า ราชการ ผู้ ใหญ่ ใน มณฑล และ ข้า ราชการ ที่ ตาม เสด็จ ผม กับ นาย เกือ ได้ มี โอกาศ ขึ้น รถ ไป เที่ยว ด้วย กัน ผ่าน ไป ทาง ตลาด ซึ่ง ตก แต่ง โคม ไฟ สว่าง ครึก ทั้ง ที่ ซุ้ม และ ที่ ตาม บ้าน เรือน ดู ราว กับ มี งาน อะไร

ใหญ่ ๆ นาย เกือ ร้อง ว่า ทำ ให้ รู้ สึก ใจ เบิก บาน รื่น เริง ชอบ กล ที่ จริง ก็ น่า ดู คน เดิน ดู การ ตก แต่ง แน่น ถนน ราว กับ งาน เฉลิม พระชนม์ พรรษา ใน กรุงเทพ ฯ

ขวน เจ้าคุณ เทศา นั้น อยู่ นอก เมือง ออก ไป ไกล ถนน ที่ จะ ไป ที่ นั้น ตัด เลียบ ไป ตาม ชาย ทเล ตาม ถนน นี้ มี บ้าน ข้าราชการ ตั้ง อยู่ หลาย บ้าน ไม่ มี บ้าน ราษฎร มา ปะปน อยู่ เลย เป็น หมู่ บ้าน อัน หนึ่ง ต่าง หาก พวก ข้า ราชการ ได้ พร้อม ใจ กัน เลือก ให้ หลวง บริบูรณ์ ข้า หลวง คลัง เป็น ผู้ ใหญ่ บ้าน ผม ทราบ ว่า ตัว คุณ หลวง บริบูรณ์ เอง ไม่ ใคร่ สมัค รับ น่า ที่ เลย เพราะ ว่า มี ธุระ มาก ส่วน ลด ใน การ เก็บ เงิน ค่า ราชการ ก็ ได้ รวม เบ็ด เสร็จ ไม่ เต็ม บาท แต่ ก็ ไม่ มี ใคร ยอม ให้ ออก จาก น่า ที่ การ รับ เสด็จ ครั้ง นี้ ต้อง ดู การ ทำ ซุ้ม เหน็จ เหนื่อย มาก ท่าน บ่น ว่า ลูก บ้าน ของ ท่าน เต็ม ที บังคับ ไม่ ใคร่ จะ ได้ จน ผู้ ใหญ่ บ้าน ต้อง ลง นุ่ง กางเกง ขา ก๊วย เติม ตะเกียง ที่ ซุ้ม เอง พัน ซุ้ม ของ คุณ หลวง บริบูรณ์ ไป อีก หลาย เส้น จึง เข้า เขตร ขวน เจ้าคุณ เทศา ท่าน ไป ทำ อยู่ ใน กลาง ป่า แท้ ๆ เสือ เดิน เข้า ไป เที่ยว เล่น บ่อย ๆ

เสือ ใน เกาะ นี้ ผม ทราบ ว่า ชุม มาก และ เจ้าคุณ เทศา ได้ ตั้ง ราคา ไว้ ตาม สมควร แก่ ชนิด ของ เสือ มี ผู้ ตัก มา ขาย บ่อย ๆ มี เป็น ๓ ชนิด คือ เสือ ใหญ่ เสือ ดาว เสือ ดำ การ ที่ เจ้าคุณ เทศา ซื้อ เสือ ไว้ ไม่ ใช่ สำหรับ เลี้ยง ไว้ ดู เล่น ท่าน ขัง กรง ไว้ เป็น แถว ที่ น่า เรือน จำ ใช้ งาน ใน แพนก ศุขา ภิบาล ใน เมือง นี้ สุนัข ชุม พอ ใช้ เหมือน กัน มี แขก เป็น น่า ที่ ตี สุนัข เสือ เป็น น่า ที่ กิน สุนัข ที่ แขก ตี ได้ มา

จึงนับว่าเสือได้ทำน่าที่เป็นเจ้าพนักงานศุขาได้ส่วนหนึ่ง

เวลาเย็นวันนี้ที่พลับพลามีหนังโรงหนึ่ง กับมะยงโรงหนึ่งมาเล่น ผมไม่ได้ไปดูมะยง เดิมก็ไม่มีโรงมหรศพอยู่เลย แต่คุณหลวงอภิบาลไปพูดขึ้นกับท่านประดิพัทธ์ว่าสู้ระนองและตะกั่วป่าเขาไม่ได้ ท่านประดิพัทธ์จะยอมแพ้ที่ไหนได้ ก็ต้องไปจัดหาอะไร ๆ มามีจนได้ มาปลูกโรงกันขึ้นในตอนบ่ายนี้เอง เพราะฉนั้นต้องขอบใจคุณหลวงอภิบาลในการที่ต้องถูกฟังเสียงมหรศพ ถ้าหาไม่ก็จะพอได้มีเวลาพักหูบ้าง

วันนี้ตั้งแต่เช้ามาจนกลางคืนร้อนอ้าวไม่หาย ลมแล้งก็ไม่ใคร่จะมี ฝนตั้ง ๆ มาแล้วก็เกลื่อนไป ถ้าฝนตกเสียได้บ้างก็จะค่อยเย็นขึ้น

วันที่ ๒๖ เมษายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๘

วันนี้เป็นวันพัก เช้าไม่ได้เสด็จแห่งใด ต่อเวลาบ่ายจึงเสด็จทางรถประพาศตามถนนในเมืองนี้บ้าง เมืองภูเก็จนี้ที่จริงไม่ใช่เมืองเล็กน้อยวันเดียวเที่ยวไม่ทั่ว และการก่อสร้างยังมีอยู่เสมอตึกและสถานที่ต่าง ๆ ที่กำลังก่อสร้างอยู่นั้นในเวลานี้มีมาก โรงเรียนใหญ่ ๆ ที่กำลังสร้างอยู่สองโรง คือโรงเรียนสำหรับมณฑลโรงหนึ่งกับโรงเรียนผู้หญิงโรงหนึ่ง เรื่องโรงเรียนผู้หญิงนี้ ผมได้ทราบว่าเมื่อแรกเริ่มจะสร้างขึ้นรายฎรพากันลือว่าจะบังคับให้ผู้หญิงเข้าโรงเรียน เพื่อต่อไปจะเกณฑ์เข้าเป็นทหารออกจะน่าขันอยู่บ้าง สมมุติว่าถ้าจะตั้งกองทหารผู้หญิงขึ้นจริง ๆ ในชั้นต้นคงจะต้องหาครูทหารผู้ชายมาฝึกหัด ถ้าเช่นนั้นผมจะต้องขอลาออกมารับอาษา

ทำน่าที่นั้น ส่วนเงินเดือนถึงแม้จะมากหน่อยน้อยหน่อยก็ไม่เย็นไรมิได้

ส่วนการที่นับว่าเย็นข้างฝ่ายพิธีมีอยู่บ้างในวันนี้ คือเวลาบ่ายก่อนที่จะเสด็จประพาศภรรยาข้าราชการได้มาเฝ้า แล้วได้พระราชทานสัญญาบัตร์และเหรียญรัชมังคลาภิเศกแก่ข้าราชการมณฑลนี้ครั้นเวลาค่ำเสด็จกลับจากประพาศแล้ว พวกพ่อค้าฝรั่งได้มาเฝ้าตอนค่ำในเมืองจุดโคมไฟอีก และที่นี่ก็มีการมหรศพเช่นเมื่อคืนนี้ แต่มีมะโนราเพิ่มมาอีกโรงหนึ่ง นายเกื้อไปดูการมหรศพกลับมาเล่าให้ผมฟังว่า มะยงนั้นทนดูอยู่ได้ไม่กี่นาที แต่มโนรานั้นอยู่ข้างจะเก่งมาก คือมีรวบรวมกันอยู่หลายภาษา เจ้าของโรงและคนอื่นๆ โดยมากเป็นไทย แต่ในพวกคนแกระ (กรับ) มีเป็นแขก อยู่ ๒ คน ชื่อแขกมีกับแขกมาก กับมีจีนคนหนึ่งชื่อจีนไหล แขกมีแขกมากพูดแขกไม่ได้ จีนไหลพูดจีนไม่เป็นพูดเป็นแต่ไทย

อนึ่งผมมีความเสียใจที่จะต้องรายงานว่า วันนี้มีผู้ป่วยอีกคนหนึ่งคือหม่อมดอกเทียนมือบวม เป็นเหตุเพราะเมื่อตามเสด็จประพาศวันนี้ ขี่ม้าตามรถที่นั่งไป ม้าของท่านประพฤติไม่ดีพลำลงไปจนหม่อมเกือบเสียท่า ท่านจึงต้องลงโทษทุบและตบโดยความหวังจะให้เจ็บแล้วจำ แต่ม้ามันจะจำฤาไม่จำก็ทราบได้ยาก ที่ทราบได้แน่อยู่ก็แต่ข้อที่ว่าหม่อมเป็นผู้เจ็บ เคราะห์ของหม่อมอยู่ข้างจะร้ายอยู่บ้าง

วันที่ ๒๗ เมษายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๘

เวลา เช้า วัน นี้ เสด็จ ไป ทรง เปิด ถนน ซึ่ง เชื่อม เมือง ภูเก็จ กับ เมือง ถลาง เจ้า พนักงานได้ ปลูก ปรำไว้ ที่ หัว ถนน ซึ่ง อยู่ ริม โรง พยาบาล มณฑล ได้ อาราธนา พระสงฆ์ มานั่งใน ปรำนี้ มี เจ้าคุณ อริยกระวี เจ้า คณะ มณฑล เป็น ประธาน หม่อมเจ้า ประดิพัทธ์ ได้ อ่าน รายงาน การ สร้าง ถนน สาย นี้ แล้ว กราบ บังคมทูล เชิญ เสด็จ ทรงเปิด ถนน มี พระราช ดำรัส ตอบ พระ ราชทาน นาม ถนนว่า “ ถนน เทพ กษัตรีย์ ” ตามนามท้าวเทพ กษัตรีย์ที่ได้ ต่อสู้ กับพม่า ป้องกัน เมือง ถลางไว้ ได้ มี นาม ปรากฏ อยู่ ในพระราชพงษาวดาร ทรง ชัก ผ้า แพร คลุม ป้าย นาม ถนน พระสงฆ์ สวดไชย มงคล คาถา ปีพาทย์ ประโคม แล้ว ทรง พระ ราช ดำเนินไป ทรง ตัด แพร แถบ ที่ ขึง ขวาง ถนน เสด็จ ขึ้น ทรง รถ ยนตร์ ขับไป ตาม ถนน เทพ กษัตรีย์ ต่อไป

ทาง จาก ที่ หัว ถนน ริม โรง พยาบาล ไป ถึง ที่ ว่า การ อำเภอ ถลาง ประมาณ ๔๐๐ เส้น แต่ ถนนไม่ หมด อยู่ เพียง นี้ ยัง มี ต่อไป อีก จน ถึง ท่า มะพร้าว ฝั่ง ทเล ตอน นี้ ยังไปไม่ได้ เพราะ ตะพาน ยัง ทำ ไม่ แล้ว ถนน ตั้ง แต่ ริม โรง พยาบาลไป จน ถึง ตำบล ท่า เรือ ซึ่ง มี ตลาด อยู่ ราว กึ่ง ทาง ระหว่าง ภูเก็จ กับ ถลาง นั้น ถนนโรย ศิลา แล้ว แน่น หนา เรียบ ดี ตอน ตั้ง แต่ ท่า เรือไป ยังไม่ได้ โรย ศิลา ต่อ น่าฝน จึง จะได้ โรย ต่อไป ขับ รถไป ทาง ถนน นี้ ได้ ดู ที่ ทั้งสอง ข้าง ทาง เป็น ที่ เพลิด เพลิน เจริญ ตา ยิ่ง นัก เคยได้ เที่ยว เล่น แต่ ตาม บาง กอก ซึ่ง เป็น ที่ ราบ เลี่ยน ตา มาได้ เห็น พื้น ดิน สูง ๆ ต่ำ ๆ บ้าง ก็ ย่อม ทำให้

เป็นที่รื่นรมย์อยู่บ้าง ถนนนั้นบางแห่งที่ผ่าเขาไปก็มี คือตัดเขา
เป็นช่องไปเฉภาะให้ถนนไปได้ สองข้างเป็นกำแพงสูง นายเกือ
อยู่ข้างจะพิศวงมาก ถามผมว่าเคยได้เห็นเช่นนี้ที่ไหนบ้างฤๅยัง
ผมตอบตามความจริงว่าในเมืองไทยยังไม่เคย เห็นแต่ที่ยุโรป ที่จริง
ผมรู้สึกอยู่แล้วว่าไปทางนั้นทำให้นึกถึงเที่ยวในยุโรป แต่ครั้นจะพูด
ขึ้นก็ดูจะเป็นอยากอวดดีว่าเคยไปเมืองนอกเมืองนา ชายเนื้อชายตัว
อะไรมาแล้ว จึงได้นิ่งรอไว้ให้ถามเสียก่อนจึงตอบ

ที่เมืองถลางนั้น ไม่มีสิ่งไรที่ปรากฏแสดงให้เห็นว่าเคยเป็น
เมืองใหญ่โตเพียงใด เพราะเป็นเมืองที่ไม่เคยมีกำแพงแรงเตย
อะไรเลย จึงไม่มีอะไรเหลือเป็นชิ้นเป็นอัน แต่บ้านคนยังมีอยู่
แน่นหนา เดิมเคยมีพลเมืองถึงสองหมื่น ในกาลบัดนี้คงมีอยู่
แปดพันเศษ และทราบว่าเป็นจีนเสียมาก พวกลูกหลาน
ท้าวเทพกษัตรีย์ยังมีอยู่หลายคนได้มาเผ้าที่ที่ประทับร้อน บ้าน
ท้าวเทพกษัตรีย์ก็ยังชี้ได้อยู่ที่ริมวัดพระนางสร้าง เมื่อได้ยินชื่อวัด
ผมเดาพุ่งไปว่า พระนางที่สร้างวัดนั้นคงเป็นท่านท้าวเทพกษัตรีย์
ซึ่งชาวถลางนับถือยกย่องเป็นเจ้า แต่บางคนเถียงว่าหาใช่เช่นนั้นไม่
ว่าท่านเสรฐีนี อะไรอีนอีกคนหนึ่งสร้าง ตกลงเป็นไม่ได้ ความแน่นอน
ยังมีของเกี่ยวข้องกับท้าวเทพกษัตรีย์อีกอย่างหนึ่ง คือค่ายที่สร้าง
ขึ้นต่อสู้พม่า ตั้งอยู่กลางทุ่งนา ในกาลบัดนี้ไม่มีอะไรเป็นที่สังเกต
เลยว่าเป็นค่าย เดิมมีเสาค่ายระเนียดปักอยู่รอบ เป็นที่รูป
สี่เหลี่ยม แต่คนที่ทำนาที่นี้ได้รื้อถอนเสาค่ายไปเสียหมดแล้ว

นึกขึ้นมาก็ต้องนึกชมว่าท้าวเทพกษัตรีย์นี้ เป็นผู้หญิงเก่งคนหนึ่ง ผู้หญิงที่จะได้มีชื่อเสียงปรากฏอยู่ในตำนานของชาติของเรามีน้อยนัก ที่มีก็มักไปมีในทางที่ไม่สู้จะน่าให้มีนัก เช่นแม่อยู่หัวศรีสุดาจันทร์เป็นต้น เพราะฉนั้นเป็นการสมควรแล้วที่จะมีอนุสาวรีย์ไว้ให้คนระลึกถึงและจำได้ต่อไปชั่วกาลนาน การที่พระราชทานนามถนนสายกลางนั้นตามท้าวเทพกษัตรีย์จึงเป็นการควรอย่างยิ่ง

นอกจากสิ่งที่เกี่ยวข้องกับท้าวเทพกษัตรีย์ ยังมีสิ่งสำคัญในเมืองถลางอีกอย่างหนึ่ง คือพระผุดที่วัดทอง ตามเรื่องที่ผมสืบได้ว่าเดิมทีมีชายผู้หนึ่งจูงกระบือกลับจากนา มาถึงที่ตรงนั้นรู้สึกเหนื่อยจึงลงนั่งพัก ผูกกระบือไว้กับตอไม้อันหนึ่ง ต่อมากระบือนั้นก็มีอาการเจ็บตาเข้าของจึงรู้สึกว่าตนเห็นจะได้กระทำผิดอย่างใดอย่างหนึ่ง ผีสางเทวดาจึงลงโทษ กลับไปดูตอที่ผูกกระบือเห็นเป็นยอดแหลมเหมือนยอดรัศมีพระ จึงกระทำสักการะบูชาตามสมควร กระบือก็หายไป มีคำเล่าต่อไปว่ามีผู้ได้ไปขุดลงไปพบพระเศียรพระ แล้วจึงมีศรัทธาจัดการก่อพระพุทธรูปสรวมพระที่ผุดนี้ ก่อด้วยอิฐถือปูน มีแต่พระเศียรกับพระองค์เพียงแค่พระทรวงเพื่อให้ดูเหมือนผุดขึ้นมาจากพื้นดิน ฝีไม้ลายมือที่ทำก็กระนั้นแหละ แต่ต้องชมว่าเขากล้า มีคนน้อยคนที่จะกล้าทำพระเล่นแต่ครึ่งองค์เช่นนั้น เพราะฉนั้นก็ต้องยอมว่าเป็นของควรดูอย่างหนึ่ง แต่ผมต้องรับสารภาพว่าใจผมรู้สึกว่าพระองค์นั้นเป็นของปลาตมากกว่าเป็นสิ่งที่จะทำให้เกิดศรัทธา

เสวย กลาง วัน วันนี้ ที่ บ้าน นาย อำเภอ คุณ หลวง บริบูรณ์ ใน ตำแหน่ง หลงจู๊ ผู้ จัด การ โรง ยา ฝิ่น จัด เครื่อง ปอ เปี๊ยะ ถวาย นี่ คือ แป้ง เล่าตี่ ห่อ เครื่อง ต่าง ๆ อย่าง แบบ เกาะ หมาก อีม พอ ใช้

ใน ระหว่าง เวลา เสวย นั้น มโนรา ที่ เล่น ประชัน กัน อยู่ ๒ โรง เอะ อะ กัน สนุก ใหญ่ ถึง กับ ทำ พิธี เฆี่ยน รูป คือ ถือ กัน ว่า ใคร มี วิทยา อาคม มาก ก็ อาจ เสก เป่า ให้ อีก ฝ่าย หนึ่ง แพ้ ไป ได้ เสียง โห่ ร้อง กัน กึก ก้อง โกลา หล แต่ ไม่ เห็น มี ผล อะ ไร ชรอย ครู จะ แรง เท่า กัน ทั้ง ๒ โรง ศิลป์ ศร ไม่ กิน กัน ผม ทราบ ว่า ยก โรง ตาม มา เล่น ที่ พลับ พลา ที่ ประทับ นี้ อีก เห็น จะ มา เฆี่ยน รูป กัน ต่อ ไป อีก ที่ นี่

ขา กลับ แวะ ทอด พระเนตร บ้าน ท่าน พระยา วิชิต สงคราม จาง วาง เมือง ภูเก็จ ที่ ตำบล ท่า เรือ บ้าน นี้ ท่าน พระยา วิชิต ไป สร้าง ขึ้น เมื่อ ครั้ง จีน กระ ทำ การ ตั้ว เหี่ย ขึ้น ที่ เมือง ภูเก็จ ท่าน พระยา วิชิต เห็น ว่า จะ อยู่ ใน เมือง ภูเก็จ ใกล้ ภัย อันตราย นัก จึง ไป สร้าง บ้าน ขึ้น ที่ ท่า เรือ สำหรับ เป็น ที่ เลี่ยง ไป อยู่ มี กำแพง แข็ง แรง ราว กับ กำแพง เมือง มี ใบ เสมา ตัด สี่ เหลี่ยม มี ป้อม วาง เป็น ระยะ ๆ รอบ เตรียม รบ เจ็ก อย่าง แข็ง แรง ภาย ใน ได้ ก่อ ตึก ราม ขึ้น ไว้ หลาย หลัง แต่ ปรัก หัก พัง เสีย เกือบ หมด แล้ว ยัง เหลือ พอ เป็น รูป อยู่ แต่ ทิม แถว ที่ สำหรับ พวก หญิง ลคร อยู่ มี สระ สำหรับ แม่ ลคร ลง เล่น น้ำ ทั้ง ๆ กลัว เจ็ก เช่น นั้น แล้ว ก็ ยัง อด เล่น ลคร ไม่ ได้ แต่ บาง ที การ ที่ ดู ลคร นั้น เอง จะ เป็น เครื่อง ทำ ให้ เพลิด เพลิน พอ ลืม ๆ ความ กลัว เจ็ก ไป ได้ บ้าง

ผม ต้อง ขอ เล่า ว่า เมือง ถลาง นั้น ซิวิไลซ์ มิ ใช่ น้อย มี ฝรั่ง

อยู่ครัวหนึ่ง ได้มาเผ้าที่บ้านนายอำเภอคนหนึ่ง ผมได้ไปสนทนากันอยู่นาน ได้ความว่าซื่อปอด พอเข้าพวกกับแขกอาจได้ ถ้าไม่บอกว่าฝรั่งก็รู้ไม่ได้ เพราะแต่งกายก็นุ่งผ้าเหมือนไทย ๆ เรา กินหมากจนปากไหม้ พูดภาษาฝรั่งไม่ได้จนคำเดียว ถามว่าพวกเขามาอยู่ที่เมืองนี้แต่ครั้งไรก็บอกไม่ได้ รู้แต่ว่ามาอยู่ได้หลายชั่วคนแล้วเท่านั้น แต่เดิมจะมาจากไหนตัวฝรั่งปอดเองก็บอกไม่ได้ แต่ผมทราบว่าชาวโปรตุเกสได้เคยมาที่ถลางนี้ ตั้งแต่ช้านานมาแล้ว บางทีฝรั่งคำที่ถลางนี้จะเป็นลูกหลานชาวโปรตุเกสก็ได้ พวกฝรั่งถลางยังถือลัทธิคฤสตังอยู่ ผมได้ยินเจ้าคุณเทศาท่านเล่าอยู่ก่อนแล้วว่า พวกฝรั่งถลางนั้นรู้จักถืออยู่อย่างเดียวแต่ว่าวันอาทิตย์เป็นวันพระ และจำเป็นต้องหยุดการงานทั้งปวงเท่านั้น ครั้นวันนี้ผมได้พบฝรั่งปอดถามว่าวันอาทิตย์ทำอะไรบ้าง ตอบว่าสวดมนภาวนา ผมให้ลองสวดให้ฟัง ก็ว่าเป็นภาษาไทยอย่างเดียวกับที่พวกเข้ารีตในกรุงเทพ ฯ ว่านั้นเอง ผมมีความสงไสยจึงไล่เลียงต่อไปได้ความว่ามีพ่อ (ยาดหลวง) ตนหนึ่งได้ออกมาสอนให้สวดเช่นนั้น และได้สอนให้อ่านหนังสือ เป็นตัวฝรั่งอาเบเซเดแต่อ่านเป็นสำเนียงไทย กับได้สอนให้ภาวนาทุก ๆ วัน เอามือแตะที่ยอดอกแล้วว่า “ พระบิดา ” (คือพระเป็นเจ้า แตะที่ใต้ชายโครงตรงลงมาแล้วว่า “ พระบุตร์ ” (คือพระเยซู) แตะที่ไหล่ทั้งสองแล้วว่า “ พระจิตร ” (คือพระวิญญาณ เทียบกับพระ

ธรรม ของ เรา) นี่ ก็ ตรง ตาม ที่ พวก เข้า รีต บางกอก กระทำ อยู่ ฝรั่ง ปอด นั้นได้ รับศีล แล้ว พ่อให้ ชื่อฝรั่ง ว่า ดอ มินิโค ภรรยา เป็นไทยยัง ไม่ได้ รับ ศีล บุตรได้ รับ ศีล แล้ว ๒ คน ผู้ หญิง คนหนึ่ง ชื่อ นาตา เลีย ผู้ชาย คนหนึ่ง ชื่อเปา (คือเปาโล ฤๅ ปอล) จะไล่ เลียง เอา ข้อความ อะไร ในเรื่อง สาสนา คฤสตัง ก็ไม่ได้ ความ รู้ ของ ฝรั่ง ดอ มินิโค ปอด หมด เพียง เท่า นั้น น่า สมเพช จริง ๆ แต่ คนไทย ๆอย่าง ผม ก็ เล่า เรื่อง ลัทธิ คฤสตังได้ มาก กว่า นั้นหลาย ร้อย ส่วน แค่น จะ เป็น ฝรั่ง กับ เขา ทำไม ก็ไม่ ทราบ

กล่าว ถึง เรื่อง ฝรั่ง ถลางนี้ ทำให้ ผม นึกถึง เรื่อง ชื่อ เกาะ ถลางนี้ ที่ ฝรั่ง เรียก ว่า ยังก์ เซลอน นั้น บัดนี้ คุณ หลวง อภิบาล ท่านไปได้ความ ต่อ มา อีก จาก พ่อค้า ฝรั่ง ผู้ หนึ่ง (ฝรั่ง ขาว ไม่ใช่ ฝรั่ง ดำ) คือ เขา เดา ว่า ชาวโปรตุเกส เดิน เรือ มา ถึง ที่ เกาะนี้ ก่อน ฝรั่ง ชาติ อื่น คง จะ ถาม พวก แขก มลายู ว่า ที่ นี่ชื่อ อะไร แขก นั้น จะ เข้าใจ ว่า ถาม ถึง แหลม ที่ เรือ จอด อยู่ จึง บอก ว่า “ อุยง สะลัง ” คือ แหลม ถลาง “ อุยง ” เป็นคำ มลายู แปล ว่า แหลม ชาวโปรตุเกส ก็ จะ เลย เข้าใจ ไป ว่า เกาะนี้ ชื่อ เกาะ อุยง สะลัง แต่ ฝรั่ง พูด สำเนียง “ อง ” ไม่ชัด เพี้ยน เป็น “ อออง ” ไป คำ ว่า “ อุยง ” จึง กลาย เป็น “ อุยอง ” ภาย หลัง “ อุ ” นั้น ก็ กล้ำ ๆ หายไป คง เหลือ แต่ “ ยอง ” ชื่อ เกาะ จึง เป็น “ ยอง สะลัง ” ไป ครั้น ถึง พวก อังกฤษได้ จาก ชาวโปรตุเกส ไป อีก ชั้น หนึ่ง ไป เรียก ให้ ลง เป็น สำเนียง ของ เขา คือ “ ยองก์ ” หรือ “ ยังก์ ” แปล ความ ได้ อย่าง เดียว กัน ว่า “ ตะเภา ” ส่วน

“ สะลัง ” นั้น อังกฤษฟังดูว่าสำเนียงคล้าย ๆ ซื่อเกาะลังกาซึ่งฝรั่งเศสเรียกว่า “ เซลัง ” อังกฤษเรียกอยู่ว่า “ เซลอน ” แล้วจึงเลยเหยียด “ สะลัง ” ลงเป็น “ เซลอน ” เสียด้วย เกาะถลางนี้จึงกลายเป็น “ ย้งก์เซลอน ” ไปได้ ข้อความที่อธิบายมานี้ผมเห็นว่าดูก็ชอบกลอยู่ หัวใจความคุณหลวงอภิบาลเป็นผู้ไปได้มาแต่คำอธิบายขยายความเป็นของผม เพราะฉนั้นถ้าฉวยว่าจะมีใครหาว่ากุ ผมจะไม่หลีกเลี่ยงเอาตัวรอดซัดคุณหลวงเลย ผมยอมรับผิดรับชอบด้วยเต็มประตู

แต่ขออย่าให้เข้าใจว่า เรื่องที่คุณหลวงเล่าผมจะยอมรับรองได้เช่นนี้ทุกเรื่อง มีบางเรื่องที่ไม่มีผู้อื่นจะรับผิดชอบได้นอกจากตัวท่านเอง เช่นวันนี้เองเป็นต้น ผมได้ยินท่านเล่าถึงเรื่องไปถลางว่า ท่านไปถลางทางได้เห็นงูตัวหนึ่งยืนขวางอยู่กลางถนน (สัตว์ที่ไม่มีเท้าจะยืนได้อย่างไรผมก็แลไม่เห็น แต่คุณหลวงอภิบาลท่านว่าเช่นนั้น ผมก็เล่าไปตามคำของท่าน) คุณหลวงบอกให้แขกที่ขับรถยนตร์ขับทับงูนั้นไป แขกหายอมไม่ พอรถเข้าไปใกล้งูนั้นก็เลี้ยวขึ้นเขาไป แล้วยังได้ไปยืนทำหน้าตาถากถางอยู่อีกเป็นทีเหมือนจะพูดว่า “ ไม่กล้าทับจริง ” มีผู้ถามขึ้นว่างูนั้นใหญ่ยาวสักเท่าใด คุณหลวงอภิบาลว่าลำตัวเขื่องกว่าขาเก้าอี้หวาย และยาวเกือบเลหลา ครั้นหนุน ๆ กันเข้าเลยได้เรื่องราวพิศดารมากขึ้นไปอีกว่า เมื่อแรกพบนึกว่ามองเข้าไปในปากถ้ำ ต่อเมื่อถ้ำนั้นกระดิกจึงได้รู้สึกขึ้นว่าเป็นปากงูที่อ้าอยู่ ผมเชื่อว่างูตัวนี้

คง จะ เป็น พี่ น้อง กับ งู เมือง นคร ซึ่ง มี ผู้ เล่า ว่าตัวโต เท่า ครก และ ส่วน ยาว ก็ เท่า ครก แต่ มี อิทธิฤทธิ์ มาก แม้ แต่ เหลียว มา ดู สัตว์ ฤๅ คนใด ๆ สัตว์ ฤๅ คนนั้น เป็น ต้อง ตาย มี ผู้ ถาม คนที่ เล่า ว่า ถ้า เช่น นั้น ตัว ผู้ เล่า ทำไม ไม่ ตาย ตอบ ว่า เมื่อ งู เหลียว มา เขา เมิน หน้า เสีย ตา ไม่ จับ กัน จึง ไม่ ตาย งู ของ คุณหลวง อภิบาล สู้ ตัว นี้ ไม่ ได้

วันที่ ๒๘ เมษายน รัตนโกสินทร ศก ๑๒๘

เช้า วันนี้ ได้ เสด็จ ไป เปิด ถนน อีก สาย หนึ่ง คือ สาย ที่ ไป อำเภอ กระทู้ จาก ที่ ประทับ ไป ถึง หัว ถนน ต้อง ผ่าน ไป ทาง ตลาด ใน เมือง ส่วน การ พิธี เปิด ก็ อย่าง เดียว กัน กับ การ เปิด ถนน เทพ กษัตรีย์ ถนน สาย กระทู้ นี้ ผ่าน ไป ทาง เหมือง ดี ขุด โดย มาก และ ผ่าน วัดเก็จ ซึ่ง เป็น ที่ ตั้ง เมือง ภูเก็จ เก่า เพราะ ฉะนั้น นับ ว่า เป็น ถนน ที่ เชื่อม เมือง ภูเก็จ เก่า กับ ใหม่ พระ ราชทาน ชื่อ ว่า “ ถนน วิชิต สงคราม ” ตาม นาม ท่าน พระยา จางวาง เมือง ภูเก็จ ซึ่ง เป็น ผู้ ได้ ตั้ง เมือง ภูเก็จ ใหม่ นี้ ขึ้น เป็น เมือง

เสร็จ พิธี เปิด ถนน แล้ว ทรง รถ ยนตร์ ไป ตาม ถนน นั้น เป็น ถนน ดี โรย ศิลา แล้ว ตลอด รูป ถนน นี้ เปรียบ เหมือน บ่วง บาศ บ่วง อยู่ ใน หุบ เขา โอบ เหมือง และ หมู่ บ้าน กระทู้ ไว้ ปราย เชือก ยื่น เข้า มา ต่อ กับ ตลาด ใน เมือง รวม ระยะทาง ถนน ทั้ง สิ้น สอง ร้อย เส้น เศษ ถนน นี้ ถ้า ไม่ ผ่าน ไป ใน ขุม เหมือง ก็ ไป ริม ๆ เห็น เหมือง เกือบ ตลอด ทาง แต่ ก็ มี ที่ งาม ๆ น่า ดู อยู่ มาก ถ้า จะ ว่า ถึง ความ งาม กัน แล้ว เมื่อ วาน นี้ สู้ ไม่ ได้ วันนี้ มี เขา มาก เพราะ ฉะนั้น ก็ มี ห้วย หุบ มาก ตอน

เมื่อ เข้า ใน แดน อำเภอ กระทู้ แล้ว ได้ สัก หน่อย ถนน ผ่า ไป ใน เขา พอ โผล่ ออก ราว กับ เปิด ฉาก ลคร เขา ซ้อน กัน เป็น วง รอบ แล ๆ ไป ราว กับ จะ ไม่ มี ทาง ออก ถนน เลียบ วง ไป ตาม ไหล่ เขา ข้าง หนึ่ง แล ดู ลง ไป ที่ พื้น หุบ คล้าย ดู แผน ที่ ซึ่ง ได้ ดุน เนิน ให้ นูน ๆ ขึ้น มา เพื่อ ให้ แลเห็น ง่าย ๆ ฉะนั้น ไป ต่อ ไป อีก หน่อย ถึง ทาง สาม แพรก แพรก ริม วัด เก๊ มี โรง พัก ตำรวจ ภูธร อยู่ ตรง นี้ โรง หนึ่ง ได้ ขับ รถ ไป ทาง ซ้าย เข้า ไป ใน วง เขา อีก ชั้น หนึ่ง ใหญ่ กว่า วง ที่ แล้ว มา แต่ ไม่ งาม กว่า ต่อ ไป อีก ไม่ ช้า มี ถนน แยก เลี้ยว ซ้าย ขึ้น ไป จน ถึง เชิง เขา น้ำ ตก ลง จาก รถ ที่ เชิง เขา นี้ ทูล กระหม่อม ทรง พระ เก้า อี้ หาม พวก ตาม เสด็จ เดิน ขึ้น ไป แต่ เจ้าคุณ เทศา ยอม แพ้ ใน การ ที่ จะ เดิน ต้อง ขึ้น รถ ม้า ม้า ลาก รถ จริง แต่ ต้อง มี คน รุน ท้าย อีก หลาย คน

ถึง ที่ น้ำ ตก พอ แล ดู น้ำ ลำธาร มี ต้น ไม้ ร่ม รื่น ชื่น ใจ หาย เหนื่อย หาย ร้อน ทัน ที ที่ น้ำ ตก นั้น มี ราง ไม้ ต่อ ออก มา เพื่อ ให้ ตก ตรง ก้อน ศิลา ก้อน หนึ่ง พอ เหมาะ เป็น แท่น ที่ นั่ง อาบ กับ ที่ แอ่ง นั้น ได้ ก่อ เป็น ทำนบ กัน ไว้ เป็น ตอน ๆ ทูล กระหม่อม เสด็จ ลง สรง ใน อ่าง บน และ ที่ น้ำ ตก พวก ที่ ตาม เสด็จ ได้ ลง อาบ ด้วย ช่าง สนุก และ สบาย เสีย จริง ๆ พา กัน นึก เสีย ดาย ว่า ไม่ มี ที่ เช่น นี้ อยู่ ใกล้ ๆ บาง กอก เจ้าคุณ รัษฎา ก็ ได้ ลง อาบ รูป ร่าง ท่าน งาม จริง ๆ พวก ตาม เสด็จ พา กัน ไป ช่วย อาบ ให้ ท่าน ร้อง กัน ว่า สรงน้ำ พระ สังข์ กระ ซาย อยู่ ข้าง จะ เฮฮา กัน มาก แต่ ใต้ เท้า กรุณา ไม่ ได้ อาบ ชื่น ชื่อ ว่า น้ำ ที่ ไม่ ได้ เจือ น้ำ ร้อน ท่าน อาบ ไม่ ได้ เลย ตั้ง แต่ ท่าน กลับ มา จาก ยุโรป เคย อาบ แต่ น้ำ ที่

เจือน้ำร้อน ท่านว่ายิ่งเย็นน้ำลำธาร เช่นนี้ท่านอายไม่ได้เย็นอันขาด เพราะจะเย็นเฉียบเหลือทน ผมสังเกตดูเมื่อเวลาที่ลงไปอายกัน ท่านนั่งดูอยู่ดูเหมือนท่านจะออกหนาวแทน ส่วนตัวท่านเองนั้น ท่านว่าถึงแม้จะให้สินจ้างท่านสักหมื่นเหรียญก็ไม่อาย ท่านพูดดูเหมือนผู้ที่อายน้ำนั้นตัวเย็นเหล็กเย็นหลาย จึงลงไปแช่อยู่ในน้ำแข็งได้ ผมเชื่อว่าถ้าให้ท่านอายจริง ๆ ก็คงจะเจ็บ เพราะใจท่านตั้งมั่นไว้เสียแล้วว่า “ หนาว ! หนาว ! ” ต่อให้น้ำนั้นร้อนเย็นน้ำต้มท่านก็คงรู้สึกว่าเย็นริม ๆ น้ำแข็ง แม้จะให้เอามือจุ่มลงไปในน้ำก็ดูเหมือนจะไม่สมัค เป็นธรรมเนียมใต้เท้ากรุณาท่านอยู่ข้างจะเชื่อตาท่านมาก ตาท่านเห็นเย็นอย่างไรใจท่านก็ตั้งมั่นอยู่เช่นนั้น ผมได้เคยสังเกตมาแล้วว่า กับเข้าฤาชนมทุก ๆ ชนิด ถ้าสีงามท่านจึงจะชมว่าอร่อย ถ้าท่านไม่ชอบสีจะบอกท่านว่าอร่อยเพียงไรท่านก็ไม่ใคร่สมัคลอง ฤาถึงลองก็บอกว่าไม่อร่อย เมื่อแรก ๆ ผมเข้าใจว่าท่านแกล้งพูดเล่น แต่เมื่อสังเกตมานาน ๆ ก็เห็นว่าไม่มีแกล้งอยู่ในนั้นเลย เป็นนิสัยของท่านเช่นนี้เท่านั้น

สรงแล้วประทับพักอยู่ที่พลับพลาริมธาร กำนันจัดน้ำชาถวายและเลี้ยงทั่วกัน ท่านหลงจู๊ (ฤาผู้ใหญ่บ้าน ฤาข้าหลวงคลัง) ได้ขึ้นไปช่วยในการเลี้ยงอย่างแข็งแรง เพราะกำนันเป็นลูกสมุนของท่าน คือเป็นผู้รับจำหน่ายยาฝิ่นที่อำเภอกระทู้ ท่านหลงจู๊สั่งน้ำแข็งขึ้นไปเลี้ยงเสียหมด หนท่านเจ้าเมืองไม่มีจะมาเลี้ยงที่พลับพลาประทับแรมนี้

ประทับ อยู่ จน เวลา บ่าย โมง เสด็จ กลับ ทาง รถไป ตาม ถนน วิชิต สงคราม อีก แวะ ทอด พระเนตร ที่ ว่าการ อำเภอ ครู่ หนึ่ง แล้ว เสด็จ ต่อไป ผ่าน ตลาด กระทั่ง ซึ่ง มี บ้าน เรือน ร้าน มาก สอง ฟาก ถนน เข้า เป็น หมู่ บ้าน ใหญ่ มาก ต่อ จาก ตลาด มา อีก หน่อย ผ่าน วัด เก็จ ซึ่ง เป็น ที่ ตั้ง เมือง ภเก็จ เก่า แล้ว กลับ มา ลง ทาง เดิม การ ไป มา วันนี้ นับว่า ไม่ มี เหตุ การ อันใด นอก จาก คุณ จางวาง รถม้า เกือบ ทับ สุกร ตัว หนึ่ง แต่ สุกร นั้น รูปพรรณ สัณฐาน ก็ไม่ แปลก ไป จาก ธรรมดา

เวลา บ่าย วันนี้ อยู่ ข้าง ร้อน จัด ผม นั่ง เขียน หนังสือ นี้ อยู่ได้ สักหน่อย ก็ รู้สึก ว่า ร้อน เหลือ ทน ต้อง หยุด แล้วไป เอน หลัง อ่าน หนังสือ เล่น แสง อาทิตย์ มา ขอ ยืม ปืน ลูก กรด ของ ผม ไป ว่า จะไป ยิง นก ผม บอก กล่าวไว้ ว่า จะ ยิงไม่ ถูก เพราะ การ ที่ จะ ยิง นก ด้วย กระสุน โดด ให้ ถูก นั้น ยาก นัก เขา หายไป ประมาณ ชั่วโมง หนึ่ง กลับ มา บอก ว่าไม่ได้ นก แต่ได้ ไป พบ ลิง ตัว หนึ่ง เขา ทำ มือ ว่าโต เกือบ ๆ เท่าไห กระเทียม ขน ขาว ทั้ง ตัว หน้า เหมือน คน แก่ ว่า เห็น อยู่ใกล้ ๆ แต่ เหตุไฉน แสง อาทิตย์ ไม่ แผลง ศร ไม่ ทราบ ปล่อย ให้ ลิง หนีไป ชิบ บาง ที แสง อาทิตย์ จะ กลัว พบ พระราม ซ้ำ เข้า ด้วย ก็ เป็นได้ จึงไม่ ยิง หฤ

เวลาค่ำ ข้าราชการ และ พ่อค้า ได้ พร้อมกัน จัดการ เลี้ยง ถวาย เพื่อ แสดง ความ ยินดี รับ เสด็จ ได้ จัด ปลูก โรง เลี้ยง ขึ้น ใน สนาม ที่ ตั้ง โรง ตำรวจภูธร ซึ่ง พระ ราชทาน นาม ว่า สนาม ชุมพล ได้ จัด การ ประดับ ประดา อย่าง งดงาม ดี มี ธง เทียว ใบไม้ และ ประทีป ตั้ง โต๊ะ เล็ก ๆ

ให้นั่งได้โต๊ะละ ๘ คน มี ๑๕ โต๊ะ ผู้ที่เลี้ยงออกเงินคนละ ๑๕ บาท เป็นพื้น ดูเป็นการครึกครื้นมาก อาหารที่เลี้ยงก็อร่อยดี มีสิ่งของตามบาญชีอาหารคือ:—

ขนมปังทอด ปลาแดง ผลออลิพ

ซุปผัก

สลัดปลา

นกกระจาบทอด

เนื้อโคทอด กับผักกาดแดงขาว

ไก่งวง กับผลแอปริค๊อต

หน่อไม้ฝรั่ง

ขนมโมลิง

ผลไม้ต่างๆ

กาแฟ

เมื่อมีการเลี้ยงใหญ่เช่นนี้แล้ว ก็เป็นธรรมดาต้องมีพูดถวายพระพร เจ้าคุณเทศาได้กล่าวคำชวนให้ดื่มถวายไชยมงคลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว หม่อมเจ้าประดิพัทธ์ถวายพระพรสมเด็จพระบรมราชินีนารถ กับตันไมล์ส พูดเป็นภาษาอังกฤษถวายพระพรทูลกระหม่อม มิสเตอร์สก๊อตพูดภาษาอังกฤษให้พรแก่กรุงสยาม พระพิไสยสรรพกิจพูดภาษาจีนแสดงความยินดีรับเสด็จ และถวายพระพรทูลกระหม่อม ทูลกระหม่อมมีพระราชดำรัสตอบ ถ้าแม้ผมจะเล่าถึงคำกราบทูลและที่ตรัสตอบก็ยืดยาวมาก เหลือที่จะจด

จำได้ ถ้าแม้จะเขียนไป ก็จะตก ๆ หล่น ๆ ไม่เป็นการ สมควร จึงต้องขอตัวเสียดีกว่า ที่จริงผมรู้สึกว่าเป็นที่น่าปลื้มใจ ที่ได้เห็นคนในเมืองนี้มีความพร้อมใจกันแสดงความยินดีรับเสด็จอย่างแข็งแรงเช่นนี้ เป็นพยานแห่งความจงรักภักดีและความรู้สึกความร่มเย็นที่ได้พึ่งพระบรมโพธิสมภาร พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ

การจัดการเลี้ยงใหญ่ ๆ เช่นนี้ ไม่ใช่ของง่าย เพราะฉนั้นควรสรรเสริญท่านผู้ที่เป็นกรรมการจัดการอันนี้ดำเนินมาได้โดยเรียบร้อยตลอด และการเลี้ยงใหญ่ ๆ เช่นนี้เป็นธรรมดา ย่อมต้องมีสิ่งที่บกพร่องบ้าง แต่ไม่ใช่การใหญ่โต และถึงอย่างไร ๆ เมื่อความตั้งใจของผู้จัดการมีดีอยู่แล้ว ผู้ที่ได้รับเชิญไม่ควรจะกล่าวแคะได้หาสิ่งบกพร่องเล็ก ๆ น้อย ๆ มากล่าว

ความประสงค์ของการเลี้ยงก็คือ จะให้อิ่มนั้นแหละเป็นปฐม เพราะฉนั้นผมมีความเสียใจที่ได้ทราบข่าวว่า มีท่านผู้ที่ได้รับเชิญไปบางท่านกลับมาบ่นว่ากินไม่อิ่ม มีคุณพระอมรเป็นต้น ข้อใหญ่ใจความคือไม่มีกับเข้าไทยกินเท่านั้น จึงรู้สึกว่ายังกินไม่แล้วบริบูรณ์ต้องมาเพิ่มเติมกันภายหลังอีก

วันที่ ๒๙ เมษายน รัตนโกสินทร ศก ๑๒๘

เวลาเช้า วันนี้ได้เสด็จไปเปิดโรงเรียนชั้นประถมใหม่ ซึ่งได้ตั้งขึ้นในเขตร์วัดมงคลนิมิตร์ ท่านเจ้าเมืองได้อ่านรายงานกราบบังคมทูลแล้วมีพระดำรัสตอบ พระราชทานนามโรงเรียนว่า โรงเรียน

ปลูกขึ้นใหญ่ ทรงชักผ้าคลุมป้ายนามโรงเรียน พระสงฆ์สวดไชย
มงคลคาถา และปี่พาทย์ประโคม เป็นพิธี

ออกจากที่โรงเรียนนี้ เสด็จเลยไปที่ศาลารัฐบาล ทรงพระดำเนิน
ทอดพระเนตร์สถานที่ตลอด ที่ศาลารัฐบาลนั้น ห้องหับอยู่ข้าง
จะไม่ส้ จะเหมาะแก่การที่จะใช้เป็นที่ทำงาน เพราะไม่ได้สร้างขึ้นสำหรับ
เป็นออฟฟิศ ที่นี่เดิมเป็นเรือนที่อยู่ของพระอนุรักษ์โยธา (นุด) ซึ่ง
ออกมาเป็นข้าหลวงกำกับราชการเมืองภูเก็จ เรือนเป็นตึกสามชั้น
อยู่ข้างจะกว้างขวาง มีเป็นศาลายาว ๆ ชั้นเดียวอยู่หลังหนึ่ง ซึ่ง
พระอนุรักษ์ใช้เป็นออฟฟิศที่ว่าราชการ เปรียบกับบ้านเขาแล้ว
ก็เห็นได้ถนัดว่า ข้าหลวงในเวลานั้นเห็นความสุขของตนเป็นสิ่งสำคัญ
ยิ่งกว่าราชการ เรือนที่พักจึงใหญ่กว่าที่ทำการมาก ที่ริมเรือน
มีสระอยู่ถึงสองสระ สระหนึ่งเป็นที่อาบน้ำอีกสระหนึ่งเลี้ยงจรเข้
จรเข้ในเวลานี้ก็ยังมีอยู่ พวกสาวสวรรค์กัลยาเคยมาดูจรเข้เสมอ
เจ้าคุณเทศาสังเกตว่า พวกเสมียนก็พลอยชอบดูจรเข้กันไปหมด
จนไม่เป็นอันทำงาน ท่านจึงบอกห้ามไม่ให้แม่สาวสวรรค์เข้าไปดูจรเข้
อีกต่อไป พวกเสมียนก็เลยหายชอบดูจรเข้ แต่เฉภาะตึกพระอนุรักษ์
หลังเดียวก็ไม่พอใช้ราชการ ออฟฟิศโยธาต้องไปตั้งอยู่ในตึกเล็กชั้นเดียว
อีกหลังหนึ่ง ออฟฟิศราชโลหกิจไปตั้งอยู่ในตึกเล็กสองชั้นในเขตร์บ้าน
เก่าของพระยาวิชิตสงคราม ออฟฟิศไปรสนีย์โทรเลขไปตั้งอยู่ณตึก
เล็กที่อยู่เดิมของบุตร์พระยาวิชิตสงคราม แลศาลมณฑลตั้งอยู่
ณตึกใหญ่สองชั้นที่อยู่เดมของพระยาวิชิตสงคราม ที่ทำการของ

รัฐบาล แยกย้าย กระจัด กระจาย อยู่เป็น หลายหลัง ด้วยกัน แต่ อยู่ ใน ร่วม กำแพง อันเดียว กัน ทั้งสิ้น เรือน จำ ก็อยู่ ติด กับที่นี้ แต่มี กำแพง กั้น ต่างหาก เรือน ที่ขัง นักโทษ เป็นตึก ใหญ่โถง ไม่มี น่าต่าง มีแต่ ช่อง ลูกฟัก อยู่ริม ๆ รอบ เข้าใจว่า เดิม คงจะใช้ เป็นคลัง เก็บ สิ่งของ ๆ พระยา วิชิตสงคราม ที่ทำการ ของรัฐบาล นี้ ได้ทราบว่า มีผู้ขอ จะทำการ ขุดดีบุก เจ้าคุณรัษฎา กำลัง คิดจะย้าย ศาลารัฐบาล และ สถาน ที่ ต่าง ๆ ไปตั้ง ที่อื่น แต่ดูเหมือน จะทำสัญญา ยังไม่ ตกลง กัน

จากศาลารัฐบาลได้ เสด็จไปทอดพระเนตร์ เหมืองของ อำแดงหั๋ว ซึ่ง อยู่ริม ฝั่ง ลำน้ำ ภูเก็จ ไม่ห่าง จาก ฝั่ง อ่าวนัก มีดิน เป็นคัน อยู่ระหว่าง ขุมเหมือง กับ ลำน้ำ ได้ทราบว่า พอขุดแร่ หมด ขุมนี้แล้ว เขา จะอนุญาต ขุดที่ใน ลำน้ำ เดี๋ยว นี้ จะขุดคลอง ให้ ลำน้ำ เดินไปใหม่ ทาง ที่ เป็น ขุมเหมือง อยู่เดี๋ยวนี้ แม่น้ำภูเก็จ นี้ เปลี่ยนไป เปลี่ยนมา เล่นได้ ตามใจ เช่นนี้ เอง ชอบกล อยู่ เหมือง อำแดง หั๋ว ที่ไปทอด พระเนตร์วันนี้ ก็พอ เป็น ตัวอย่างให้ เห็นได้ ว่าเหมือง เดี๋ยวนี้ ทำ อย่างไร กัน วิธี ทำดูก็ ไม่เป็น วิธี ที่แปลก หรือ พิศดาร อะไร เมื่อ ผม มาเที่ยว ทางนี้ ๒๐ ปี ล่วง มาแล้ว ลมได้ เคย ดูเหมือง แห่งหนึ่ง ก็จำได้ เป็น อย่างที่เห็น วันนี้ เอง คือขุด เป็น ขุมลงไป อย่างขุด สระ นั้นเอง ก่อนที่ จะถึง ดีบุก ต้องขุดดิน ที่ทับอยู่ เป็น แผ่นข้างบน นั้นเสียก่อน ใช้ จอบอย่าง จีนฟันแล้ว ขนดิน ลงบุ้งกี๋ หาบไปเท ให้ห่าง ออกไป จากที่ตรง ที่ขุด ผู้ขนดิน เดินไป ตาม ต.พาน ซึ่ง ทำ เป็นคู่ เดินไป สายหนึ่ง กลับสายหนึ่ง เพื่อมิให้ โดน กัน กลางทาง ตะพานนั้น บางที สูง ๆ มาก ใช้กระดาน ทอด

แผ่นเดียวโดยมาก คนขนเดินไต่เตียะๆ ไปรวดเร็วน่าดูจริงๆ ดู
ขุดราวกับเครื่องจักร์ เมื่อพ้นดินลงไปแล้วถึงชั้นทรายกับหิน ซึ่ง
มีแร่ปนอยู่ในนั้น วิธีขุดและขนก็อย่างเดียวกันกับที่กล่าวมาแล้ว
แต่ไม่ไปเทลงเป็นกองไว้เฉยๆ อย่างดิน ต้องไปเทลงในรางน้ำที่
สำหรับล้าง รางนี้ทำด้วยไม้ ต่อออกมาจากเชือกน้ำที่ทำไขลง
มาจากเขา รางวางระดับเทๆ ให้น้ำไหลลงเรื่อย พอเททรายที่
มีแร่ปนอยู่นั้นลงไปในราง น้ำก็พัดทรายลงไป ส่วนแร่หนัก
ไม่ไหลไปตามน้ำ แต่ต้องคอยคุ้ยอยู่เสมอ ถ้าไม่คุ้ยทรายมาเกาะ
กันจนแน่นไม่ไหลลงไป น้ำก็จะพาดีบุกลงไปเสีย พอล้างเห็น
ว่าดีบุกแยกจากทรายมากพอแล้ว ก็ตักขึ้น ส่วนลูกหินที่ติด
ลงไปด้วยในราง เก็บขึ้นกองไว้สำหรับรัฐบาลใช้ทำถนน วิธีที่ทำ
เมื่อไปดูด้วยตาดูเข้าใจง่าย กว่าฟังเขาเล่าเป็นอันมาก

ในส่วนคำที่ใช้ในเรื่องทำเหมืองนี้ ควรอธิบายให้แจ่มแจ้ง
อยู่บ้าง คำว่าเหมืองนี้เอง ถ้าผู้ที่ออกมาทางนี้ใหม่ฟังมักฉงน
เพราะตามความเข้าใจโดยมาก เหมืองแปลว่าคลองน้ำเล็กๆ แต่ที่
ตามแถบนี้ คำว่าเหมืองใช้เป็นชื่อของบ่อแร่ทั่วไป ส่วนคลองน้ำ
ที่ไขมาใช้ล้างแร่ ซึ่งตามความจริงควรจะเป็นเหมืองนั้นเรียกกันว่า
เชือกน้ำ เชือกน้ำที่ใช้ในการทำเหมืองเช่นนี้ มักทำต่อ
มาไกลๆ เช่นที่ในภูเก็จนี้ ทำเชือกน้ำต่อลงมาจากเขาทาง
กระทู้ทั้งนั้น เมื่อทำมาไกลๆ เช่นนี้ก็เป็นธรรมดา ที่จะต้องมี

ความ ลำบากในการ รักษา เย็นอย่างยิ่ง เชือก น้ำเย็นสิ่งที่ทำให้เกิด เหตุวิวาท กันได้มาก คือ ลักปิด ฤๅตัดเชือก น้ำ กัน เย็น ต้น ผม ยัง จำได้ว่าได้ฟัง เขา เล่า กัน ว่า ครั้งหนึ่ง ที่ทาง เมือง ระนอง เกิด ลัก ตัด เชือก น้ำกัน เย็น เหตุใหญ่ จนยก พวก ตี กัน ถึง ล้มตาย และเจ็บ กัน มาก ทั้งสองฝ่าย การ ที่ จะรังแก กัน จะทำ อย่างไร ให้ เจ็บแค้น เท่า ตัด ฤๅปิด เชือก น้ำไม่มี เลย เพราะ ตัด หนทาง ที่ จะได้ ผล ประโยชน์ อย่าง สำคัญ เท่า กับ ตัด อาหาร การ ทำเหมือง ถ้าไม่มี เชือก น้ำ ก็ ทำไปไม่ได้ ในเวลา นี้ก็ ยังมี เย็นความ กัน เรื่อง เชือก น้ำ อยู่บ้าง แต่ที่ จะถึง รบกันนั้น น้อย

เวลา บ่าย เสด็จโดย รถม้าไปที่ท่าโรง ภาษี ทรง เรือ กรรเชียง ออก ไปทอด พระเนตร เรือ ขุดแร่ ของ บริษัท ทองคาฮาร์ เบอร์ตินเดร็ดยิง ซึ่ง ทำ การ ขุดดีบุก ในอ่าว ภูเก็ต เรือนี้ คล้ายเรือ ที่ใช้ ขุดคลอง แต่มี เครื่อง ล้างแร่ แกมอยู่ ด้วย ส่วน เครื่องขุดนั้นไม่ผิด อะไร กับ เครื่องขุด คลอง คือมี ถังติดไว้ กับ สายโซ่ เดิน วนตาม วิธี เดียว กับ ระหัดน้ำ ของ ไทย ๆ เรา นั่นเอง ดิน และทราย ที่ตัก ขึ้นมา นั้น ขึ้นไป เทลงใน ราง ใหญ่ อันหนึ่ง ในรางนี้ มี ลูก กลิ้ง กลวง เจาะรู ปรุ รอบตัว ในลูก กลิ้ง มี ท่อน้ำ สูบ น้ำขึ้นไป พ่นออกตามท่อนี้ พอดิน และทราย จากถังตกลงไป ในลูก กลิ้ง นี้ ถูก น้ำ ฉีด ล้างดิน และ ทรายไหล ลงรางไป แร่ กับ กาก ที่ หนัก ก็ ลอดรู ตกลงไป ที่ราง ชั้น ล่างนี้อีก ชั้นหนึ่ง ในรางชั้นล่าง มี น้ำไหล อยู่ เสมอ พอ ตก ถึง ราง ชั้นล่าง นี้ ก็ใช้ ล้าง โดย วิธี เดียว กับ ที่จีน ทำนั้นเอง น่าดู เครื่องจักร์ ของเขา จริง ๆ และ นึก เปรียบ วิธีฝรั่ง กับ วิธี จีน ช่าง ผิด กัน จริง ๆ ของ ฝรั่งใช้แรง คนน้อย แต่ได้ เนื้อมาก ของ

จีนใช้คนมาก แต่ได้เนื้อแร่น้อย ที่เหมืองอำแดงหัว ที่ไปดูเมื่อเช้านี้ ใช้กุลีตั้งร้อยขึ้นไป ส่วนในเรือขุดนั้นเขาใช้คนรวมเบ็ดเสร็จเห็นจะสัก ๑๒ คนได้ เขามีเรืออยู่บัดนี้ ๓ ลำ แต่ยังเสียอยู่ลำหนึ่ง คงใช้ได้อยู่ ๒ ลำ แต่ถึงกระนั้นยังได้เนื้อแร่มากมายนักหนา ภายในสามวันที่แล้วมานี้ ได้เนื้อแร่ ๙ ตัน ซึ่งเป็นอย่างปลาด น่าชมความอุสาหะของเขา ที่พยายามขุดแร่ขึ้นมาจากพื้นทเล ที่ตรงที่เรือซึ่งเสด็จไปทอดพระเนตรขุดอยู่นั้น เดิมพระพิไสยได้ขุดอยู่แต่ต้องเลิกไป เพราะเปลืองโสหุ้ยมากนัก ต้องใช้กุลีกว่าพันที่พระพิไสยขุดแล้วทิ้งแล้ว เขายังมาขุดได้อีกเป็นก่ายเป็นกอง นึกไปนึกมาก็ยอมว่าต้องสรรเสริญความเพียรของเขา แต่ก็อดนึกอนาถใจไม่ได้ ทรัพย์อยู่ในแผ่นดินของเรา พวกเราขุดขึ้นมาไม่ได้ ต้องให้คนต่างชาติ ต่างภาษามาขุดขึ้น เงินที่ควรจะตกอยู่ในเมืองเราก็ต้องปล่อยให้ออกไปเสีย จริงอยู่รัฐบาลของเราก็เก็บภาษีได้มาก แต่ส่วนที่ได้น้อยนัก และส่วนภาษีที่รัฐบาลจะเก็บได้นั้น ถึงใคร ๆ ทำก็คงจะต้องได้เสมอกัน เพราะฉนั้นฝรั่งฤๅไทยฤๅจีนทำก็เหมือนกัน ยิ่งนึกไปใจก็ยิ่งนึกเสียดายหนักขึ้น ยิ่งพูดไปก็ยิ่งเพ้อเจ้อ เพราะฉนั้นผมของดไว้ที่ดีกว่า

วันที่ ๓๐ เมษายน รัตนโกสินทร ศก ๑๒๘

เมื่อคืนนี้ผมเขียนจดหมายมาหนถึง เล่าเรื่องไปดูเรือขุดแร่ของบริษัทฝรั่ง ผมตุ๋งเสียเฉย ๆ เพราะถ้าจะเขียนต่อไปก็จะนึกออกแต่เฉภาะเรื่องการทำเหมืองนี้อีก แต่ผมไม่มีความประสงค์ที่จะกล่าว

ถึงเรื่องนั้นให้ยืดยาวต่อไป จึงต้องเลิกเขียนหนังสือเสียทีเดียว มาเขียนวันนี้ต่อไป

อันที่จริงเรื่องราวอะไร ที่เกี่ยวกับการเสด็จประพาสเมื่อวานนี้ ผมก็ได้เล่ามาแล้ว มีความเสียใจที่ลืมกล่าวไปนิดหนึ่ง ถึงเรื่องเสด็จทอดพระเนตรโรงยาฝิ่นซึ่งตั้งอยู่ที่ถนนตรงขึ้นมาจากท่าเรือ และได้พระราชทานนามว่าถนนภูเก็จนั้น ส่วนวิธีจัดการภายในโรงยามีการขายการห่อเป็นต้น ผมไม่จำจะต้องเล่าซ้ำในที่นี้ เพราะเป็นอย่างเดียวกันกับที่ระนอง แต่เป็นส่วนใหญ่ขึ้นกว่าเท่านั้น ที่นี้มีโรงต้มฝิ่นอยู่ด้วย ต้มแล้วจึงจำหน่ายไปตามหัวเมืองอื่นๆ ในมณฑลนี้

กับยังมีข่าวเบ็ดเตล็ดอีกเรื่องหนึ่ง คือเมื่อวานนี้เวลาเช้า เมื่อเสด็จกลับจากเหมืองอำแดงหั้ว มาถึงมุมสนามชุมพลแล้ว ม้าของหม่อมดอกเทียนทำความอึกพลำคุกเข่าลงไป หม่อมกำลังเผลอตัว และท้าขม้าของหม่อมก็กมๆ มาข้างหน้าอยู่แล้ว พอม้าพลำก็ลงมาโดยง่ายๆ พอลุกขึ้นได้ก็ออกโขนรถในกระบวนหยุดดูหม่อมเต้นโขนกันหมด ผมมีความเสียใจที่ผมนึกเจรจาให้ไม่ทัน ถ้านึกทันก็จะเจรจาให้ในเวลานั้น ให้หม่อมใช้บท ต่อมาภายหลังจึงมานึกคำเจรจาออกดังต่อไปนี้ :—

“หม่อมดอกเทียนฤทธิไกร ครั้นลุกได้จากสุธา แสนกริ้วโกรธอาชาดังเพลิงกัลป์ จึงชบเขียวเคี้ยวพันพลางกระทืบบาท พื้นแผ่นดินกัมปนาทหวั่นไหว ต้องลงโทษให้สาใจเพื่อแก้อาย ไหน

จะเจ็บทั้งกายเจ็บทั้งจิตร เข้าเตะเปรี้ยงเลี่ยงผิดไม่โดนม้า แล้ว
เงื้อมือตบหน้าผิดสองที เห็นเสียเส้นสิ้นดีไม่เป็นการ จึงต้อง
หันไปวานให้เสนา จับอาชาไว้มั่นพลันขึ้นหลัง ดูท่านั่งมั่นเหมาะ
เกาะอานแน่น แล้วขับม้าล่าแล่นตามรถไชย บัดนี้ ฯ เชิด ฯ”

บทเจรจานี้ถ้าหม่อมใช้ตามได้คงจะได้ดูท่าทางงามมาก แต่
ผมกลัวจะไม่ยอมออกท่าอีก เพราะเมื่อวานนี้เมื่อเตะและตบม้า
เหวี่ยงเต็ม ๆ แรงแต่หาถูกไม่ เพราะฉนั้นเชื่อว่าคงจะเสียเส้น
มากอยู่

วันนี้ไม่ได้เสด็จแห่งใด ซึ่งเป็นการดีอยู่บ้าง เพราะ
ควรจะพักเสียวันหนึ่งก่อนที่จะเสด็จต่อไปพรุ่งนี้ เมื่อเช้านี้ฝนตก
ตอนบ่ายนี้ก็มีลมพัดมากกว่าทุกวัน ทำให้รู้สึกว่าหายใจออก เพราะ
ร้อนมาหลาย เวลาแล้ว เวลาค่ำวันนี้มีการเลี้ยงพระราชทาน
ข้าราชการมณฑลภูเก็จชั้นข้าหลวง พระราชทานฉลากให้จับ
แต่งเครื่องต่าง ๆ และจับฉลากที่นั่งด้วย เลี้ยงแล้วจะโปรดให้ปี่พาทย์
มหาดเล็กดีให้ข้าราชการฟัง จะประชันใครที่นี่ก็ไม่เป็นประโยชน์
เพราะปี่พาทย์ของเมืองภูเก็จวิเศษเหลือเกิน เมื่อเปิดถนนเทพกษัตรีย์
ท่านเจ้าเมืองท่านว่าตีเพลงนางนาค แต่ถ้าท่านไม่บอกเช่นนั้นก็ไม่มี
ใครรู้ ตามหัวเมืองแถบนี้ชอบกลการดุริยางค์ต่าง ๆ ดูบกพร่อง
มาก ทั้งเมืองภูเก็จมีปี่พาทย์ไม่เต็มวง คือมีเศษของปี่พาทย์
พระยาวิชิตสงคราม ที่ท่านประดิพัทธ์พึ่งจะไปขุดมาใหม่ในครั้ง
เสด็จมานี้ ในพื้นเมืองไม่มีใครรู้สึกความต้องการ ฟังเพลงแปลก ๆ เลย

พั้ง แต่ เพลง มโนรา กับ หนัง ก็พอ เกินพอ เสียแล้ว ดูเหมือน ดุริยางค์ ใน หัวเมือง แถบนี้ จะแปลว่า ทำให้มีเสียง อึง ๆ โครม ๆ คราม ๆ เท่านั้น ถ้า เช่นนี้ได้ นักเลง คนตรีเก่ง ๆ มาให้ ตั้ง โรงเรียนฝึกหัดคนดุริยางค์ ต่าง ๆ เห็น จะเป็น ประโยชน์ มาก ผม อาจ จะแนะนำได้ บ้าง สอง สามคน คือ คุณหลวง อภิบาล กับหม่อม ดอกเทียน พอ จะเป็น ครูฝึกหัดขับ ร้องได้ กับ ดูเหมือน มิสเตอร์ควายอ่อน จะพอ สอนขลุ่ยได้ ผมได้เคยได้ ยิน เป่าอยู่ หลายครั้ง ก็พอใช้ แต่ถ้าผม เป็นคนหูตึง ๆ สักหน่อย คง จะชมได้ ยิ่ง กว่านี้

ในเรื่องงานที่ จะมีใน เวลา ค่ำวันนี้ ผม เห็นว่า ถ้า จะเล่า มา ในฉบับนี้ไม่ สดวก เพราะ กว่า งานจะเสร็จ ก็คง จะดึก และ พรุ่งนี้ ก็ จะ เสด็จ ออก จาก เมือง ภูเก็จ แต่เช้า จึง นับว่า เรื่อง ประพาศ เมืองภูเก็จ ก็หมดแล้ว สมควร ที่ จะขย ดหมาย ฉบับนี้ เสียที หนึ่ง อีก ประการหนึ่ง เรือเมล์ จะออก พรุ่งนี้ ถ้าผมไม่ส่ง ดหมาย นี้ไป พรุ่งนี้ ก็จะต้อง รอ ช้าไป อีกหลาย วัน เพราะ ฉนั้น อย่างไร ๆ ก็ต้อง ยับยั้งไว้ เพียงนี้ ใน ดหมาย ฉบับ น่าผม คงจะได้ เล่าถึงงาน คืน วันนี้ต่อไป เชื่อว่าคง มีเรื่อง ราว อะไร ที่ จะเล่าได้ สนุก ๆ บ้าง เป็นแน่

ตามข้อ ความ ที่ผม เล่า มาแล้วนี้ คงจะพอให้ ท่าน พราน คงเข้าใจ ได้แล้ว ว่าเมือง ภูเก็จ มีที่เที่ยว ที่ดูได้ สนุก เพียงไร ผมได้ ตั้งใจ เล่ามา ให้ อย่าง ละเอียด ที่สุด แต่ เป็น ธรรมดา เมื่อเล่า ถึง เมือง ที่ สนุก ๆ เช่นนี้ คงจะ มี บกพร่อง ขาดเหลือ อยู่ บ้าง เพราะ ของที่ จะดู มีอยู่ มาก

และคนหนึ่งก็ชอบดู ชอบเห็นอย่าง หนึ่งไม่ใคร่จะพอใจ อะไรที่ตรง ๆ กัน ในส่วนตัวผม ท่านพรานคงจะได้สังเกตแล้วว่า ในเรื่องตลาดผมเล่าน้อย นักหนา ข้อนี้เป็นข้อบกพร่องในส่วนตัวผมอย่างหนึ่ง เพราะผมไม่เคยเป็นคนที่เป็นนักเลงเที่ยวตลาดเลย พอถึงตลาดผมมักดูแต่เผิน ๆ ถ้าแลเห็นสิ่งไรในร้านที่แปลกตาจึงจะแวะเข้าไป ถ้าเห็นแต่ของที่รูปดื่น ๆ เหมือนที่มีในกรุงเทพ ฯ ผมก็มักเดินเลยไปเสีย คนอื่น ๆ บางคนเขาไม่เป็นเช่นนั้น บางคนเขาไปเที่ยวตลาดกันได้ทุกวัน เขาจะไปซื้ออะไรกันบ้างก็ไม่ปรากฏ และผมก็ไม่ค่อยจะอยากถาม ถึงถามเขาก็ไม่ใคร่บอก การที่เขาไป ๆ ตลาดกันนั้น เขาจะมีความประสงค์แต่เฉภาะซื้อของ ฤๅเขาจะไปเที่ยวหาของมีราคาค่าควรเมืองกันอย่างไรบ้างผมไม่ทราบ การชมตลาดมีอยู่สามทาง คือชมอย่างพานิช เล็งคิดถึงการซื้อขายเป็นประมาณอย่างหนึ่ง ชมอย่างคนเดินทาง ชั่วแต่ผ่าน ๆ ไป และซื้อของแต่เฉภาะที่ต้องการใช้จริง ๆ อย่างหนึ่ง ชมอย่างพระยาน้อยอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งไม่จำจะต้องอธิบายให้ยืดยาวว่าประสงค์อย่างไรบ้าง พวกที่ตามเสด็จครั้งนี้คงจะมีผู้ที่ชมตลาดอย่างพระยาน้อยอยู่บ้าง ถ้าท่านถามคนชนิดนั้นดู คงจะได้ความรู้เพิ่มเติมขึ้นกว่าที่ผมได้เล่ามาแล้วนี้เป็นแน่

นายแก้ว

ฉบับที่ ๖

เรือถลาง

เดินทางไปพังงา

วันที่ ๑ พฤษภาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๒๘ (บ่าย)

คำนับมายังท่านพรานบุญทราบ

เดิมผมได้ตั้งใจไว้ว่า จะเริ่มเขียนหมายวันนี้ต่อเมื่อถึงพลับพลาประทับแรมเมืองพังงา แต่ผมฟังข่าวดูได้ความว่ากว่าเรือใหญ่จะเดินไปถึงปากน้ำพังงาก็บ่าย ๕ โมง ยังจะต้องลงเรือเล็กไปอีกก่อนจึงจะขึ้นบก รวมเบ็ดเสร็จทางที่จะต้องไปต่อจากเรือถลางนี้ราวชั่วโมงหนึ่ง กว่าจะถึงก็ค่ำ และคงจะมัวรุ่นในเรื่องขนเข้าขนของอีกด้วย คงจะมีเวลาเขียนหนังสือน้อย ผมจึงได้ตกลงเริ่มเขียนเสียก่อนในเรือนี้ เพื่อมิให้เสียเวลา

เมื่อคืนนี้การเลี้ยงพระราชทานข้าราชการ อยู่ข้างจะเป็นการสนุกอยู่ ได้จัดตั้งโต๊ะที่ลานน่าที่ประทับ เป็นโต๊ะเล็ก ๆ นั่งได้โต๊ะละ ๘ คน รวม ๖ โต๊ะ มีทั้งข้าราชการชั้นข้าหลวงและนายอำเภอที่มณฑล ทั้งข้าราชการและมหาดเล็กในพระองค์ ได้พระราชทานตั๋วฉลากทุก ๆ คน ให้ไปขึ้นรับพระราชทานเครื่องแต่งตัวต่าง ๆ ตรงตามเลขในฉลาก เครื่องหาที่แปลก ๆ นักไม่ใคร่จะได้ จึงมีที่คล้าย ๆ กันอยู่มาก ถึงกระนั้นก็นับว่าได้ดูเล่นแปลก ๆ ดีพอใช้ การแต่งตัวแปลก ๆ เช่นนี้ถ้าใครไปจับได้เครื่องที่ตนแต่งเหมาะ ๆ สมก็ไม่ใคร่จะขัน เช่นนายเกื้อรูปแสงอาทิตย์

จับได้เครื่องแต่งเป็นผู้หญิงไทย แต่งเข้าแล้วก็ดูไม่สู้จะปลาดนัก เพราะรูปร่างหน้าตาพอจะแต่งเป็นผู้หญิงได้ และได้เคยเห็นเล่นลครเป็นตัวผู้หญิงอยู่แล้วด้วย แต่เข้าคุณรัยฎาพะเอินได้เก่งจริง ๆ ใคร ๆ ได้พากันเสกไว้แล้วว่าขอให้จับถูกเครื่องผู้หญิง ก็เฉภาะไปถูกเข้าจริง ๆ พอแต่งโผล่ออกมาได้ฮาใหญ่ รูปร่างช่างพีงามดีจริง ๆ แต่ดูเหมือนจะยังแพ้ผู้หญิงจริง ๆ อยู่คนหนึ่ง คือนายนาก แต่ก็ไม่เลวนัก นอกจากนี้ว่าที่จริงก็ไม่สู้จะมีใครที่ดูน่าขันมากมายอะไรเหลือเกิน เป็นแต่อยู่ข้างจะแปลก ๆ ในนัยตาบ้างเท่านั้น ครั้นแต่งตัวกันเสร็จแล้ว ได้จับฉลากที่นั่ง ต้องไปนั่งให้ตรงตามฉลากที่ตนจับได้ เมื่อจะถึงของหวานได้จับฉลากเปลี่ยนที่อีกครั้งหนึ่ง

ครั้นเลี้ยงเสร็จแล้ว โปรดให้ปี่พาทย์มหาดเล็กตีบรรเลง เดิมปี่พาทย์ตั้งใต้มุข คนพังนั่งกลางแจ้ง แต่ไม่ช้าฝนก็ตกใหญ่ ต้องขนเข้าไปเล่นในที่ประทับต่อไป ก็พอได้ฟังเจริญหูอยู่บ้าง นานมาแล้วไม่ได้ฟังอะไรที่อร่อยเช่นนั้น

เมื่อเช้านี้ก่อนเสวยเช้าได้ทรงโปรดให้ฉายรูปหมู่ บรรดาผู้ที่ได้รับพระราชทานเครื่องแต่งตัวต่าง ๆ ฉายทั้งหมู่ใหญ่รวมกันหมดและฉายแบ่งเป็นหมู่ย่อย ๆ หลายหมู่ คงจะได้ไว้เป็นที่ระฦกในงานครั้งนี้

ครั้นเวลา ๕ โมงเช้าวันนี้ เสด็จทรงรถม้าออกจากที่ประทับที่ตำบลสามกอง ไปทอดพระเนตรคุกใหม่ ที่พึ่งได้เริ่มสร้างขึ้นยังไม่แล้วดี แล้วทรงรถไปทอดพระเนตรหมู่บ้านข้าราชการอิก

ครั้งหนึ่ง แล้วจึงเสด็จไปที่ท่าโรงภาษี มีข้าราชการและพ่อค้าส่งเสด็จเช่นเมื่อเสด็จขึ้น พอเสด็จลงเรือกรรเชียงตำรวจภูธรได้ยิงปืนใหญ่คำนับ ๒๑ นัด พระพิไสยได้จัดประทัดไปผูกแขวนไว้กับต้นไม้ใหญ่ตรงข้ามกับท่า จุดขึ้นพร้อม ๆ กันหลายพวง เสียงก็กก้องดีหริง ข้าราชการผู้ใหญ่ตามเสด็จลงมาส่งถึงท่าเรือกลาง แล้วจึงกราบถวายบังคมลา เชื่อว่าท่านเหล่านั้นคงรู้สึกเหี่ยวเต็มทีเป็นแน่

รวนบ่าย ๑ โมง เรือกลางออกจากท่าภูเก็จ เดินมาตามอ่าวพังงา ระหว่างฝั่งกับเกาะยาว เพราะฉนั้นเรียบราบดี ไม่มีคลื่นเลยหนิดเดียว แม้แต่นายอินก็ไม่เมา แต่ที่จริงนายอินทำท่าทางคึกคักมาแต่วานนี้แล้ว นายเกือไปพูดขึ้นว่า "พรุ่งนี้แย่ละนายอิน" นายอินกลับยิ้มแล้วตอบว่า "ไม่เย็นไร ไม่กลัวเลย เรือจะไปในลัดตลอด" เมื่อแกเข้าใจเสียว่าเรือเดิน "ในลัด" เช่นนั้นแล้ว ใจแกก็ดีเท่านั้นเอง

พอผมเขียนมาได้ถึงแค่นี้เวลาบ่ายรวน ๕ โมง เรือพอเข้าปากคลองเขางุ้มข้างซ้ายมือ คือทิศตวันตกเห็นหน้าผาลงมาจดน้ำแลดูสูงเงื้อมน่าดูพอใช้ เหมือนแกลังมาก่อตั้งไว้ดูเล่นงามๆ เช่นนั้น ข้างขวามือเป็นที่ราบ ๆ ไม่สู้ปลาดอะไร

เวลาบ่าย ๕ โมง ๑๒ นาทีเรือกลางลงสมอ มีเรือยาวออกมารับเสด็จ ได้ยินเสียงคนพายโห่ร้องกึกก้อง และเสียงปี่เสียงฆ้องอึงมีอยู่แล้ว เป็นเวลาอันสมควรที่จะต้องพักการเขียน

หมายนี้ไว้ที ไว่ไปเขียนต่อที่บนบกอีก

เมืองพังงา (เวลาค่ำ)

พอเรือทอดสมอเรียบร้อยดีแล้ว ท่านพระยาบริรักษ์ภูธร ผู้ว่าราชการเมืองพังงา ได้ลงไปเผ้าที่เรือถลาง ครั้นเวลาบ่าย ๕ โมงครึ่งเสด็จลงเรือเก๋งพายเรือยาวพ่วงลากเรือที่นั่ง ๒ ลำ เรือที่นั่งรอง ๒ ลำ เรือยาวที่นี่อยู่ข้างจะมีภายีกว่าที่ตะกั่วป่า เรือทาสีเขียนลายหรูหรา ฝีพายแต่งกายเป็นชุดๆ เหมือนๆ กัน นอกจากฆ้องยังมีปี่และกลองมโนราลงในเรือด้วย กับมีคนสำหรับพ้อนลำละคน คนพ้อนนี้เป็นต้นบทในเวลาร้องเพลงร้องไปรำไป พอพักร้องก็เป่าปี่ตีกลองเป็นจังหวะ คนพายก็พายเข้าจังหวะ ปี่เป่าเป็นเพลงต่างๆ แต่เพลงที่ร้องนั้นยืนทำนองอยู่อย่างเดียว คือทำนองสาละพาเฮโลนั้นเอง วิธีร้องนั้น คือต้นบทร้อง ๒ พยางค์ ลูกคู่รับเฮโลไว้เรื่อย ผมจำคำที่ร้องไม่ได้ถนัด แต่พอจะเลียนได้พอให้เห็นเป็นตัวอย่างดังต่อไปนี้

“วันนี้ เฮโล วันดี เฮโล พวกเรา เฮโล เข้ารมปรี เฮโล ได้เผ้า เฮโล เจ้านาย เฮโล เสด็จทรง เฮโล เรือพาย เฮโล แล่นฉิว เฮโล เทียมลม เฮโล” เป็นต้น คำที่ว่าคิดเป็นกลอนสดในเดี๋ยวนั้น ก็นับว่าเป็นอันได้ผลตามความที่ประสงค์ คือให้คนพายเป็นจังหวะ และให้ออกรื่นเริงในใจไม่ใคร่รู้สึกความเหนื่อย

ทางน้ำที่เสด็จมาขึ้นเมืองวันนี้ ไม่ใช่ลำน้ำพังงา ซึ่งบัดนี้

ทราย เหมือง ถม ลง มา ตื้น เต็ม เป็น หาดไป เสีย หมด แล้ว ทาง ที่ เสด็จ มา นี้ เรียก ว่า คลอง ขั้นหยี เป็น กิ่ง ของ ทเล ไม่ใช่ แม่น้ำ คือ ไม่ มี ต้นน้ำ ตก เนื่อง มา จาก เขา เป็น น้ำเค็ม ตลอด ขึ้นมา จน ถึง ท่า เมื่อแรก ๆ มา จาก เรือ ถลาง มี เขาอยู่ แต่ ทาง ซ้ายมือ น่า ผา ลงมา เงื้อม ๆ อยู่ริมน้ำ เรือ แล่นไป ริม ๆ เชิงผา แต่ พอ ต่อ มาอีก หน่อย ก็ มีผา ทั้ง ๒ ฟาก คลอง ดู เขา ใหญ่ เขา น้อย ตั้ง สลับ ซับซ้อน กัน บางแห่ง มี เป็นถ้ำ ทลุไปได้ พิศ ๆ ไป ก็ คล้าย เขามอ ที่ก่อ เล่นใน อ่าง ปลา ตั้งแต่ เห็น มา แล้ว ยังไม่มี ที่ไหน สู้ เลย

เวลา ทุ่ม ๑ ถึง ท่า ซึ่ง อยู่ ตรง หลัง เขาช้าง ลงไป ขึ้นบก ต้อง เดิน อ้อม เขาช้าง ไป เพราะ ฉนั้น ทาง จึงมาก ถึง ๔๐ เส้น เศษ จาก ท่า มา ถึง พลับพลา ซึ่ง ตั้ง อยู่ ที่ริม หมู่ บ้าน ท้าย ช้างไม่ ห่าง จาก ที่ ว่าการ เมือง นัก พลับพลา ตั้งไว้ บน เนิน เตี้ย ๆ จะ แล ไป ทางไหน ก็ เห็น เขา เป็น กำแพง อยู่ รอบ ดูเหมือน ลง มา อยู่ในชาม พลับพลา ทำ เป็น เรือน อย่าง สบาย การ ตก แต่ง ก็ อย่าง ประณีต เป็นที่ น่า สบาย

เขา ช้าง ที่ กล่าว มาแล้ว นั้น มี เรื่อง ราว เล่า มา ว่า ตา ยมดึง ได้ ผูก ช้างไว้ จะไป ช่วย การ แต่งงาน ลูกสาว ตา ม่อง ล่าย แต่ ช้างได้ ไป เหยียบ เข้า ใน นา ของ ตา ยมดึง เสียไปมาก แล้ว ก็ หนี ตา ยมดึง ไล่ ช้าง มา ตั้งแต่ ตะกั่วป่า มาทัน เข้า ที่ นี่ ฆ่า ช้าง นั้น ตาย ตา ยมดึง ถอน งาช้างไป พิงไว้ ที่ เขา ลูก หนึ่ง จึง มี ชื่อ มาว่า เขา พิงงา อยู่ เหนือ เขา ช้าง เล่า กัน ต่อไป ว่า เมืองนี้ เดิม ที เรียกว่า เมือง พิงงา มา

ภายหลังจึงเพี้ยนเป็นพังงาไป ส่วนช้างที่ตายยมดึงฆ่าตายนั้น ศพกลายเป็นเขาที่เรียกว่าเขาช้าง และเมื่อฆ่าช้างตายนั้น วง (คือแหย่ง) ที่ผูกอยู่บนหลังช้าง ได้ตกลงมาคว่ำอยู่ที่ทางท้ายช้าง แล้วกลายเป็นเขาอยู่ต่อท้ายเขาช้างบัดนี้ ที่จริงเขาช้างนั้นรูปร่างเหมือนช้างหมอบหัวซบอยู่กับดินหันหัวไปทางทิศใต้ และเขาที่ว่าเป็นวงหลังช้างนั้น รูปร่างก็ออกจะเข้าที่อยู่บ้าง

คืนนี้รวยมหรศพ ได้ยินเสียงมโนราและหนังอยู่หลายวง เสียงโหน่งเหน่ง ๆ อยู่จนดึก

เมืองพังงา

วันที่ ๒ พฤษภาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๘

เวลาเช้าเสด็จโดยกระบวนคานหามไปประพาสถ้าน้ำผุด ทางจากที่ประทับแรมประมาณ ๔๐ เส้น เขานี้อยู่ข้ามฟากลำน้ำพังงาไปต้องข้ามลำน้ำแต่ลุยไปได้สบาย มีเป็นหาดทรายตื้นไปหมด เพราะทำเหมืองคราทำลายภูเขาทรายไหลลงมา ผมได้ทรายว่าการทำเหมืองคราเข้าคุณเทศาสั่งให้ห้ามแล้ว ท่านหวังว่าอีกประมาณ ๘ ปี ทรายจะไหลลงไปทเลหมด ลำน้ำจะกลับใช้ได้ต่อไปอีก ลำน้ำนี้ผมยังจำได้ดี เมื่อผมมาพังงาครั้งก่อนยังได้ขึ้นมาจากทเลทางลำน้ำ ในเวลานั้นก็มีหาดอยู่บ้างแล้วแต่เรือเดินได้ มานึกดูก็น่าเสียดาย ที่ครั้งนี้ไม่ได้ขึ้นมาตามลำน้ำนั้นอีก เพราะทางที่มาน่าดูมาก เขาทอยอยู่ทางข้างขวามือ บางแห่งผาลงมาถึงริมน้ำ น่าผาแลดูชั้นราวกับกำแพงแหงนดูคอตั้งบ่า ที่ผม

ทำลำน้ำพังงาได้แม่นยำ แม้ ๒๐ ปีล่วงมาแล้ว ก็ยังจำได้ถนัด เพราะชอบเรื่องราวที่เขาเล่าให้ฟังว่า เขานี้คือพระรฐูเอายาโปรยบันดาลให้เกิดเขื่นขึ้น หวังจะกันนางเมรี แต่นางเมรีก็ข้ามมาได้ ใช้เลียงผาเขื่นพาหนะ และเลียงผาเขื่นสัตว์ที่ปีนเขาเก่ง ครั้นพระรฐูเห็นว่าเขากั้นนางเมรีไว้ไม่ได้แล้ว จึงโรยยาอีกห่อหนึ่งลงให้เกิดเขื่นแม่น้ำลึกและเชี่ยวขวางหน้าไว้ นางเมรีข้ามตามพระรฐูไม่ได้ก็ตายอยู่ที่ริมฝั่ง ส่วนเลียงผาที่นางเมรีขี่มานั้น ก็เลยอยู่ที่เขานี้เกิดมีลูกมีเต้าต่อๆ มา ในเวลานี้เลียงผาก็ยังมีอยู่จริงที่เขาทอย ผมเองหาได้เห็นไม่ แต่ผมได้เคยเห็นเลียงผาที่อื่นรูปร่างเหมือนแพะ เขื่องกว่าแพะสักหน่อย และปีนเขาเก่งจริงที่น่าผาดูชันราวกับกำแพงก็วิ่งไต่ไปได้อย่างรวดเร็ว แต่การที่นางเมรีจะใช้เขื่นพาหนะดูท่าทางจะไม่สู้สมควรนัก อย่าว่าแต่นางยักษ์แม้แต่น้ำหนักมนุษย์ก็เห็นจะเกินกำลังเลียงผา ฤๅเลียงผาของนางเมรีจะใหญ่กว่าธรรมดามากก็เขื่นได้ ข้อนี้ผมขอยกไว้ให้คุณหลวงอภิบาลเขื่นผู้ชำแหงดีกว่า

ส่วนถ้ำน้ำผุดที่เสด็จไปทอดพระเนตรนั้น อยู่บนไหล่เขามีเขื่นช่องทางน้ำไหลมา ความปลาดของที่นี้คือน้ำที่พุออกมาจากถ้ำนั้น ไม่ใช่ไหลอยู่เสมอ พุออกมาเขื่นคราวๆ และไม่มีใครทราบได้ว่าจะพุออกมาจากถ้ำเมื่อใด พวกจีนนับถือกันเขื่นเจ้าเขื่นผี จึงไปสร้างศาลขึ้นไว้ที่น่าถ้ำนั้นหลังหนึ่ง วันนี้เมื่อเสด็จก็ได้จุดประทัดมาก

เมื่อ ขุด ดอกใหญ่ ๆ เสียง กังวาฟใน เขา น่าฟัง นัก แต่ สู้เสียง ปืนใหญ่ เรือ พาลี ที่ ยิง ถวาย ส่ง เสด็จ เมื่อ วานนี้ไม่ได้ เสียงไป กระทบ ก้อง ลั่น ครืน ๆ อยู่ นาน กว่า จะสุด เสียง ประทัด ดอกใหญ่ที่ ขุด เมื่อ เช้า นี้ ก็ดัง กว่าปืน ยิง นก แต่ถึง กระนั้น เจ้า ก็ยังไม่ พอ ใจ หาได้ทำ ให้ น้ำพุ ออกมา จาก ถ้ำไม่ ทราบ ว่าไม่ได้ พุ มา ๓ วัน กว่าแล้ว

ลง มา จาก เขาถ้ำ น้ำ ผุด แล้ว ได้เสด็จไป ทอด พระเนตร สถาน ที่ ราชการ ต่าง ๆ ซึ่ง ตั้ง อยู่ ริม ถนน สายเดียว กับ ที่ ผ่าน น่า พลับพลานี้ สถาน ที่ทำ เป็น ที่ สำหรับ ใช้ ชั่วคราว ทั้งนั้น

เวลา บ่าย ทรง รถ ม้า ออกไป ประพาศ ถ้ำ พุงช้าง ซึ่ง อยู่ใน เขา ช้าง ทางด้าน ตวันตก ถ้ำนี้ ตาม เรื่อง ที่ เล่า กันว่า คือ แผล ที่ ตา ยมดึง แทง ด้วย หอก ทลุ ตลอด ตัว มี ลำ น้ำไหล ลอด มา ตาม ถ้ำ นี้ เสมอ น้ำนี้ สมมุติ เป็น เลือด ช้าง ในถ้ำ พุงช้าง นั้นงาม จริง ๆ มี ศิลาย้อย ลงมา จาก ข้างบน เป็น พวง เป็น ภู่ น่าชม ผม รู้สึก ว่า ภาษาไม่ มี พอ ที่ จะ อธิบาย ให้ ผู้ ที่ไม่ได้ เห็น เข้า ใจ ความ งาม ของ ถ้ำ นี้ได้ บรรดา คน ที่ไป ด้วย กัน ทุก ๆ คน พา กัน กล่าว ว่า แต่ เกิด มา ยังไม่ เคยเห็น ที่ ใดงาม เท่า ถ้ำ พุงช้าง นี้ เลย อย่า ว่า แต่ คน ที่ไม่เคย เที่ยว เลย แต่ คน ที่ เคยไป เที่ยว มาแล้ว ทั่ว รอบโลก เช่น ผม ยัง ดู ขนตา ค้าง ดู เพลิน จำเริญ ตา จริง ๆ

เสด็จ จาก ที่ ถ้ำ พุงช้าง กลับมา ที่ พลับพลา แล้ว ทรง พระ ดำเนิน ขึ้นไป ที่ พระเจดีย์ บนไหล่เขา ล้างบาศ ซึ่ง อยู่ ตรงหลัง พลับพลา นี้ ออกไป

จากที่พระเจดีย์นี้ดูลงไปแลเห็นเขาโดยรอบ น่าดูยิ่งนัก ทางที่ขึ้นไป
ก็ไม่สู้ชันนักแต่วันนี้อยู่ข้างจะร้อน จึงพากันรู้สึกร้อนทุกคน มี
เข้าพนักงานน้ำโซดาขึ้นไปเสียง ผมอยู่บนยอดผาที่ตั้งพระเจดีย์
ได้ยินเสียงบั่งที่ข้างล่าง เสียงคุณพระอมรร้องสุดเสียง เข้าใจ
ว่าขวดโซดาระเบิดถูกคุณพระ ผมรีบวิ่งไปมอง เห็นคุณพระขึ้นมาอยู่
ครึ่งบรรไดที่จะขึ้นไปพระเจดีย์ จะมีเปียกจนิดก็หาไม่ ถามดู
จึงได้ความว่า คนเปิดขวดโซดาจะกดขวดแรงฤๅอย่างไรไม่ทราบ
ขวดโซดาจึงระเบิดแตก แต่ไม่ได้ใกล้ตัวคุณพระเลย เพราะฉะนั้น
ไม่มีข้อจำเป็นที่ท่านจะต้องเผ่นขึ้นบรรไดมาเช่นนั้น แต่บางทีท่าน
จะตั้งใจเล่นลครเป็นตัว "หลวงราชภัตติ์" ในเรื่อง "น้อยอินทเสน"
เมื่อตอนจะโดดเขาก็เป็นได้

ชื่อเขาล้างบาศนี้ ผมสืบถามดูก็ไม่ได้ความว่ามีเรื่องราว
เกี่ยวข้องกับตายมดึง แต่ดูก็อยู่ในหมู่เดียวกับเขาจำพวกที่มีเรื่อง
เพราะฉะนั้นผมเลยกุต่อให้ว่า ตายมดึงตามช้างมามีบ่วงบาศมาด้วย
แกตั้งใจจะคล้องช้างนั้นจับเป็นๆ พอแลเห็นช้างก็ได้ล้างบาศฤๅ
แช่เชือกให้อ่อน ที่แอ่งน้ำอะไรอันหนึ่งในเขานี้ จึงปรากฏชื่อ
ต่อมาว่าเขาล้างบาศ ข้อความอันนี้ ได้มาตามกุละคำภีร์โดยแท้
และคุณหลวงอภิบาลรับรอง

เสด็จลงจากเขาล้างบาศ ไปทรงรถเสด็จไปทอดพระเนตร
ตลาด ขับรถไปตามถนนน่าพลับพลานี้ นายเกือร้องว่ารู้สึกเหมือน

ขับไป ทาง ถนนประทุมวัน เพราะ มี ต้นไม้ ใหญ่ ปลูกเรียงราย ไว้ ทั้งสองฟาก ถนน ร่ม รื่น ดี นัก ตาม ความ จริง ดี กว่า ถนน ประทุมวัน เสีย อีก ตลาด นั้น อยู่ ที่ ปลาย ถนน นี้ เขื่น ตลาด เก่า ถนน แคบ และ หักไป หักมา ตาม บุญ ตาม กรรม มี ตึก แถว อย่าง จีน ทั้ง ๒ ฟาก ถนน พวก พ่อค้า ได้ ตั้ง ซุ้ม และ ตก แต่ง รับ เสด็จ พ้น ตลาดไป แล้ว เขื่น ที่ ว่าง ๆ ไม่ มี บ้าน เรือน อะไร จน ถึง วัด ประพาศ ประจิม ทิศ ซึ่ง ตั้ง อยู่ ริม ลา นา พงงา วัด นี้ เดิม ชื่อ วัดสระ ครั้น เมื่อ พระบาท สมเด็จ พระ เจ้า อยู่ หัว เสด็จ มาประพาศ เมือง พังงา เมื่อ ปี มะแมตรี ศก จุลศักราช ๑๒๓๓ ได้ ทรง พระ กรุณา โปรด เกล้า ฯ ให้ สฐาปนา วัด นี้ ขึ้น เป็น พระ อาราม หลวง ให้ เขื่น ที่ ถือ น้ำ พระพิพัฒ สัตยา พระราช ทาน นาม วัด ว่า วัด ประพาศ ประจิมทิศ ใน เวลา ที่ เสด็จ พระราช ดำเนิน ครั้ง นั้น วัด นี้ คง จะ ตั้ง อยู่ ใน ที่ งาม มาก เขื่น แน่ เพราะ เวลา นั้น แม่น้ำ ยัง ไม่ เขิน ตื้น ขึ้น มา เช่น ใน เวลา นี้

เมือง พังงา เมือ ก่อน ๆ นี้ ดู เป็น เมือง บริบูรณ์ มาก มี เหมือง ดีบุก อยู่ มาก ดีบุก ที่ ส่ง ๆ ไป ขาย ตาม ประเทศ ใกล้ เคียง ดีบุก พังงา มี ราคา ดี มี ชื่อ เสียง ปรากฏ มาก แต่ เป็น ธรรมดา แร่ ทุก ชนิด ย่อม มี เวลา หมดไป ดีบุก ก็ เหมือน กัน แต่ ความ โลภ ของ คน เรา หมด ยาก เพราะ ฉะนั้น ยิ่ง หา แร่ ได้ น้อย และ ยาก ขึ้น ก็ ยิ่ง พยายาม หนัก ขึ้น จึง เกิด ทำเหมือง คราด ทำลาย เขา ลง มา ทั้ง ๆ เขา นั้น ขึ้น จน ทราย ลง มา ถม เต็ม ลำน้ำ ลำท่า ทำให้ ไร่ นา และ สวน เสีย ไป ด้วย

เพราะถึงฤดูฝนน้ำท่วมทุกปี ผลไม้ตายหมด แต่ตามที่สังเกต
เห็นวันนี้ก็เห็นได้ว่าที่เมืองพังงานี้ควรจะทำสวนได้ดี ต้นไม้ดูขึ้นงาม
ดีมาก ดินดีๆ มีอยู่ทั่วไป แต่ไม่มีใครอยากจะทำการเพาะปลูก
คิดแต่จะทำเหมืองเท่านั้น

วันนี้ได้ดูคนปลาดคนหนึ่ง เขาเรียกกันที่นี่ว่าคนหน้าแพะ
เป็นหญิงอายุประมาณ ๑๕ ปี หน้าเป็นปานดำลงมาเสียกึ่งหน้า
เหลือที่ขาวอยู่แต่คางเท่านั้น แลดูคล้ายสรวมหน้ากากพรานบุญ
ที่เล่นมะโนราแต่เป็นสีดำไปไม่ใช่สีแดง หนังที่หมูกนั้นชรอยจะหนา
มากจึงย่นๆ ราวกับหมูกหน้าโขนยักษ์ ที่เป็นปานดำนั้นมีขนขึ้นเต็ม
ไปหมด เขาว่าขนยาวเท่าๆ กับขนคิ้วอย่างดกๆ แต่เมื่อเห็น
วันนี้ขนไม่สู้จะยาวนักเพราะตัดเสียแล้ว ผมออกเสียดาย อยาก
เห็นเวลาขนยาวๆ เพราะเหตุที่มีขนที่หน้าเช่นนั้น เขาจึงพากัน
เรียกว่าคนหน้าแพะ อย่างนี้ถ้าฝรั่งพวกที่รวบรวมคนและสัตว์ปลาด
ต่างๆ ไปเปิดเก็บเงินให้คนดู คงจะอยากได้ไปเป็นแน่ ส่วนผม
เองเมื่อดูคนหน้าแพะนั้น รู้สึกชอบกลอยากดูก็อยาก แต่ออก
จะมีขนลุกขนพองเจืออยู่ด้วยหลายส่วน เป็นธรรมดาของผมเมื่อดูคน
ปลาดๆ ต่างๆ คราวไร มักจะต้องมีความรู้สึกอย่างนั้นเสมอ นึกๆ
ขึ้นมาว่าถ้าเป็นตัวคนที่ปลาดเช่นนั้น จะรู้สึกอย่างไรบ้าง คงไม่
อยากให้ใครมองเลย แต่ชั่วหัวล้านยังไม่ใคร่ชอบให้ใครจ้องนานนัก
เสียแล้ว

พลับพลา ตำบล กระโสม

อำเภอ ตะกั่วทุ่ง

วันที่ ๓ พฤษภาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๒๘

เมื่อ เช้า นี้ เวลา ๓ โมง ครึ่ง เสด็จโดย กระบวน เก้าอี้ ออก จาก พลับพลา ที่ เมือง พังงา เสด็จ ตาม ถนน ทาง ที่ จะไป ลงท่า คลอง เขา งุ้มนั้น แต่ไม่ เลี้ยว ลง เดิน เลียบ ตามแนว เขา ข้าง ตั้งหน้า ตรง ไป ทาง ตวัน ตก ตาม ถนน และ สาย โทรเลข เรื่อย มา ทาง ขึ้น ๆ ลง ๆ มาก ต้อง ข้าม ห้วย หลายแห่ง ยิ่งไกล เมือง พังงา ออกมา เขา ที่ งาม ๆ ดู ยิ่ง น้อย ลง ดู ราว กับใครแกล้งไป ตกแต่งไว้ ให้เต็ม ฝีมือ แต่ เฉภาะ ที่ ตั้ง เมือง พังงา นั้น แห่งเดียว ชื่อ เมือง พังงา นี้ ถ้าเขียน เป็น “ พงา ” เสีย ก็ จะ เข้าที จะได้ แปลได้ว่า “ งาม ” เช่น นงพงา ว่า นาง งาม เป็น ต้น ถ้าแม้ จะเรียก เมืองนี้ว่า เมือง พงา ก็ จะ เป็น การ สมควร อยู่ บ้าง นึก ๆ ก็ออก เสียดาย ที่ ออกมา เสีย จาก เมือง พังงา แล้ว ผมนี้ ถ้า ลงชอบ อะไร แล้ว ก็ติดใจ อยาก แต่ จะดู จะพิศอยู่ นาน ๆ ไม่ใคร่ จะ พอได้ ง่าย ๆ เลย

วันนี้ แดดไม่ สู้ จัด และ ลม ก็ พัด เย็น สบายดี เพราะฉะนั้น เมื่อ ขี่ คาน หามไป พอ ออก รู้สึก เมื่อย ก็ ลงเดิน กัน เสีย บ้าง ไม่ใคร่ รู้สึก เหนื่อย อะไร ทูลกระหม่อม ก็ได้ เสด็จ ลงทรง พระดำเนิน เมื่อจวน ถึง ที่ ประทับ ร้อน เวลา ๕ โมง เศษ ถึง ที่ วัด สุวรรณคูหา ฤๅ เรียก ตาม ธรรมดา ว่า วัดถ้ำ ถ้านี้ ก็ น่าดู พอใช้ มี เป็น สองชั้น ถ้ำ ล่าง ใช้ เป็น วิหาร มี พระพุทธรูป และ พระ เจดีย์ เต็มไป ทั้ง นั้น ถ้ำ บน เป็น ที่

งามมีศิลาย้อย ราวกับภู่ ที่หน้าผาบนนั้นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้ทรงจารึกอักษรพระนาม จ, ป, ร, ไว้เมื่อ ร.ศ. ๑๐๙ ศราวนี้ ทูลกระหม่อมทรงจารึกพระนามไว้ใกล้ ๆ ที่นั้น

ที่ประทับร้อนจัดไว้ที่ถ้ำบน เย็นสบายดีมาก พอรับประทานกลางวันแล้ว ก็ยังพักอยู่ต่อไปอีก บางคนก็ไปเที่ยวปีนป่ายเล่นในถ้ำ บางคนก็นั่งเล่น บางคนก็นอนเล่นบ้าง แต่คุณจางวางรถม้าผมได้เห็นถนัดว่าได้สูบฝิ่นจริง เขาว่าท่านเป็นเจ้าฝิ่น ท่านได้ลักษณะของจีนมาไว้ คือเป็นธรรมดาจีนเป็นคนชนิดที่ช่างเก็บเล็กผสมน้อย จึงก่อร่างสร้างตนได้เร็ว คุณจางวางรถม้าท่านก็ช่างเก็บเล็กผสมน้อยเหมือนกัน เพราะฉะนั้นถึงใคร ๆ จะบ่นว่านอนไม่เต็มตา ท่านก็คงจะไม่บ่นกับเขาด้วยเลย

เวลาบ่ายราว ๔ โมง เสด็จออกจากวัดถ้ำ มาตามถนนเรื่อย ๆ ไม่มีอะไรแปลกปลาดตามข้าง ๆ ทาง สังเกตว่าดูมีที่ราบ ๆ เป็นทุ่งมากกว่าที่พังงา เขาห้วยอะไรก็มีบ้าง แต่ได้ดูดีมาเสียแล้วจึงไม่ใคร่จะตื่น เวลาบ่ายประมาณ ๕ โมงถึงพลับพลาประทับแรมอำเภอตะกั่วทุ่ง รวมระยะทางที่เสด็จมาวันนี้ ๓๔๑ เส้น ที่ตั้งพลับพลานี้ ถ้ายังมิได้ไปพังงาเสียก่อนบางทีก็จะพอชมว่าดีได้ แต่เมื่อได้ไปแลของดีมาเสียก่อนแล้วดังนี้ ก็ย่อมจะทำให้ของอื่น ๆ ชวนจะเลวไป เหมือนได้กินกับเข้าดี ๆ แล้วจะมากินกับเข้าที่ปานกลางที่ไหนจะชมได้ว่าดี แม้ไปกินกับเข้าของชาวไร่ชาวนาเสียทีเดียวก็ยังดีกว่า เพราะของคนละชนิด ย่อมจะไม่คิดเปรียบกันเลย เป็นอันขาด

พอมาถึงพลับพลาก็พบนายอิน ซึ่งได้ขนของมาทางเรือ นายเกื้อถามข่าวว่า เป็นอย่างไรบ้าง ผมนึกทายได้ว่าอย่างไร ๆ ก็ต้องมีเหตุ ทายไม่ผิดเลย มีเหตุจริง ๆ ได้ความว่าเรือที่มานั้นหลง และขึ้นไปเกยอยู่บนโคลน ต้องขนของบุกโคลนบุกเลนอะไรกันพิลึกพิลั่น หลงไปจนถึงกับอดเข้าอดน้ำจวน ๆ จะตาย พึ่งแกเล่าดูเหมือนจะหลงไปเสียสักสามวันเป็นอย่างน้อย แต่ถ้าแม้ได้หลงไปมากมายจนถึงอดอยากเช่นนั้น ก็ดูเป็นที่น่าปลาดอยู่บ้างในการที่ผมได้ไปพบนายอินอยู่ที่พลับพลาแล้ว มิใช่ว่าล่วงน่ามานานเมื่อไร ก็พึ่งมาเมื่อเช้านี้เอง และข้อที่ว่าหลงนั้นนายอินทราบได้อย่างไร เมื่อไม่รู้จักทางที่ถูกแล้วจะรู้อย่างไรว่าได้หลงไป ผมสงสัยว่าเรือนั้น ถ้านายอินไม่ได้ลงมาก็ดูเหมือนจะไม่เกิดเหตุฤๅมิฉนั้นถ้าทางที่มานั้นเป็นทางทเลเสียก็คงไม่มีเหตุอีก เพราะถึงจะมีก็เพียงแต่เรื่องเมาคลื่น ซึ่งนายอินไม่อยากเล่าเลย เพราะสิ่งไรที่แกจะเล่าแกมอวดเก่งด้วยไม่ได้ก็ไม่เล่า ความตั้งใจของแกดูเหมือนอยากให้คนนิยมว่าแกเป็นคนปลาดนั้นแหละเป็นปฐม เพราะฉนั้นเล่าอะไร ๆ จึงอดมีฝอยไม่ได้ ต้องพึ่งฝอยของคุณหลวงอภิบาลผู้หนึ่งแล้ว ยังจะต้องมาพึ่งฝอยของนายอินอีก ถ้าเช่นนี้จะหาน้ำที่ไหนได้พอเพื่อล้างหูเล่า ถึงอย่างไร ๆ จะรอไว้ไปประมูลกันให้เต็มรักที่ศาลาที่เมืองนครก็จะค่อยยังชั่ว เพราะจะได้เป็นที่แน่ใจได้บ้างว่าเรื่องใดจะพอเชื่อได้ นี่พึ่งเรื่องอะไร ๆ ที่ซอยมาพากลหน่อยก็ให้ชักระแวงไปเสียหมด

เวลา ประมาณ ยาม ๑ วันนี้ ฝน ตก ลง มา ห่า ใหญ่ แล้ว ก็ พรำ ๆ เรื่อย มา ๓น เวลา ดึก แต่ ก็ไม่ ทำ ให้ หาย ร้อน ไป ได้ กี่ มาก น้อย

จดหมาย ฉบับ นี้ เขียน มา ก็ ยาว แล้ว และ ใน เวลา เช้า พรุ่ง นี้ ก็ จะ ได้ ไป ลง เรือ ถลาง ออก จาก แดน พังงา ไป กระบี่ ต่อ ไป ถ้า แม้ ไม่ จบ ลง เสีย ที หนึ่ง วัน นี้ ก็ จะ หา ช่อง ลง เอย ยาก นัก และ จดหมาย ถ้า ยาว ๆ นัก ก็ ชัก เบื่อ ผม จึง ตกลง จบ ฉบับ นี้ ไว้ เพียง เท่า นี้ แต่ จะ ส่ง ไป จาก ที่ นี้ ก็ ไม่มี ประโยชน์ จึง จะ รอ ไป ส่ง พร้อม กับ ฉบับ น่า เมื่อ ถึง เมือง ตรัง ที เดียว

นาย แก้ว

ฉบับที่ ๗

เรือถลาง

ขอด น่า เกาะ อ่าวนาง

แขวง เมือง กระบี่

วันที่ ๔ พฤษภาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๒๘

คำนับ มา ยัง ท่าน พรานบุญ ทราบ

วันนี้ เวลา เช้า ประมาณ ๔ โมง เสด็จ ออก จาก พลับพลา ประทับ แรม ที่ อำเภอ ตะกั่ว ทุ่ง เสด็จไป ทอด พระเนตร ตลาด ซึ่ง อยู่ ข้าง จะ เหี่ยว มาก มี เป็น โรง จาก ตั้ง อยู่ เป็น แถว ๒ ฟาก ถนน เสด็จ ลงไป จน ปลาย ถนน ซึ่ง ตก คลอง กระโสม เสนา ยม ได้ สำแดง อิทธิฤทธิ์ เก่ง ฉกาจ มาก เมื่อ กระบวน ผ่านไป สุนัขข์ วิ่ง กราว ๆ ออก มา ปราไส กับ นายเหล นายเหล ออก จะ เป็น รอง เพราะ ตัว ย่อม กว่า พวก ที่ ตาม เสด็จ จึง ต้อง ช่วย กัน คอยไล่ สุนัขข์ อื่น ๆ ไว้ มี สุนัขข์ ตัว หนึ่ง ซึ่ง สำแดง กิริยา ท่าทาง ก้า มาก ตรง เข้า มา ดม นายเหล แล้ว คำราม ห้อ ๆ เสนา ยม เห็นได้ ที เตะ เผง เดียว สุนัขข์ นั้น ล้ม กลิ้ง ลงไป นอน ชัก อยู่ เป็น ครู่ หนึ่ง แล้ว จึง ร้อง เสียง โอด ครวญ ออก มาได้ ครั้น เมื่อ ย้อน ทาง กลับ ขึ้น มา อีก เจ้า สุนัขข์ นั้น ออก คร้าม เดช ยมสูร เสนา เลี่ยง เข้าไป แอบ อยู่ ข้างฝา โรง เจ้า ของ

เสด็จ จาก ตลาด ย้อน ทาง กลับ มา ทอด พระเนตร ที่ ว่าการ อำเภอ ซึ่งไม่ มี ลักษณ แปลก ปลาดไป กว่า ธรรมดา ส่วน ที่ ตั้ง อำเภอ เดี๋ยว นี้ ไม่ใช่ ที่ ตั้ง เมือง เดิม บ้าน ตะกั่ว ทุ่ง ที่ ตั้ง เมือง เดิม นั้น ผม ได้ ทราบ ว่า

อยู่กลางทุ่งนาใหญ่ ห่างจากที่ตั้งอำเภอเดี๋ยวนี้ไปอีกประมาณ ๒๐๐ เส้น ที่เรียกนามเมืองว่าตะกั่วทุ่ง ก็เพราะหาดีบุกได้ในทุ่งนั้นเอง ต่อมาผู้ว่าราชการเมืองตะกั่วทุ่งค่อย ๆ ขยับเมืองลงมาจนถึงบ้านกระโสม ซึ่งเป็นที่ตั้งอำเภออยู่เดี๋ยวนี้ ที่บ้านกระโสมนี้ก็ออกจะอยู่ในทุ่งเหมือนกัน อย่างไร ๆ ก็รู้สึกได้ว่าดูเป็นที่แจ้งจัด

จากที่ว่าการอำเภอ ได้เสด็จไปลงเรือที่ท่าคลองหลวงคลัง ซึ่งเป็นแพรกแห่งคลองถ้ำ คลองหลวงคลังเป็นคลองเล็กพอเรือเดินไปได้ เมื่อออกถึงคลองถ้ำซึ่งเป็นลำน้ำกว้าง จึงให้เรือยาวเข้าจูงเรือพระที่นั่งและเรือกระบวนต่อมา พายมาอีกไม่กี่มากน้อยก็บรรจบคลองกระโสม ซึ่งมีกิ่งแยกขึ้นไปจนถึงปลายตลาดตามที่เล่ามาแล้ว อีกไม่ช้าก็ถึงถ้ำลอด ลำน้ำลอดไปใต้ภูเขา ได้เสด็จลงเรือแจวใหญ่ซึ่งจัดเตรียมคอยไว้ที่นี่ ทรงฉายรูปถ้ำลอดนั้นหลายแผ่น

คราวนี้ต้องยอมจริงว่าบรรดาถ้ำที่ได้เห็นมาแล้วในเที่ยวนี้ ถ้ำนี้เป็นที่หนึ่ง ถึงแม้จะเอาถ้ำในประเทศอื่น ๆ มาเปรียบก็เห็นจะไม่สู้ต้องหวาดหวั่นนัก ผมยังนึกอยู่ว่าจะหาที่งามกว่านั้นยาก จะมีก็แต่ที่ใหญ่กว่านั้นแหละ แต่ไม่ว่าสิ่งใดไม่ได้งามอยู่ที่ใหญ่ฤาเล็ก ถ้าลงจะงามแล้ว ใหญ่ก็งาม เล็กก็งาม ดูแต่คนเราที่ร่างใหญ่สวยก็มี ที่ใหญ่แต่เคอะก็มี ที่ร่างเล็กสวยก็มี ที่เล็กและรูปร่างไปใกล้ ๆ ชนีก็มี ฉันใด ภูเขาฤาถ้ำก็ฉันนั้น เพราะฉนั้นผมจึงว่าถ้ำลอดนี้ ถ้าจะเปรียบแต่เฉภาะในส่วนความงามน่าดู

เป็นที่เพลิดเพลินจำเริญตากันแล้ว ไม่แพ้ถ้ำใดในโลก เมื่อดูภายนอกก็กระนั้น แต่พอเข้าไปในถ้ำนั้นแล้วก็แหงนดูจนเพลินลืมเมื่อยคอ มีศิลาเป็นระย้าย้อยลงมาจากข้างบน เหมือนภูใหญ่ ๆ ที่ริมปากถ้ำด้านใต้เพดานถ้ำเป็นอกไก่ขึ้นไปราวกับหลังคาโบสถ์ มีศิลาเป็นระย้าย้อยจากขั่วคล้าย ๆ สาหร่ายรวงผึ้ง ถ้าแม้ไม่ได้มาเห็นเองด้วยตาแล้ว จะมีช่างเขียนรูปมาให้ดูคงไม่เชื่อว่าเป็นจริงเช่นนั้น

จากถ้ำนี้ไปอีกไม่ช้าก็ถึงที่ลำน้ำกว้างและลึก เสด็จขึ้นเรือดำรงรัฐล่องต่อมา ลำน้ำคดเคี้ยวไปมามาก และมีเขาสูง ๆ ลงมาเรื่อม ๆ อยู่มากขึ้นด้วย ลงมาอีกไม่ช้าก็ถึงเกาะบันหยี เสด็จขึ้นเรือถลางที่นี้

เวลาบ่ายราว ๒ โมงออกเรือจากเกาะบันหยี เดินออกทเลมา เมื่อออกเรือผมเห็นลมพัดออกจะแรง ๆ คาดว่าบางทีจะมีคลื่นบ้าง แต่ก็หามีไม่ อย่างไร ๆ ไม่มีผู้ใดต้องอดเข้าเล่นอีกเหมือนเช่นเมื่อเดินทางจากตะกั่วป่าไปภเก็จ แม้นายอินก็ไม่ถึงล้มหมอนนอนเสื่อเป็นแต่นั่งชรมสันคุยไปหน่อยเท่านั้น ทางที่เรือเดินก็ไม่ไกลนัก พอบ่ายราว ๕ โมงก็ถึงเกาะอ่าวนาง ได้เสด็จขึ้นไปที่หาด ทรายละเอียดและสอาดดี มีถ้ำอยู่ริมหาดถ้าหนึ่ง แต่ได้ดูดีมาเสียแล้วที่นี่ก็ดูจืดไปเป็นธรรมดา จึงตกลงเป็นชุดเมืองเล่นที่หาดจนเย็นลง สรงน้ำทเล ผู้ตามเสด็จก็ลงอาบกันอยู่ข้างจะสนุก ขากลับคลื่นอยู่ข้างจัด เพราะเป็นเวลาน้ำขึ้น แต่คลื่นใต้น้ำไม่มี เพราะฉนั้นพอขึ้นเรือใหญ่แล้วก็แล้วกัน

เวลาค่ำ เสวย แล้ว ได้ทรง ชวนบรรดา ข้าร าชการ และ มหาดเล็ก ไหว้พระและ สวด มนต์ ทำ วัตร์ แล้ว พระ ราช ทาน พระ ราโช วาท ใน ทาง ธรรม แทน เทศนา เพราะ วัน นี้ ตรง กับ วัน เพ็ญ เดือน ๖ ซึ่ง เคย ทรง ชัก ชวน ข้า ราชการ และ ข้า ใน กรม สวดมนต์ ไหว้ พระ ทุก ปี มา พระ ราโช วาท นั้น ผม มี ความ สงสัย อยู่ ว่า จะมี ผู้ เข้าใจ จริง ๆ สัก กี่คน น่า กลัว จะไม่มี กี่ คน นัก แต่ ที่ ตรัส นั้น ก็ สำหรับ ให้ ผู้ ที่ มี สติ ปัญญา พอ ที่ จะ ไตร่ตรอง แล้ว ฟัง เมื่อ ฟัง แล้ว เก็บ ไป พิจารณา ต่อไป จึง จะ เป็น ผล ถ้า ฟัง ๆ ไป เฉย ๆ ก็ไม่ เป็น ประโยชน์ อะไร

คืน วันนี้ จอด เรือ แรม อยู่ ที่ น่า เกาะ อ่าว นาง ลม พัด กล้า ขน เข้าคุณ เทศา ออก หวั่น ๆ ว่า พรสุม จะ มา แต่ ก็ เป็น ที่ เรียบ ร้อย ดี อยู่

พลับพลา ต๋าบล กระบี่ใหญ่
เมือง กระบี่

วันที่ ๕ พฤษภาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๒๘

เวลา เช้า ประมาณ ๒ โมง ครึ่ง เรือ ออก จาก เกาะอ่าวนาง มา เข้า ปาก น้ำ กระบี่ใหญ่ พอ เข้า มา ได้ สัก หน่อย ก็ พบ เรือ พวก จีน ออกไป รับ เสด็จ เป็น เรือ ยาว ก็ มี เรือ แจว ก็ มี เรือ ยาว คน ลง พาย เต็ม เหมือน เรือ ยาว เมือง พังงา แต่ นี่ ฝีพาย เป็น จีน ฆ้อง ที่ ไหน จะ พอใจ จำ จะ ต้อง ใช้ ม้า ล่อ แทน เรือ แจว นั้น มี เพดาน ตก แต่ง ประดับ ประดา อย่าง ดี มี คน ร้อง กับ มโหรี ลง ทั้ง เรือ เล่า โก๊ เรือ มโหรี ได้ แซง เรือ ถลาง ขึ้น มา เสียง ช่าง ซ่าน เข้าไป ใน หัวใจ จริง ๆ เขา ว่า คุณ จาง วาง รถ ม้า อยู่ ข้าง จะ รื่น รมย์ มาก

ครั้นเวลา ๔ โมง เศษ เรือ ทอด สมอ ที่ ตรง น่า จวน พระ แก้ว โก รพ ผู้ ว่า ราชการ เมือง กระบี่ ได้ ลงไป เฝ้า ใน เรือ เชิญ เสด็จ ขึ้น บก เสด็จ ไป ขึ้น ที่ ตะพาน เจ้า พ้า ซึ่ง สมเด็จ เจ้า พ้า กรมขุน ลพบุรี ราเมศวร์ ได้ ประทาน นามไว้ ข้าราชการ เฝ้า แล้ว ได้ เลย เสด็จ ทอด พระเนตร สถานที่ ราชการ ต่าง ๆ ซึ่ง ทำ เป็น ที่ใช้ ชั่ว คราว ทั้ง สิ้น เรือนจำ ตาม บรรดา ที่ได้ เคย เห็น มา แล้ว ยังไม่ เห็น แห่ง ใด ที่ รูป ร่าง เป็น คุก น้อย เท่า เรือน จำ ที่ เมือง กระบี่ นี้ เลย อย่า ว่า แต่ กำแพง แม้ แต่ รั้ว ก็ ไม่ มี ล้อม แต่ ถึง เช่น นั้น ก็ เห็น จะไม่ ทำให้ ผู้ ที่ ต้องไป ถูก ขัง อยู่ ใน นั้น รู้สึก เป็น คุก น้อย ลง เลย ที่ ตั้ง เมือง อยู่ เดี๋ยว นี้ เรียก ว่า ตำบล บ้าน ปากน้ำ เมือง อยู่ บน เนิน ริม ลำ น้ำ ที่ อยู่ ข้าง จะ แข้ง อยู่ สัก หน่อย ตลาด ก็ เหี่ยว เหลือ ที่ จะ เหี่ยว

เสด็จ ทอด พระเนตร สถานที่ แล้ว เสด็จ ขึ้น ทรง รถ ม้า รถ มี น้อย ข้าราชการ และ มหาด เล็ก ขี่ ขึ้น ม้า ตาม เสด็จ กระบวน มา ตาม ถนน ซึ่ง โดย มาก ตัด เลียบ ไป ตาม ริม คลอง กระบี่ ใหญ่ ฝั่ง ขวา ที่ เข้าไป ใน ป่า ละเมาะ ฤๅ ผ่าน ทุ่ง บ้าง ก็ มี ที่ ไม่ ใคร่ มี ราบ มี ขึ้น เนิน ลง ห้วย ตลอด ทาง จน ถึง ตำบล ตลาด เก่า ฤๅ กระบี่ ใหญ่ ซึ่ง เป็น ที่ ตั้ง เมือง อยู่ เดิม ทาง จาก เมือง ใหม่ มา ๑๑๑ เส้น เศษ ประทับ ที่ เรือน เก่า ของ เจ้าคุณ รัษฎา ซึ่ง ได้ ซ่อม แซม ขึ้น ใหม่ เพื่อ รับ เสด็จ คราว นี้ ที่ กระบี่ ใหญ่ นี้ ยัง มี บ้าน คน อยู่ หนา ตา ตลาด ก็ ยัง คง มี อยู่ ทำเล ที่ ก็ เป็น ทุ่ง ๆ มี ต้นไม้ ก็ ไม่ สู้ จะ ใหญ่ นัก

เวลา บ่าย ทรง รถ เสด็จไป ประพาส ถ้ำ หมอง กกและไร่ พริกไทย ของขุนวิเศษ ภักดี กรม การ พิเศษ ถ้ำ นี้ที่ จริง ถ้ำ ได้ เห็น เสีย ก่อน ถ้ำ ลอด ก็คง จะ กล่าว ว่า งาม แต่ได้ดู ของ วิเศษ มา เสีย แล้ว ดู ถ้ำ นี้ เลย จืดไป จนไม่ใคร่ จะ อยาก เล่า ถึง ไร่ พริกไทย นั้น อยู่น่า ถ้ำ มี ต้น พริกไทย หนา มาก ดินที่แถบ นี้ดี เพาะปลูก อะไร ก็ขึ้น งาม ทั้ง นั้น ขนวิเศษได้ จัด น้ำ ชา ถวาย เสวย และ เลี้ยงที่ ถ้ำ

เสด็จ กลับ จาก ถ้ำ แล้ว เสด็จไป ประทับ พลับพลา หลัง ที่ ประทับ ทอด พระเนตร ชน กระบือ ที่ สนาม หลัง จัง หวัด ที่ ประทับ เสนายม เข็นผู้ มีความ รู้ ในเรื่อง นี้ดี มาก จึงโปรด เกล้า ฯ ให้ เข็น น่าที่ กราบ บังคม ทูล อธิบาย ข้อ ความ ต่าง ๆ ตาม ที่ ทรง สงสัย มีความ เสียใจ ที่ กระบือ หาได้ ชน กัน จริง จังไม่ คู่ที่ ๑ พอ จับ มา เข้าใกล้กัน ก็หนี กันไป คู่ที่ ๒ ประ ๆ กัน นิด หน่อย แล้ว ก็ หนี คู่ที่ ๓ มา เดิน เบียง กันไป เบียง กันมา แล้ว ก็ หนี จึงมี มวย มลายู ถวาย ต่อ มวย มลายู นี้ ผิด กับ มวยไทย คือ มี รำ มาก กว่า ต่อย ดู มี แต่ มา ๆ ๆ จ้อง ๆ กัน เล่น เท่านั้น มลายู ที่ เมือง กระบี่ มี อยู่ มาก เข็น แข็ก จริง ๆ แต่ ที่ เข็น แข็ก อย่าง เจ๊ะ ขาว เจ๊ะ แดง นั้น ก็ มี มาก เหมือน กัน

เวลา กลางคืน วัน นี้ ฝน ตก มาก และ ตก อยู่ นาน ดู เข้า แบบ ฝน วิสาขะ ในปี นี้ ผม ยังไม่ได้ เคย พบ ฝน มาก เท่า คืน วัน นี้ เลย อากาศ ร้อนอ้าว มา หลาย เวลา แล้ว ได้ ตก เสีย มาก ๆ เช่น นี้ เข็น การ ดี จะ ได้ นอน เย็น สบาย ความที่ ฝน ตก มาก จน มหรศพ ต่าง ๆ ต้อง ยอม แพ้ หนัง กับ มโนรา เลิกไป ก่อน มะยง ยัง พยายาม จะ สู้ อยู่ นาน แต่ เห็น

จะทนไม่ไหว ฝนไม่ยอม แพ้ มะยง ต้องยอม ช่างเงียบสบายหูดีจริง ๆ ส่วนมหรศพภายในก็ดูสงบไป ทั้งคุณหลวง ทั้งตาอินไม่ได้ยินว่าออกชุดใหม่ แต่บางทีผมจะโง่เสียเองก็เป็นได้ จึงไม่รู้สึกว่ามีการแปลกปลาดอะไรเกี่ยวข้องกับท่านทั้งสองนั้น

อนึ่งผมต้องขอชี้แจงว่า เมืองกระบี่นี้มีข้อ "ซิวิไลซ์" ใกล้บางกอกอยู่อย่างหนึ่ง คือมีโคมลานใช้มาก ผมได้สังเกตมาว่าที่เมืองอื่น ๆ ในมณฑลภูเก็จหาโคมลานได้โดยยาก แต่มานึกไปอีกทีหนึ่งก็จำได้ว่า ตลอดเวลาที่ผมได้ไปเที่ยวในยุโรปและอเมริกาไม่ได้เคยเห็นโคมลานเลย เพราะฉนั้นต้องพึงเข้าใจว่าโคมลานนี้ทำสำหรับสั่งเข้ามาขายในเมืองไทย และมีคนไทยชาติเดียวที่ใช้โคมลาน เพราะเหตุนี้ การใช้โคมลาน จะเลยกลับเป็นพยานแห่งความอันซิวิไลซ์ไปกระมัง

เรือถลาง

จอดน่าแหลมกรวด

แขวงเมืองกระบี่

วันที่ ๖ พฤษภาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๘

เมื่อคืนนี้ฝนตกเกือบตลอดรุ่ง จนเวลาเช้ายังตกเรื่อยมา หมายว่ามาลงเรือจะต้องเปียกมอลอมอแกกันมาหมดแล้ว แต่พะเอินพอเสด็จจากพลับพลาเมื่อเวลา ๔ โมงนั้น ฝนขาดเม็ด แต่ท้องฟ้ายังครึ้มอยู่เลยกลับสบาย แดดไม่ร้อน เสด็จมาลงเรือถลางที่น่าเมืองใหม่ เวลาราวน ๕ โมงออกเรือจากเมืองกระบี่

เรือออกทเล เดินมา ประมาณชั่วโมงเศษ ถึงเกาะลันตา เดินต่อมาในระหว่าง เกาะลันตา กับฝั่ง เกาะลันตานี้เป็นเกาะใหญ่ เพราะฉนั้นถ้าไม่รู้ก็เข้าใจว่าเป็นฝั่ง และทางเตร็ดระหว่างเกาะกับฝั่ง ก็อาจจะเข้าใจไปว่าเป็นแม่น้ำได้ บนเกาะลันตามีคนอยู่ถึง ๔๐๐๐ เศษ มีไร่นาอยู่มาก จึงต้องตั้งขึ้นเป็นอำเภออันหนึ่ง ครั้นเวลาจวนบ่ายโมงถึงแหลมกรวด ซึ่งอยู่ทางฝั่ง เป็นที่เรือไฟที่เดินตามแถบนี้มารับฟืนและน้ำจืด เรือพาลีซึ่งได้มาคอยอยู่ที่นี่ก่อนแล้ว ได้ยิงปืนใหญ่รับเสด็จ

ตามกำหนดไว้เดิมว่าเรือจะไปจอดที่เกาะลิบงวันนี้ แต่ครั้นมาถึงแหลมกรวดนี้แล้ว สืบดูได้ความว่าทางร่องน้ำในที่ระหว่างเกาะลันตานั้น เรือเดินไปไม่ได้ เพราะน้ำลงเสียแล้ว ถ้าจะไปลิบงจริง ๆ จะต้องย้อนกลับไปอ้อมหัวเกาะลันตา กัปตันเรือพาลีว่ากว่าจะไปถึงเกาะลิบงราวยามหนึ่งฤๅ ๔ ทุ่มคืนวันนี้ เจ้าคุณรัษฎาท่านมีความวิตกว่า ถ้าไปถึงเกาะลิบงในเวลากลางคืนฉวยว่าฝนตก การที่จะเข้าไปในอ่าวที่ตั้งโรงภาษีนั้นจะเป็นการลำบาก จะต้องจอดอยู่ข้างนอกอ่าว ก็จะถูกคลื่นโคลงเคลงตลอดคืน จึงตกลงโปรดให้จอดเสียที่แหลมกรวดนี้คืนหนึ่ง เชื่อว่าท่านพวกกล้าทเลเช่นท่านอาจารย์ฤๅพระลักษณ์ คงจะไม่สู้เสียใจนักในการที่จะต้องค้างคืนกลางทางอีกคืนหนึ่ง ส่วนนายอินนั้นไม่จำเป็นที่จะต้องกล่าวถึง

เวลาบ่ายได้เสด็จลงเรือกรรเชียงไปทอดพระเนตรังมหอยนางรม พวกแขกที่งมดำน้ำเก่ง ๆ พอใช้ หอยแถบนี้ตัวเชื่อง ๆ มาก

เวลาค่ำที่บนฝั่งจุดไฟแดงครึ่งเป็นแถว และมีไฟกองเป็นระยะ ๆ เงาลงน้ำ แลดูราวกับเมืองอะไรอันหนึ่ง ที่เรือจอดอยู่นี้ก็ไม่กว้างกว่าแม่น้ำเจ้าพระยากี่มากน้อย น้ำเรียบราบลมพัดเย็นสบายดีนัก เสียงมะยงเล่นอยู่บนฝั่ง ฟังอยู่ไกล ๆ ก็ไม่สู้จะรู้สึกรำคาญนัก

เรือกลาง

จอดเกาะลิบง

แขวงเมืองตรัง

วันที่ ๗ พฤษภาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๘

เวลาเช้า ๓ โมงครึ่งได้เสด็จลงเรือดำรงรัฐ เสด็จทางเตร็ดทเล ระหว่างเกาะลันตากับฝั่ง ส่วนเรือกลางให้เดินอ้อมไปทางนอก ทางที่เสด็จนั้น ได้ดูพื้นที่แปลก ๆ กัน ที่เป็นเขาก็มี เป็นป่าก็มี และมีเกาะระกะไปทั้งนั้น มีอยู่กลางทางแห่งหนึ่ง เรือเดินไปในช่องแคบระหว่างเกาะลันตากับเกาะอะไรอีกเกาะหนึ่ง ไม่กว้างกว่าคลองตลิ่งชันเลย เวลาบ่ายโมงครึ่งจึงทอดสมอน่าที่ว่าการอำเภอเกาะลันตา ได้เสด็จลงเรือกรรเชียงแขกไปขึ้นที่ที่ว่าการอำเภอ ที่นี้เป็นที่ร่มรื่นน่าสบาย มีต้นไม้ใหญ่ ๆ อยู่เป็นหมู่ หลังศาลอำเภอออกไปแลเห็นเขาใหญ่สูงตระหง่าน ราษฎรที่นี้มีแขกอยู่มาก เป็นแขกมลายูจริง ๆ พูดมลายูได้จริง ๆ แต่ที่พูดมลายูไม่ได้ก็มีปนอยู่บ้างเป็นธรรมดา

ประทับ คอย เรือ ถลาง อยู่ จน บ่าย ๓ โมง จึง แล เห็น แล่น อ้อม ท้าย เกาะ เข้าไป ทอด สมอ น่า ที่ ว่าการ อำเภอ กว่า จะ เสด็จ ลงมา ถึง เรือ นี้ บ่าย ๓ โมง ครึ่ง เพราะ ฉนั้น อยู่ ข้าง จะ ได้ กิน ยา จำเริญ อาหาร ของ ศรีธนญไชย กันคน ละ มาก ๆ ผม เชื่อ ว่า คุณตู้ คง จะ มี ความ เดือด ร้อน มาก เพราะ ตั้ง แต่ ตื่น เช้า มา จน บ่าย ๓ โมง ครึ่ง นี้ ท่าน พึ่ง ได้ รับ ประทาน อาหาร ๒ มื้อ เท่า นั้น คือ ย่ำรุ่ง มื้อ หนึ่ง ๓ โมง เช้า มื้อ หนึ่ง ในระหว่าง ๓ โมง เช้า กับ ๓ โมง บ่าย เป็น เวลา ถึง ๖ ชั่วโมง ควร จะ กิน เข้า ได้ อีก สัก ๒ มื้อ แล้ว เมื่อ ต้อง อด มา เช่น นี้ ต้อง นับ ว่า เสียเวลา มาก เพราะ ฉนั้น ผมไม่ จำเป็น จะ ต้อง เล่า ว่า พอ ถึง เรือ ถลาง ท่าน ได้ ใช้ เนื้อ เสีย เต็ม ที่

เรือ ถลาง เดิน มา จาก เกาะ ลันตา ถูก คลื่น ข้าง แต่ ไม่ มาก เท่า ที่ คาด หมาย เมื่อ ยัง อยู่ บน เกาะ ลันตา นั่ง คอย เรือ ถลาง อยู่ ดูลม ตวัน ตก พัด มา ค่อน ข้าง แรง แต่ พอ ลง เรือ ถลาง ลม ก็ พะเอิน ค่อย ทุเลา ลง แต่ ถึง กระนั้น ก็ ถูก คลื่น เรือ โคลง มาก กว่า ที่ ได้ เคย รับ มา แล้ว ตลอด เวลา ที่ เสด็จ มา คราว นี้ คน นอน กัน เสีย มาก แม้ คน ที่ ไม่ ใคร่ เมา ก็ ยัง เกือบ ๆ เมา แต่ อาไศรย ใต้ เท้า กรุณา ท่าน เล่า นิทาน ให้ ฟัง มัว หัวเราะ ท้อง คัด ท้อง แข็ง กัน เสีย พอ ทำ ให้ ลืม ๆ คลื่น ไป ได้ บ้าง พอ ขวน พลบ เรือ เข้า อ่าว ที่ เกาะ ลิบง มา ติด หาด กลาง น้ำ เสีย หน่อย หนึ่ง ได้ ลง สมอ ราว ทุ่ม ๑ พระ สถล สถานพิทักษ์ ผู้ ว่า ราชการ เมือง ตรัง กับ หลวง บริรักษ์ โลหวิสัย ได้ ลง มา เฝ้า รับ เสด็จ ใน เรือ นี้ แล้ว กราบ ถวาย บังคม ลา กลับ ขึ้นไป คอย รับ เสด็จ ที่ เมือง ตรัง

เมื่อมาถึงเพียงนี้แล้ว ก็นับได้ว่าเข็ญอันหมดทางทเลได้แล้ว เพราะพรุ่งนี้ไปอีกไม่กี่มากน้อยก็ถึงเมืองตรัง เดชะพระบารมีปกเกล้าฯ การเดินทางมาเข็ญการเรียบร้อยตลอด จะหวังให้สดวกยิ่งกว่าที่เข็ญมาแล้วไม่ได้ การที่จะได้พ้นทเลไปเสียคราวหนึ่งผมเชื่อว่าคงจะหาคนที่เสียใจยากเพราะนี่ก็จวนเวลามรสุมจะมาอยู่แล้ว ถ้าต้องอยู่ในทเลเวลามรสุมพัดอยู่เห็นจะเต็มที การที่จะขึ้นบกพรุ่งนี้จึงเชื่อได้เข็ญแน่ว่าคงจะมีคนพอใจมาก มีผมคนหนึ่งแต่บางทีท่านอาจารย์และศิษย์ของท่านบางคน มีนายอินเข็ญต้นที่เข็ญคนแขงคลื่น บางทีจะมีความอาไลยทเลอยู่บ้างก็เข็ญได้

เรือถลางจอดอยู่ที่น่าโรงภาษี ประทับแรมที่นี่คืนหนึ่ง เพราะยังจะเข้าไปในลำน้ำไม่ได้ต้องรอน้ำขึ้น คืนวันนี้ลมไม่เย็นเหมือนเมื่อคืนนี้ แต่ก็ไม่ใช่ว่าร้อนจัดอันใด

เรือถลาง
เดินทางขึ้นไปเมืองตรัง
วันที่ ๙ พฤษภาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๘ (เช้า)

เช้าวันนี้พอตื่นขึ้นก็รู้สึกเย็นเยือก ลุกขึ้นมองดูไม่แลเห็นฝั่งเลยดูมืดมัวไปหมด ฝนตกมากหนาเมล็ด ลมตึงๆ เข้าคุณรัษฎาชี้ให้ดูทางทิศตวันตก มืดไปหมด ท่านอธิบายว่านั่นแหละมรสุมมาแล้ว ดีแต่อยู่ในที่กำบัง ถ้าอยู่กลางทเลคลื่นคงตึงใหญ่ ท่านได้ร้องอีกว่าเดชะพระบารมีจริงๆ เฉภาะพอเรือมาพ้นทเลแล้วมรสุมก็พอมาพอดี ราวกับแกล้งนัดกัน

เวลา เช้า ๓ โมง ครึ่ง ถอน สมอ ออก เรือ จาก เกาะ ลิบง แล่น เข้า มา ตาม ลำน้ำ ตรัง พอ สาย ฝน ก็ หาย แต่ ท้อง ฟ้า ยัง มี เมฆ ครึ้ม ลม พัด มา ชื้น ๆ เย็น เรือ แล่น มา ถึง ตำบล นา เกลือ เรือ พาลี ได้ ยิง ปืน ใหญ่ ส่ง เสด็จ ๒๑ นัด เพราะ จะ ส่ง เสด็จ เพียง นี้ โดย เหตุ ที่ เรือ พาลี กิน น้ำ ลึก กว่า เรือ ถลาง นี้ ที่ นา เกลือ นั้น ผม มอง หา นา เกลือ เสีย เป็น นาน ไม่ แล เห็น เลย เห็น แต่ ต้น ไม้ เต็ม ไป หมด ลง ท้าย อดไม่ได้ ตก ลง ในใจ ว่า จะ ต้อง ถาม พะเอิน คุณ พระ อมร ถาม ขึ้น เสีย ก่อน ผม ได้ ยิน คุณ พระ ถาม เจ้าคุณ รัษฎา ว่า นาเกลือ ที่ นี่ ทำ อย่าง เดียว กับ สมุท สาคร ฤๅ อย่างไร เจ้าคุณ รัษฎา ตอบ ว่าไม่ใช่ เพราะ นา เกลือ ที่ นี่ไม่ มี เลย ผม รู้สึก ว่า รอด ตัวไป ถ้าได้ ถาม ขึ้น ก็ จะ เรี่ย พอใช้

เวลา นี้ ก็ จวน ถึง เมือง ตรัง แล้ว เพราะ เห็น เรือ พาย ลง มา รับ เรือ ถลาง มาก แล้ว ผม จะ ต้อง เตรียม แต่ง ตัว เสีย ที จึง ต้อง ขอ งด จดหมาย ไว้ เพียง เท่า นี้

นายแกว

ฉบับที่ ๙

ตำหนักจันทน์

เมืองตรัง

วันที่ ๘ พฤษภาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๘ (เย็น)

คำนับ มายัง ท่าน พราหมบุญทราบ

เมื่อ เวลา ๕ โมง เกือบ ครึ่ง เรือ ถลางได้ มา ถึง ท่าท่า เข้า เทียบ ท่า ตะพาน เจ้าฟ้า ซึ่ง สมเด็จ เจ้าฟ้า กรมหลวง นริศรานุวัดติวงษ์ ได้ ประทาน นามไว้ ครั้น เรือ เทียบ เรียบ ร้อย แล้ว ทูล กระหม่อม เสด็จ ขึ้น จาก เรือ ทรง ครึ่ง ยศ ขาว พระ สถลสถานพิทักษ์ ได้ นำ ข้า ราชการ เฝ้า นอกจาก ข้า ราชการ ประจำ เมือง นี้ ยังมี พระอินทรวิไชย ผู้ว่า ราชการ เมือง สตูล กับ ข้าราชการ เมือง สตูล และ พระทวีป สยามกิจ กงสุล สยาม ที่ เกาะหมาก ได้ มา เฝ้า ด้วย ทรง ปฏิสัณฐาน กับ ข้าราชการ ตาม สมควร แล้ว ทรง พระ ดำเนิน ตาม ปรำ พระสงฆ์ สวดไชย มงคล คาถา พราหมณ์ ได้ สวด ถวาย พระพร และ ประน้ำมนต์ เป่า สังข์ ตีบัณเฑาะ ด้วย พราหมณ์ เมือง นี้ เป็น เชื้อ พราหมณ์ แท้ แต่ ผมใช้ เกล้า เป็น มวย อย่าง ขางกอก ไม่ได้ มุ่น เมาลี อย่าง แขก เก่า การ แต่ง กาย ใช้ นุ่ง ผ้า ขาวโจง กระเบน สรวม เสื้อ ผ้า แขนคับ ชาย ยาว ราว ๆ เข่า ห่ม ผ้า ขาว สไบ เฉียง มี ผ้าโพก ด้วย

เสด็จ ขึ้น ทรง รถม้า จาก ท่า น้ำ ขึ้น มา ที่ ประทับ ซึ่ง อยู่ ไม่ ห่าง ศาลา รัฐบาล นัก ทาง ที่ มาไม่ รู้สึก เป็น มาใน เมือง ดู เหมือน มา ในวน อะไร อันหนึ่ง ที่ ขึ้น ๆ ลง ๆ มี เป็น เนิน เล็ก ๆ น้อย ๆ ทำให้ ที่งาม

ขึ้นมาก ตำหนักที่ประทับตั้งอยู่บนไหล่เขา ที่พักข้าราชการตั้งลดหลั่นเป็นชั้น ๆ กันลงไป อยู่ข้างหน้าสบายมาก ตำหนักเป็นเรือนบังกะโลเล็ก ๆ ชั้นเดียวทำด้วยไม้หลังคามุงจาก มีห้องหลายห้องแต่เป็นห้องย่อม ๆ ทั้งนั้น อยู่ข้างจะกระหนุงกระหนิงดีพอใช้ ทูลกระหม่อมพระราชทานนามว่าตำหนักจันทน์

เวลาบ่ายเสด็จไปประทับที่มุขศาลารัฐบาล ทอดพระเนตรชนโคและซัดเข้าต้ม โควันนี้ได้ดูชนกัน ๔ คู่ค่อยได้เห็นต่อสู้กันนานกว่ากระบือที่กระบี่สักหน่อย แต่ก็ไม่สู้จะได้เล่นกันถึงที่นัก เพราะดูเหมือนจะออกตกใจคนเสียอีก ส่วนซัดเข้าต้มนั้นก็สนุกพอใช้แต่ดูเหมือนจะสู้ที่ได้ดูเมื่องานรัชมงคลที่กรุงเก่าไม่ได้ ราษฎรที่มาดูอยู่ข้างจะมีความพอใจดูทั้ง ๒ อย่าง สังเกตว่าราษฎรที่มาดูโดยมากสรวมเสื้อทั้งชายหญิง ผมทราบว่าเป็นธรรมเนียม พวกผู้หญิงที่เมืองนี้ถ้าจะไปตลาดต้องสรวมเสื้อ โรงรับจ้างเย็บจักร์ที่นี้มีอยู่ตั้งยี่สิบโรง ซึ่งเป็นพยานอยู่ว่าคนชาวเมืองตรังพอใจสรวมเสื้ออย่างโดยมาก

กล่าวขึ้นถึงเรื่องพลเมืองสรวมเสื้อทำให้ผมนึกออกขึ้นมาว่า ผมลืมเล่าไปว่า ที่ภูเก็จไปตามถนนเห็นจีนสรวมเสื้อเดินถนนอยู่มากสียได้ความว่าเจ้าคุณเทศามีคำสั่งว่า ถ้าจีนจะเข้าไปที่ตลาดต้องสรวมเสื้อท่านอธิบายเองว่า การที่บังคับให้จีนสรวมเสื้อเข้าไปตลาดเช่นนั้นเป็นเครื่องป้องกันการวิวาทและชกต่อยกัน เพราะถ้าแม้วิวาทกันก็จำจะต้องฉีกเสื้อกัน เมื่อเสียดายเสื้อก็วิวาทกันน้อยลงเอง ต่อเมื่อแค้นเต็มทีจึงสู้ทนยอมลงทุนเสียเสื้อได้ ของท่านก็ชอบกลอยู่

วันที่ ๙ พฤษภาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๘

วันนี้ เช้า ๔ โมง เสด็จ ออก จาก พลับพลา โดย กระบวน รถยนตร์ รถ อย่าง เร็ว ๆ มี แต่ รถ ที่นั่ง คัน หนึ่ง กับ ที่นั่ง รอง คัน หนึ่ง เท่านั้น นอก นั้น มี รถ ซนิด ออม นิบัส อีก คันหนึ่ง ซึ่ง เป็น รถ ช้า เพราะ ฉนั้น ต้อง ออก ล่วงหน้า ไป แต่ เช้า ทาง ที่ เสด็จ เป็น ถนน ดี รถ แล่น ได้ เร็ว ราว ๑๐ เส้น ต่อ ๑ นาที แต่ ทาง ไม่ ได้ ไป ใน ที่ ราบ ๆ เสมอ มี ต้อง ขึ้น เขา อยู่ หลาย แห่ง จึง แล่น ไม่ ได้ เร็ว เท่า นั้น เสมอ ทาง ตั้ง แต่ ออก จาก ที่ ประทับ นี้ ไป ก็ แล เพลิน มี ทั้ง เขา ทั้ง นา ทั้ง ป่า ทั้ง ทุ่ง แล้ว แต่ จะ เลือก ชม แล ไป ทาง ไหน ก็ คง ได้ ชม ทาง นั้น ชม ทาง เพลิน ๆ ไป ได้ ประมาณ ๒๐๐ เส้น ต้อง หัน กลับ มา คิด ถึง ความ อนิจจัง ของ โลก คือ ได้ พบ รถ ออม นิบัส หยุด อยู่ ข้าง ถนน นี่ และ รถ ที่ ได้ ออก จาก ที่ ประทับ ไป แต่ เช้า โมง เศษ เมื่อ ๔ โมง ๒๐ นาที พึ่ง มา ได้ ๒๐๐ เส้น เท่า นั้น เอง โปรด ให้ หยุด รถ พระที่นั่ง ถาม ข่าว ได้ ความ ว่า รถ ออม นิบัส ได้ หยุด มา สาม สี่ ครั้ง แล้ว ก่อน นั้น ครั้ง นี้ พึ่ง จะ หยุด คน ขับ กำลัง แก้ ชลุกชลัก อยู่ ได้ ความ ว่า ขึ้น เขา ไม่ ไคร่ ไหว มหาด เล็ก ที่ เชิญ เครื่อง ได้ อยู่ ใน รถ นี้ ด้วย จึง รับ เครื่อง ขึ้น รถ ที่นั่ง รอง เสีย แล้ว ปล่อย รถ ออม นิบัส ไว้ ตาม บุญ ตาม กรรม คุณ ตู ก็ ไป ใน รถ นั้น ด้วย ผม แล ดู เห็น หน้า ตา ดู ออก จะ รำคาญ มาก ผม ก็ เดา ใจ ออก ว่า เป็น ห่วง อะไร และ ออก จะ สงสาร ว่า จะ ต้อง ท้องแห้ง ท้องกิ่ว เสีย อีก แล้ว แต่ ภาย หลัง ผม มา ได้ ทราบ ว่า คุณ ตู มิได้ ตก อยู่ ใน ความ ประมาท เลย ได้ เตรียม เสบียง เผื่อ เหลือ เผื่อ ขาด ไป ด้วย แล้ว มี ขนม ปัง ๑ ห่อ กล้วย ๑ หวี เป็น ต้น ยัง มิ หนำซ้ำ

ได้ไป สำแดง อำนาจโฆษนา ว่า ตน เป็น ข้า หลวง และ เรียก เอา น้ำ จาก ผู้ใหญ่บ้าน กินอีก ด้วย เมื่อได้ ทราบ เช่นนี้ แล้ว ก็ เห็นได้ ว่า การ ที่ ผม สงสาร นั้นไม่ จำ เป็น เลย ผม ควร จะรู้ อยู่ ดี ว่า ชั้น ชื่อ ว่า คุณตู้ คงไม่ ยอม อดได้ ง่าย ๆ เป็นแน่ ผม เชื่อ ว่า เมื่อ เข้า ยาก หมาก แพง จน คน ตาย เสีย หมด เมือง แล้ว นั่น และ บางที คุณตู้ จะอดได้ แต่ ข้อนี้ ก็ไม่ สู้แน่ เพราะ วิชา หา ของ เจ๊ะ ท่านผู้นี้ ดู เหมือน จะ รู้ ดี ยิ่ง ยวด กว่าใคร ๆ ทั้งหมดในโลก นี้

พอ รับ เครื่อง อาน กัน เสร็จ แล้ว กระบวน ออก เดิน ต่อไป ได้ ตั้ง หน้า ชม ทาง กัน ต่อไป อีก เป็นความสัตย์ ผม ยังไม่ เคย เห็น ทาง ใด ที่งาม กว่า ทาง เสด็จ วันนี้ เลย ถ้า จะชมให้ พิศดารไป หน้า กระดาษไม่ พอ จะ เขียน มี อยู่ แห่งหนึ่ง คือ ที่ ถนน ผ่านไป ริม ลำน้ำ ตรง นี้ต้อง ยาก เขา ทำ ถนน เพราะ ชิง เขาชัน ลงไป จน ถึง น้ำ เขา นี้ เรียก นาม ว่า โต๊ะ ลุลุด เป็น ที่ ไทย เราได้ ตั้ง ป้อม เมื่อรบ กับ แขกไทร ที่ มาตี เมือง ตรัง ถนน ตอน นี้ งาม จริง ๆ นึก จะ ชม อย่างไรให้ ผู้อื่น เข้าใจได้ ก็ นึกไม่ ออก รู้สึก อัดใจ เหมือน เป็นใบ้ ตก ลงได้ แต่ ขอให้ เชื่อ ว่า งาม จริง ๆ เท่านั้น ฤๅถ้าไม่ เชื่อ ก็ จะ ต้อง ขอ ท้าให้ มา ดู เองให้ถึง ที่ ถ้า ว่าไม่ งามยอม ให้ ถอง ไปได้ ราว ๕๐๐ เส้น ผ่าน ตำบล ควนธานี ซึ่ง เป็น ที่ สมเด็จ เจ้า พระยา บรมมหาศรี สุริยวงษ์ ได้ มา ตั้ง เมือง ลำ น้ำ อยู่ ใกล้ ๆ ที่นี้ ในเวลา นี้ ยังมีวัด และ บ้านราษฎรอยู่ บ้าง แต่ หมู่ไม่ สู้ใหญ่ นัก คำ ว่า “ควน” นี้ใช้ ตรง กับ คำ ว่า “มอ” ของ ชาว บางกอก คือ เขา

ย่อม ๆ หมู่บ้านตามแถบนี้ดูเหมือนจะมีชื่อควนนั่นควนนี่อยู่หลายแห่ง มีแห่งหนึ่งที่จำได้ถนัดชื่อบ้านควนมะปริง นายกำนันตำบลนี้เป็น "แขก" ชื่อเจ๊ะคง ได้ถามว่าพูดแขกได้ฤาไม่ ตอบตรง ๆ ว่า "หม่าย" แขกชนิดเจ๊ะคงนี้มีอยู่กันเป็นหมู่ ๆ หลายตำบลตามทางที่ไป แต่เมืองนี้แพ้ถลางที่ไม่มีฝรั่งอย่างเช่นฝรั่งปอดรายฎรเมืองนี้ในเวลานี้มีทำนาทำสวนมาก ทางที่ไปก็เห็นเป็นที่นาที่สวนอยู่ราย ๆ กันไป แต่ไม่ใช่เคยเป็นเช่นนี้มาแต่เดิม พึ่งจะมาเริ่มกันขึ้นมากในเร็ว ๆ นี้ เจ้าคุณรัษฎาท่านเล่าว่าในชั้นต้นแนะนำให้ทำนาไม่ใคร่จะยอมถึงต้องมัด ผู้ที่ถูกบังคับให้ทำนาเช่นนี้ก็เกิดมีเสียงบ่นกันอยู่บ้างว่าท่านจับเรามามัดให้ทำนา พอเข้าสุกท่านก็จะมาเก็บเอา แต่ครั้นเข้าสุกแล้วไม่เห็นท่านเข้าเมืองมาเก็บเอาเข้าเสียเอง จึงรู้สึกว่าท่านบังคับให้ตนทำเพื่อประโยชน์ของตนเอง จึงเกิดความนิยมชวนกันทำนามากขึ้น นาที่ได้จับทำขึ้นเมื่อตัดถนนไปแล้วนั้นเป็นอันมาก ถนนก็พอได้ใช้เป็นทางเกวียนเดินขนเข้าได้สดวก

เวลาประมาณ ๕ โมงเกือบครึ่งถึงตลาดบางรัก ซึ่งดูเป็นตลาดใหญ่คึกคักมาก มีตึกแถว ๒ ฟากถนน เป็นตึกอย่างจีนชั้นเดียวหลังตึกแถวออกไปยังแลเห็นเรือนที่คนอยู่อีกมาก กับที่ริมถนนต่อตึกแถวไปมีโรงสำหรับตั้งตลาดนัด จึงเห็นได้ว่าบางรักนี้เป็นที่ประชุมชนมากยิ่งกว่าที่เมืองอีก พ้นตลาดไปถึงที่ว่าการอำเภอและต่อไปอีกหน่อยก็ถึงเรือนที่ประทับที่ตำบลทับเที่ยง ระยะทาง

จากที่ประทับเมืองตรังไปถึงที่ประทับที่ทับเที่ยงนี้ประมาณ ๗๐๐ เส้น เดินทางคิดทั้งที่หยุดที่ขึ้นเขา รวมเป็น ๑ ชั่วโมงครึ่ง เพราะฉนั้นเมื่อถึงที่บางรักนั้นเวลาเพียง ๕ โมงครึ่ง ยังไม่ถึงเวลาที่จะเสวยกลางวัน จึงตกลงเสด็จตรงไปทอดพระเนตรที่ช่องเสียทีเดียว

ทางจากทับเที่ยงไปช่องได้พบนาแลสวนมาก นาเหล่านี้ทำขึ้นภายหลังถนนทั้งนั้น ดินตามแถบนี้สีแดง เขาว่าเป็นดินดีปลูกอะไรก็ขึ้นงามทุกอย่าง น่าทำการเพาะปลูกจริง ครั้นเข้าใกล้ช่องมีเขามากขึ้นทุกที จนถึงที่ช่องเองนั้น นับว่าไม่มีที่ราบเลยก็ได้ เรือนที่ทำไว้เป็นที่ประทับตั้งอยู่บนมอ มีเรือนอื่นๆ ตั้งอยู่เป็นชั้นๆ ที่ตีนมอมีเป็นสระและห้วย ดูน่าเที่ยวจริงๆ ใกล้ๆ ที่ประทับนั้นมีเขาสูงอยู่เขาหนึ่ง ซึ่งเรียกกันว่าเขาใหญ่ สูงถึง ๔๐๐๐ ฟิต รายฎรที่เคยขึ้นไปถึงยอดแล้วว่าบนนั้นหนาวมาก ต้องก่อไฟผิงและนิยมกันว่าสอยดาวถึง ที่ช่องนี้ดูท่าทางจะมีที่เที่ยวมาก แต่วันนี้ยังไม่ได้ประพาศกี่มากน้อย เพราะประการหนึ่งฝนตกมาก ในเวลาที่เสด็จอยู่ที่ช่อง อีกประการหนึ่งขาเสด็จจากตรังไปพัทลุงกำหนดว่าจะได้แวะประทับแรมที่นี่ ได้ประทับอยู่ที่พลับพลาช่องหน่อยหนึ่ง แล้วเสด็จกลับมาทับเที่ยง ระยะทางระหว่างบางรักกับช่องประมาณ ๔๐๐ เส้น

ประทับร้อนเสวยกลางวันที่พลับพลาทับเที่ยง แล้วเสด็จกลับมาเมืองตรัง รวมระยะทางที่เสด็จประพาศวันนี้ทั้งไปและกลับ ๒๒๐๐ เส้นเศษ นึกดูก็น่าปลาดที่เสด็จได้ถึงเท่านี้ในวันเดียว ถ้าไม่ได้

รถยนตร์ก็เสด็จไม่ได้เย็นอันขาด รถยนตร์ที่ทรงวันนี้ก็มิใช่เร็วนัก ถ้าได้รถอย่างเร็วๆ จริงๆ ออกมาใช้ จะเดินทางได้ตั้งแต่ตรังถึงช่องภายในชั่วโมงเดียวเท่านั้น

การประพาศวันนี้นับว่าสนุกดี เสียแต่ฝนตกมากอยู่หน่อย ถูกฝนเย็นตอนๆ ไปแทบตลอดวัน และครั้งหนึ่งๆ ไม่ใช่น้อย ฝนวันนี้ตกเรื่อยตลอดวัน เริ่มแต่เช้ามาจนกลางคืนก็ยังตก แต่ถึงกระนั้นมโนราก็ไม่ยอมแพ้ เล่นไปทั้งฝนตกเช่นนั้น คนก็ดูแน่นอยู่ข้างจะขยันมาก ลงมือเล่นแต่บ่ายเรื่อยจนดึก มโนราที่เมืองนี้มีคนนิยมมาก เจ้าคุณรัษฎาเล่าว่าเมื่อแรกๆ ท่านมาเย็นเจ้าเมืองตรังนี้ เย็นธรรมเนียมผู้ชายไปขอลูกสาว ฝ่ายบิดามารดาถามก่อน ๒ ข้อ คือ รำมโนราเย็นฤาไม่กับขโมยควายเย็นฤาไม่ ถ้าไม่เย็นทั้ง ๒ อย่างไม่ยอมยกลูกสาวให้ เพราะบิดามารดาของผู้หญิงแลไม่เห็นว่าจะเลี้ยงเมียได้อย่างไร

พวกมโนราที่จริงอย่างจะมีเก่ง เพราะต้องเย็นคนที่คล่องและเข้าใจอะไรๆ ง่ายๆ จึงจะเย็นมโนราดีได้ เจ้าคุณรัษฎาท่านเอามาใช้อยู่หลายคน สังเกตว่าเย็นคนคล่องๆ ดีมาก และมักมีวิชาเบ็ดเตล็ดต่างๆ อย่างเช่นเมื่อเย็นนี้ได้ยินเสียงสุนัขมาเห่าหอนอยู่ข้างๆ ตำหนัก นายเหลวิ่งออกไปตรวจ เข้าใจว่าเย็นพวกพ้องของตน ประเดี๋ยวก็วิ่งเข้ามา จึงเกิดสงสัยพากันออกไปดูก็ไม่เห็นสุนัขอันใด นายเกื้อพูดขึ้นว่าเห็นจะเย็นคนเสียแล้ว เพราะเสียงเห่าแหบไป สืบดูก็ได้ความว่าเย็นพวกมโนราเห่าเลียนสุนัขต้องยอมว่าเหมือนมาก

วันที่ ๑๐ พฤษภาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๒๘

เวลาเช้าวันนี้เมื่อตอนเช้า ๆ ก็เรียบร้อยดี พอเวลาประมาณ ๓ โมง พายุมาฮือใหญ่ฝนมาด้วย แต่ตกอยู่ไม่สู้นานนักแล้วก็หาย แต่ไม่ใช่หมดเพียงนี้ ยังตกอีกเป็นทอด ๆ มาจนบ่าย เพราะฉนั้นไม่ได้เสด็จแห่งใด จนเวลาบ่าย ๕ โมง ฝนพ้าโปร่งดีแล้ว จึงได้ทรงรถม้าเสด็จไปทอดพระเนตรสถานที่ราชการต่าง ๆ เสด็จที่ศาลารัฐบาลก่อน แล้วเสด็จที่ศาลและที่ว่าการอำเภอเมือง ซึ่งตั้งอยู่บนควนอันเดียวกันทั้ง ๓ หลัง ศาลารัฐบาลอยู่กลาง เป็นตึกใหญ่ ๒ ชั้น แต่ด้านหลังที่เท เพราะฉนั้นเติมชั้นล่างได้อีกชั้นหนึ่ง แลดูด้านหลังนี้จึงเห็นเป็นตึก ๓ ชั้น ศาลกับที่ว่าการอำเภอตั้งอยู่ขวาและซ้ายศาลารัฐบาล เป็นตึกชั้นเดียวทั้ง ๒ หลัง จากที่นี้เสด็จไปทอดพระเนตรเรือนจำซึ่งตั้งอยู่ที่เชิงเนิน แล้วทรงรถลงไปทางลำน้ำ เลียบฝั่งไปตามตลาด ซึ่งเป็นโรงจากทั้งนั้น อยู่ข้างจะเหี่ยวสู้ตลาดบางรักไม่ได้ ได้เสด็จไปทอดพระเนตรโรงยาฝิ่นและโรงภาษี ซึ่งตั้งอยู่ริมท่าน้ำ ปลายตะพานเข้าพ้า แล้วเสด็จกลับขึ้นไปประทับที่ศาลารัฐบาล ทอดพระเนตรชนโคอีก วันนี้ได้ดูชนกันดีอยู่คู่หนึ่ง แต่กว่าจะชนกัน เจ้าของต้องยุมากจริงถึงต้องเข้าผลักและตีท้าย ร้องอึย ๆ อยู่เป็นหลายครั้ง คนดูฮาเจ้าของโคมากกว่าฮาโคที่ชนกัน

ที่เมืองนี้จรเข้เห็นจะชุมพอใช้ มีรายฎรลอยตะกางจับมาได้ถึง ๓ ตัวแล้ว นำมาถวายวางไว้ที่สนามหน้าตำหนักนี้ ผมได้ยิน

เจ้าคุณ วัยฎาย่นกลุ้มว่า “มันเข้าใจผิด มันไม่ควรจะไป สั่ประดน เอาขึ้นมาที่นี่” ผมตีความว่า ท่านคงตั้งใจไว้ว่าจะให้ทอดพระเนตร ลอยตะกางสักคราวหนึ่ง แต่ครั้นจะเชิญเสด็จไปโดยมิได้ตระเตรียม ไว้ก่อนบางทีจรเข้จะไม่ติด ท่านจึงสั่งให้ลอยตะกางไว้ก่อน ถ้าติด ก็จะได้เชิญเสด็จไปทอดพระเนตร แต่คนที่ลอยตะกางคงจะไม่เข้าใจ คำสั่งของท่านตลอด พอจรเข้ติดก็คงจะรีบชักขึ้นมาเสีย แล้ว นำมาถวายเพื่อหาความชอบ ซึ่งเป็นการน่าเสียดายอยู่บ้าง ถ้า ผู้ที่รับคำสั่งไม่เข้าใจผิดเสีย แล้วก็จะได้ดูขับจรเข้กันสนุกใหญ่

วันที่ ๑๑ พฤษภาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๘

เมื่อคืนนี้ฝนตกอีก สองครั้งฤาสามครั้ง และถ้าเพียงฝนตก ก็จะดี เพราะจะทำให้เย็นสบายดี แต่เผอิญมีเครื่องรำคาญ อย่างยิ่งมาด้วย เพราะฝน คือตัวแมลงเม่า อยู่ดีๆ บินมายุบๆ ครู่เดียวก็เต็มไปหมด โคมและตะเกียงสว่างๆ อยู่ครู่เดียวมืดไปหมด เพราะแมลงเม่าลงไปตกเต็มอยู่ในโป๊ะ น่ารำคาญพอใช้ ที่จริง เมืองตรังนี้นับว่ามีของคล้ายกรุงเทพฯ อยู่ สองอย่าง คือยุงอย่างหนึ่ง กับแมลงเม่านี้อีกอย่างหนึ่ง ยุงนั้นอันที่จริงยังเบากว่าที่กรุงเทพฯ เพราะมีชุมอยู่แต่เวลาหัวค่ำ พอตกดึกก็ซาไป แต่แมลงเม่าออก จะเก่งกว่ากรุงเทพฯ เพราะมาดึกและไม่ใคร่จะซาไปได้เลย ยุง และแมลงเม่าทั้งสองอย่างนี้ ทำให้ออกคิดถึงบางกอกอยู่บ้าง

วันนี้เวลาเช้าไม่ได้เสด็จประพาสแห่งใด ต่อเวลาบ่ายจึงได้ ทรงรถประพาสเล่นตามถนนที่ใกล้ๆ นี้ ทรงแวะฉายรูปบ้างบางแห่ง

ที่นี้ไม่ใคร่ จะ รู้สึก ว่า เป็น เมือง รู้สึก เป็น เหมือน สวน อะไร ใหญ่ ๆ มี บ้าน คน อยู่ เป็น หย่อม ๆ เป็น ที่ น่า สบาย มาก กว่า สนุก ถ้า จะ เปรียบ กับ บางรัก ต้อง ว่า ที่ บางรัก หน้าตา เป็น เมือง มาก กว่า แต่ ถ้า จะ ให้ เลือก ว่า จะอยู่ ที่ ไหน ต้อง เลือก อยู่ ที่นี่ เพราะ มี ที่ เที่ยว เล็ก ๆ น้อย ๆ ได้ มาก แต่ ต้อง นึก เที่ยว อย่าง เที่ยว ป่า อย่า นึก เป็น เที่ยว เมือง จึง จะ รู้สึก สนุก

ครั้น ทรง รถ ประพาส ทั่ว แล้ว ได้ เสด็จ ไป ที่ บ้าน เจ้าคุณ รัษฎา ซึ่ง ตั้ง อยู่ ที่ ควน ตรง ข้าม กับ ที่ ตั้ง ตำหนัก ที่ นี้ ท่าน ได้ จอง ไว้ แต่ เมื่อ ครั้ง ท่าน มา เป็น เจ้าเมือง มี ควน อยู่ ที่ นั้น ด้วย ท่าน ให้ นาม ว่า ควน รัษฎา ที่ ทาง ของ ท่าน น่า สบาย ร่ม รื่น ดี มี เรือน ใหญ่ อยู่ หลัง หนึ่ง มี ห้อง หับ มาก ใต้ ถุน เรือน เห็น ใช้ เป็น ที่ หัด ทอ ผ้า มี ผู้ หญิง มา นั่ง ทอ ผ้า อยู่ มาก มี ผู้ ถาม ขึ้น ว่า ห้อง ที่ มี อยู่ ใน เรือน เจ้าคุณ ตา กมาย เช่น นั้น จะ เป็น ที่ สำหรับ หญิง ทอ ผ้า อาศรัย บ้าง กระมัง แต่ เจ้าคุณ ท่าน ว่า ไม่ ใช่ และ ท่าน ยัง ว่า ต่อ ไป ว่า ท่าน ไม่ อยาก จะ ถูก อย่าง เช่น พระ อิศราธิไชย เจ้าเมือง กระบี่ เก่า ท่าน ผู้นี้ เขา เล่า กัน ว่า ถ้า ใคร แต่ง งาน กัน ใหม่ ๆ ต้อง ให้ ไป ไหว้ ที่ ควน ท่าน ตั้ง ตน เป็น บิดา ของ ราษฎร ได้ เรียก เจ้าสาว ไว้ สั่งสอน เสีย ใน ควน ท่าน ก่อน ๒ วัน ๓ วัน แล้ว จึง ปล่อย ให้ ไป อยู่ กับ สามี ที่ ได้ แต่ง กัน เขา ว่า ข้อ นี้ เป็น ข้อ หนึ่ง ซึ่ง ทำ ให้ เกิด ความ พวก จีน พา กัน ฮือ เข้า ไป ถึง ใน ควน ท่าน พระ กระบี่ ลาก ตัว ออก มา ฆ่า เสีย ที่ กลาง ตลาด

เสด็จกลับ จากบ้านเจ้าคุณ รัษฎา ได้ประทับที่หน้าตำหนัก ทอดพระเนตร การเล่นต่าง ๆ ของเด็ก ๆ ชาวเมือง คือดึงเชือกสามเส้า มวยหมู่ และผูกตาไล่จับกัน ก็พอได้หัวเราะกันมากอยู่ แต่ไม่ได้ดูดี เพราะค่ำเสียแล้ว

เวลาค่ำเสวยแล้วได้ทอดพระเนตร มโนราพิเศษ ซึ่งจัดขึ้นมามีถวายบนเนินหน้ามุขตำหนัก เป็นโรงผสม เพราะฉนั้นมีตัวนายโรง ๒ คน ตัวดี ๆ อีก ๓ คน พราน ๒ คน และยังมีพวกแกระและอื่น ๆ รวมเบ็ดเสร็จเห็นจะได้สัก ๓๐ คน แต่ถึงโรงใหญ่เท่านี้ค่าหาก็ ๒ บาทเท่านั้น ถ้าเป็นละครบางกอกก็ตาย แต่มโนราพอแล้ว เพราะไม่ต้องซื้ออะไรกิน ไปไหนชาวบ้านต้องเลี้ยงตลอดทาง ราวกับเจ้าฤๅขุนนางผู้ใหญ่ ในโรงที่เล่นถวายเมื่อคืนนี้มีตัวเก่งอยู่ ๒ คน คือนายขาว คน ๑ นายคลิ้ง คน ๑ นายขาวคนนั้นเจ้าคุณ รัษฎาท่านใช้ติดตัว ครั้งนี้ก็ได้ตามเสด็จและรับใช้เดินโต๊ะเสวยมาตลอดทาง ตั้งแต่เข้าเขตรระนองมา เป็นคนคล่องดีมาก ได้เลิกรำมาเสียนานแล้ว พึ่งมาขับรำถวาย แต่ก็ยังรำดีมาก นายคลิ้งนั้นเจ้าคุณ รัษฎาก็ได้เคยใช้เป็นทนาย สนิทอยู่เหมือนกัน ภายหลังออกจากเจ้าคุณไปเป็นกำนัน แต่ไม่พอใจได้ลาออกเสียจากตำแหน่งกำนันออกไปเล่นมโนราตามเดิม นายคลิ้งเป็นคนที่ช่างพูดมาก เจ้าคุณ รัษฎาท่านเล่าว่า เมื่อลาออกจากตำแหน่งกำนัน ในกรมหลวงดำรงได้รับสั่งถามว่าเหตุไรจึงลาออก นายคลิ้งทูลชี้แจงว่า เป็นกำนันที่ไหนจะสู้เป็นมโนราได้ อย่าว่าแต่จะให้เป็นกำนันเลย

ถึง แม้ จะให้ เป็น อำเภอ ฤๅ เจ้าเมือง ฤๅ เทศา ก็ไม่ ต้อง การ สู้ เป็น มโนราไม่ได้ เป็น มโนรา จะ ฆ่า คน เฆี่ยน คน ฤๅ ทำ อะไร ก็ได้ เท่า กับ เทศา (คือ ภายใน จังหวัดโรง มโนรา เวลา เขา เป็น นายโรง อำนาจ เขา ก็ เต็ม ที่) แต่ เขา ดี กว่า เทศา เพราะ เทศา ยังมี คน ถอดได้ ตัว เขาไม่ มีใคร ถอดได้ เลย จะไม่ ว่า เป็น มโนรา ดี กว่า อย่างไร พวก มโนรา อยู่ ข้าง จะ พูด สอง ง่าม เก่ง มาก เช่น เมื่อ คืน นี้ ตัว พราน เขาเล่า ถึง เรื่อง เป็น ความ กัน โจทย์ หา ว่า จำเลย พ้น แมว ของโจทย์ ตาย จำเลย ขอให้ โจทย์ สาบาลให้ การ ว่า ข้อ ที่ ว่า จำเลย พ้น แมว ของโจทย์ นั้น พ้น แมว ขาว ฤๅ ดำ โจทย์ ตอบ ว่า พ้น แมว ดำ จำเลย แย้ง ขึ้น ว่า โจทย์ ทน สาบาล พ้น แมว ดำ มี ฤๅ พ้น แมว ก็ขาว ซี ไม่ เชื่อไป แหก ปาก แมว ดู จะ เห็น พ้น แมว ขาว ฤๅ ดำ แต่ นอก จาก พ้ง เล่น ตลก สนุก ต้อง ยอม ว่าดู ก็ สนุก พึ่งได้ ดู มโนรา ดี จริง ๆ วัน นี้ ท่า ทาง ที่ รำ ก็ดี และ เห็นได้ ว่า ยาก มาก ที่ จะ หัด ๓ วัน อย่าง ใต้ เท้า กรุณา ว่าไม่ได้ เป็น แน่

วัน นี้ เป็น วัน ปลอดโปร่ง ฝนไม่ได้ ตก เลย ก็ เป็น การ ดี เพราะ จะได้ อยู่ เมือง ตรัง อีก วัน เดียว เท่า นี้ พรุ่ง นี้ จะ เสด็จ ประพาศ ต่อไป การ ที่ จะไป จาก เมือง ตรัง คง จะ มี คน บางคน ที่ รู้สึก เสียดาย เพราะ เป็น ที่ อยู่ ข้าง จะ สบาย พอใช้ แต่ ผม เชื่อ ว่า คง มี บ้าง บางคน ที่ เห็น ว่า ได้ อยู่ เมืองตรัง นาน พอแล้ว เพราะ หา สิ่งไร จะ ทำให้ เป็น เครื่องเพลิด เพลินไม่ได้ อยู่ ข้าง จะ ห่างความ ซิวิไลซ์ มาก ตลาด ก็ กร่อย

"สาว สวรรค์" ก็ไม่มี แม้แต่ที่ ตลาดใหญ่ยังอุส่าห์มีได้ เมือง ตรัง เมื่อก่อน จะมาได้ยินลือกันว่าสนุกนัก ผมเชื่อว่าคงจะผิดความ คาดหมาย ของคนหลายคน และคนเหล่านี้คงจะไม่มีความอาไลย เมือง ตรัง เช่นอาไลย ภูเก็จเป็นแน่

นายแก้ว

ฉบับ ที่ ๙

พลับพลา ที่ ตำบล ทับเที้ยง

อำเภอ บางรัก

แขวง เมืองตรัง

วันที่ ๑๒ พฤษภาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๘

คำนับ มายัง ท่าน พระยาขุนทราย

วันนี้ นับ ว่า เริ่ม จะ ออก เดิน ทาง อีก แล้ว แต่ การ เดิน ทาง ใน เขตร์ เมือง ตรัง นี้ ทั้ง สดวก และ สบาย เวลา พัก มีมาก กว่า เวลา เดิน ทาง ดัง จะได้ เห็น ปรากฏ ดี อยู่ ใน ขดหมาย ฉบับ นี้

เวลาเช้า ๔ โมง ครึ่ง วัน นี้ได้ เสด็จ ออก จาก ตำหนัก ที่เมือง ตรังโดย รถยนตร์ ระยะ ทาง ผมไม่ จำเป็น จะ ต้อง เล่า ซ้ำ อีก เพราะ เหมือน กัน กับ ที่ เสด็จ เมื่อ วันที่ ๙ นั้น เอง แต่ วันนี้ อยู่ ข้าง จะได้ เปรียบ วันที่ ๙ เพราะ ฝนไม่ ตก จึงมีโอกาศ ทรง แวะ ฉายรูป ที่โต๊ะ ลูลุต ซึ่ง เป็น ที่ งาม ควร จะ ฉายไว้ เป็น ที่ รฦกได้ ตาม ทาง ที่ เสด็จ มานั้น พอ ถึง ที่ ว่าการ กำนัน แห่งใด ก็ หยุด รถ พระที่นั่ง เมื่อให้ กำนัน ผู้ ใหญ่ บ้าน และ ราษฎร เฝ้า ทุกแห่ง การ รับ เสด็จ แขง แรง มี ประตูป่า ฤๅ ปะรำ ตก แต่ง ทุก หมู่ บ้าน กำนันใน มณฑล ที่ จริง อยู่ ข้าง จะ เก่ง มี ถุงเท้า รองเท้า สรวม ทุก คน มี ผู้พูด ขึ้น ว่า เข้าคุณ เทศา คง แจก ถุงเท้า รองเท้า ท่าน ตอบว่า แจก จะได้ เสีย เงิน บอบ ซิ กำนันมี รู้จัก ว่า กี่ร้อย คน ของใคร ๆก็ หา เอง ทั้ง นั้น เป็น แต่ฝ่าย ผู้ปกครองได้ แนะ นำให้ หน่อย เท่านั้น ผู้ที่ มี ถุงเท้า รองเท้าไม่ใช่ แต่ กำนัน ราษฎร บาง คน ก็มี แต่ รองเท้า ดู เหมือน

ะสรวมสำหรับชั่วแต่ไป การงานเท่านั้น เพราะผมได้เห็นคนเดินทางหิ้วรองเท้าไปหลายคน จึงทราบได้ว่าเขาไม่ใช้สรวมสำหรับเดินจริง ๆ ใช้เป็นเครื่องประดับงาม ๆ เท่านั้น อีกอย่างหนึ่งผมสังเกตว่า ราษฎรคำนับเป็นโดยมาก ผมทราบว่าได้สั่งสอนกันไว้นานแล้ว คำนับกันเสียขนถึงดีไม่ใช่คำนับแต่เฉพาะเวลาที่ยืน ๆ อยู่ นั่ง ๆ อยู่ก็คำนับแต่เมื่อความตั้งใจเขาดีอยู่แล้ว ก็ไม่ควรจะยิ้มเยาะหัวเราะเย้ยเขา

แต่ยังมีคนที่คำนับเก่งที่สุดอยู่จำพวกหนึ่ง คือตำรวจภูธรทูลกระหม่อมได้ทรงรับวันทยาวุธวันละกี่สิบครั้งนับไม่ถ้วน ไม่เฉภาะแต่เสด็จผ่านน่าแถวฤๅยามไป ถึงประทับอยู่กับที่พอทรงเหลียวพระภักตร์ไปทางไหน ตำรวจที่ยืนอยู่ทางนั้นก็วันทยาวุธขนกว่าจะหันพระภักตร์ไปทางอื่นจึงจะเรียบอาวุธ ถ้าเสด็จอยู่ในพลับพลาทรงพระดำเนินผ่านแวบไป ถ้าแม้ยามตำรวจลอดแลเห็นพระองค์ทางช่องใด ๆ ก็วันทยาวุธ เยี่ยมพระแกลก็วันทยาวุธ ดูเหมือนจะคอยท้องวันทยาวุธอยู่ทุกนาที เห็นจะเป็นเพราะพึ่งจัดเปลี่ยนแปลงเป็นตำรวจภูธรขึ้นใหม่ ๆ จึงเคร่งนัก เดิมเคยเป็นพลตระเวรเท่านั้น

เมื่อเสด็จถึงตลาดบางรัก พวกพ่อค้าออกมารับเสด็จมีเล่าโก๊ะประโคมเสียงลั่น ได้ทรงแวะฉายรูปตลาด คนช่างแน่นจริง ๆ ดูผู้คนแน่นหนาเป็นบ้านเมืองมากกว่าที่เมืองตรังมาก ทรงฉายรูปแล้วจึงเสด็จมาที่พลับพลาที่ประทับนี้ ที่จริงที่เรียกว่าพลับพลาไม่พอควรเรียกว่าตำหนักมากกว่า เป็นเรือน ๒ ชั้น ทำด้วยผนังชั้นล่างใช้กรุอิฐโบกปูน ชั้นบนเป็นฝากระดาน ที่ทางกว้างขวางสบายดี

แล้ว จะเลยใช้เป็นที่พักผู้ที่มาทางนี้ต่อไป ทำเลที่ตั้งก็ดีเป็นเนิน เล็ก ๆ มีต้นไม้ร่ม เย็นสบายดีอยู่

เวลาบ่ายมีมวยถวายทอดพระเนตร์ ไม่เคยทราบว่าเมืองนี้มีมวยเลย ไม่ได้หวังว่าจะได้ดูดีนัก เพราะฉนั้นเมื่อไม่สู้จะดีนัก ก็ไม่รู้สึกเลยว่าจะมีความเสียใจอย่างหนึ่งอย่างใดเลย

เย็นวันนี้พระยาชลบรานรักษ์ ข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑล นครศรีธรรมราช กับข้าราชการกรมมณฑลนั้นอีกหลายนาย ได้มาเฝ้าถึงที่นี้ ท่านขี่รถยนต์มาจากบ้านนา แขวงเมืองพัทลุง เพื่อมาพึ่งพระกระแสในเรื่องที่กำหนดการประพาสในมณฑลนครต่อไป ผมได้ทราบว่ามีข่าวว่าพระยาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะเสด็จพระราชดำเนินประพาสทางนครในเร็ว ๆ นี้ด้วย เพราะฉนั้นบางทีจะต้องแก้ไขกำหนดการประพาสของทูลกระหม่อมบ้าง แต่การยังไม่เป็นแน่นอนลง ผมจึงต้องขอรอไว้พึ่งดูเสียให้แน่ก่อน

วันที่ ๑๓ พฤษภาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๘

เวลาเช้า ๕ โมงเศษวันนี้ได้ เสด็จโดยกระบวนรถม้าไปทอดพระเนตรตลาดนัด ตลาดนี้มีติด ๓ วันต่อครั้ง คือติดวันหนึ่งเว้น ๒ วัน มีของขายต่าง ๆ ทั้งของสดของแห้ง ซื้อได้ทั้งสุกรและไก่ ปลาผักผลไม้ ทั้งมีดและผ้าอีกด้วย ก็อยู่ข้างจะสนุกพอใช้ มีดเมืองนี้มีชนิดหนึ่งเรียกว่า “อ้ายฮอ” เพราะหัวงอรูปร่างก็เทอกพร้าด้ามยาว ๆ หน่อย ยังมีอีกชนิดหนึ่งที่น่าตาก็เหมือน “อ้ายฮอ” แต่

หัวไม่งอ จึงเรียกว่า "ลืมฮอ" ("ฮ" กับ "ง" ชาวเมืองนี้ปนๆกัน เพราะฉนั้นคำว่า "งอ" จึงเป็น "ฮอ" ไป) ที่จริงชื่อที่ตั้งเรียกมีคติทั้ง ๒ อย่างนั้นเหมาะนัก เพราะฉนั้นพอได้ยินแล้วจึงไม่ลืมได้ง่ายๆ

ออกจากตลาดนัดได้ทรงรถไปตามถนนตลาดบางรัก จนตลอดแล้ว จึงเลี้ยวลงไปท่าจีน ทางประมาณ ๘๐๐ เส้นเศษ ท่าจีนนี้เป็นที่สินค้าขึ้นเรือขึ้นจากทเลมาตามลำน้ำได้สดวกจนถึงที่นี่เมื่อเข้าคุณเทศาร้องสั่งนายตำรวจให้นำเสด็จไปท่าจีนผมนึกออกขัน ดูเหมือนหนึ่งว่าจะไปท่าจีนสมุทสาครโน้น คุณพระอมรคงนึกถึงบ้านเก่าท่านบ้างเป็นแน่ นึกๆดูก็ขัน ถ้าไปเล่ากับคนที่ไม่รู้เรื่องราวตลอด ว่าออกจากตลาดบางรักขับรถม้าไปเที่ยวท่าจีน เขาคงว่าบ้าฤๅจะล้อเขาเล่น เพราะดูไม่น่าจะเป็นได้เลย

เวลาบ่ายมีผู้หญิงนำผ้าขึ้นมาขายที่พลับพลา ได้ซื้อไว้ได้คนละหลายๆผืน ก็พอจะใช้นุ่งได้ และทำของฝากดีกว่าไม่มีอะไรเลยทีเดียว ตอนบ่ายราว ๕ โมงมีชนโค แต่ไม่เสด็จลงไปทอดพระเนตร เพราะฝนตกนิดหน่อย ผมก็ไม่ได้ลงไป แต่ได้ยินคนเอิกเกริกกันเฮฮากันมาก มีพวกที่ตามเสด็จได้ลงไปดูมาเล่าเป็นวิจิตรพิศดารว่า โคกระบือไส้รั่วไส้ใหลอะไรบ้างไม่ทราบ จริงและเท็จอยู่กับผู้กล่าว แต่ถึงแม้จะได้มีไส้ใหลจริงผมก็ไม่เสียใจในการที่ไม่ได้เห็น การดูโคฤๅกระบือไส้ใหลไม่เห็นว่าจะทำให้เกิดความบรรเทิงใจอย่างไรเลย

เมื่อ กล่าว ถึง การ ขาย ผ้า ก็ ควร จะ อธิบาย การ ใช้ เงิน ของ ชาวเมือง นี้ สัก หน่อย แรก ๆ ยังไม่ รู้ที ออก จะ ฉงน อยู่ บ้าง คือ ชอบ ใช้ คิด ราคา ของ เป็น อัฐ เช่น ผ้าเช็ดปาก มัก ขาย ผืนละ ๒๐ อัฐ ผ้า คาด ผืน ละ ๗๐ อัฐ ดังนี้ เป็น ต้น ถ้า ซื้อ ของ น้อย ๆ ก็ไม่สู้ ลำบาก แต่ ถ้า ซื้อ มาก ๆ ก็ ฉงน มาก จน ตัว แม่ค้า เอง ก็คิดไม่ใคร่ จะถูก ผมได้ ไป นั่งดู คุณพระ อมร ซื้อ ผ้า เช็ดปากไป ถวาย พะเอิน ผ้า ใน กอง นั้น มี อยู่ ๘ ผืน ขาย ผืนละ ๒๐ อัฐ ถาม ตัว แม่ค้า ว่า รวม ทั้ง หมด เป็น เท่าไร คิด อยู่ คร่ หนึ่ง แล้ว บอก ออก มา ว่า ๑๔๐ อัฐ ถ้า หาก ข้าง เรา จะเอา เปรียบ ก็ได้ ถนัด ต่อ คุณพระ อมรไป นับ เรียง ผืนให้ ดู จึง รู้ ว่า ตาม ความ จริง รวม ราคา ควร จะ เป็น ๑๖๐ อัฐ ให้เงินไป ๓ บาท บอกว่า ให้ ทอน มา ออก จะอึ้ง ต้อง บอก ว่าให้ ทอน มา ๓๒ อัฐ จึงเข้าใจ กัน ไม่ใช่ แต่การ ขาย ผ้า ถึง ของ อื่นๆ ก็พูด กัน เป็น อัฐ โดยมาก เว้น เสีย แต่ ที่ ราคา มาก ๆ จึง พูด กัน เป็น บาท เช่น ราคา ลูก สุกร ผมได้ ลอง ถาม ดู ที่ ตลาด นัด ว่า ราคา เท่าไร บอก ว่า ๓๐๐ อัฐ แต่ ครั้น ถาม สุกร ใหญ่ บอก ว่า ๑๕ บาท เพราะ ฉนั้น เข้าใจ ว่า คง จะใช้ คิด เป็น อัฐ ขึ้นไป เพียง ๒๐๐ ฤๅ ๓๐๐ เท่า นั้น ต่อ ๆ ขึ้นไป คิด เป็น บาท กับ ยังมี ของ ควร สังเกต อีก อย่าง หนึ่ง คือ ชาว เมือง นี้ นับอัฐไม่ได้ นับ เป็น เฟื้อง เป็น สลึง เลย นับ เป็นส่วน ๕ ทั้งนั้น เพราะ ฉนั้น จึง พูด ว่า ๔๐ อัฐ เข้าใจ ดี กว่า พูด ๒ สลึง เฟื้อง เช่น นี้ น่า ให้ ใช้ เบี้ย สตางค์ น่า จะ เป็น การ สดวก ดี

พลับพลา ตำบล ช่อง
อำเภอ บางรัก
แขวง เมือง ตรัง
วันที่ ๑๔ พฤษภาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๘

วันนี้ เช้า ๕ โมง เศษ เสด็จ ออก จาก ทับเที่ยง ทรง รถยนตร์ เป็นที่เรียบ ร้อย ตลอด ทาง ไม่มี เหตุ การ อันใด เลย เพราะ ฉนั้น ก็ไม่มี อะไร จะเล่า ให้ ยืด ยาว

เวลา บ่าย ทรงฉาย รูป ตามจังหวัด ที่ใกล้ เคียง กับ พลับพลานี้ มีที่ สระ เชิง ควน ที่ ตั้ง พลับพลา นี้ เป็น ต้น ในสระ นี้ได้ จัด เรือไว้ ถวาย ให้ทรง ได้ เสด็จ ลง ทรงพาย เล่น กับ ข้า ราชการได้ ลง กัน ลำละ ๒ คน เล่นกัน อยู่ข้าง จะ สนุก แบ่ง กัน เป็น สอง พวก แล้ว เล่นทำ เป็น รบ กัน เข้าคุณรัษฎา สนุกใหญ่ พาย เรือ จน มือ พอง

พลับพลา ที่ ประทับ นี้ ตั้ง เหมาะ อยู่ บน ควน อันหนึ่ง เพราะฉนั้น จึงได้ ลม เย็น สบาย ดีตลอด ในตอน กลางคืน จะชวน หนาว ด้วยซ้ำ นึก ๆ ขึ้น มา ออก สงสาร ชาว บางกอก เพราะ เชื่อ ว่าในเวลา นี้ คง จะ ร้อน เต็มที แล้ว เป็น แน่

มา นึก ถึง นาม ของ ตำบล นี้ ช่าง อยาก ขอ เติม อะไร ให้ สักหน่อย แท้ ๆ มี ชื่อ แต่ว่า ช่อง อยู่ เฉย ๆ ดู ลุ่น จริง จะ เป็น ช่อง อะไร สักหน่อย ก็ไม่ได้ ทิ้ง แต่ ช่องไว้ เปล่า ๆ อย่างนี้ ช่าง รู้สึก ว่ายัง บกพร่อง อะไร อยู่อย่าง หนึ่ง เสีย จริง ๆ แต่ คน แถบนี้ อยู่ข้าง จะชอบ ตัด อะไร ๆ ให้ สั้น ๆ เช่นนี้ เช่น เมือง กระบี่ เรียก ว่า เมืองบี่ ถนน ก็เรียก ว่า “น็น”

เท่านั้น ดูเหมือนพูดให้สั้นได้เท่าใดก็ตัดไปเท่านั้น เพราะฉนั้น การที่เรียกชื่อตำบลนี้ว่าช่องเขย ๆ ดูเหมือนจะเป็นอย่างถูกอารมณ์อย่างยิ่ง

เรื่องกำหนดระยะทางเสด็จของทูลกระหม่อม เห็นจะพอเอาเป็นแน่ได้แล้ว คือทรายว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะเสด็จประพาสทางทเลตวันออกก่อน มีกำหนดเพียง ๗ วัน ตั้งแต่วันที่ ๒๑ ถึงวันที่ ๒๘ เดือนนี้ ยังไม่เสด็จทางนคร แต่ดูเหมือนจะมีพระราชประสงค์จะให้ทูลกระหม่อมเสด็จกลับเข้าไปกรุงเทพฯเร็ว ๆ เพื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะได้มีโอกาศเสด็จประพาสทางอื่นต่อไป ทูลกระหม่อมจึงตกลงทรงแก้ไขกำหนดต่อไปว่า จะเปลี่ยนเสด็จทางร่อนพิบูลย์ไปนคร ตัดพัทลุงและสงขลา ซึ่งทำให้ผู้ที่ตามเสด็จบ่นกันมากว่าเสียดาย เพราะต่างคนต่างอยากเห็นเมืองทั้งสองนั้นทุกคน แต่ถ้าแม้จะเสด็จประพาสทั้งนคร ทั้งพัทลุงและสงขลาด้วย เวลาก็เหลือน้อย คงจะไม่ได้ทอดพระเนตรอะไรทั่วถึง จึงทรงตัดเสียทีเดียว

วันที่ ๑๕ พฤษภาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๘

เมื่อเช้านี้ได้เสด็จไปที่น้ำตก ซึ่งเรียกตามคำของชาวเมืองนี้ว่า “โตน” ใช้ในที่เดียวกับว่า “โจน” อย่างเช่นโจนใหญ่เป็นต้น ไม่มีนามอื่นนอกจากโตนห้วน ๆ เช่นนี้อีก ทางไปจากพลับพลา ๒๐ เส้นเศษเท่านั้น จึงทรงพระดำเนินไป แต่ถึงแม้ระยะทางจะมาก

กว่านี้ พอไปถึงก็หายเหนื่อย เพราะไนยตาก็ดูงามหูก็ได้ฟังเสียงน้ำใหล ทำให้รู้สึกเย็นใจดี น้ำตกลงมาเป็นหลายชั้น น่าดูแท้ๆ ได้เสด็จลงสรงในธาร ข้าราชการและมหาดเล็กลงอาบกันมาก ปีนสวนกระแสน้ำที่ตกขึ้นไป ดูเหมือนจะสนุกกันมากทุกคน เว้นแต่ผู้ที่ไม่ได้ลงอาบ เช่นใต้เท้ากรุณาเป็นต้น ก็คงจะไม่สู้รู้สึกสนุกเป็นธรรมดา

สรงแล้วเลยโปรดให้เชิญเครื่องไปเสวยที่พลับพลาริมธาร และประทับร้อนอยู่ที่นั้น จนบ่าย ๔ โมงครึ่งจึงเสด็จกลับ ประทับที่พลับพลาเล็กในสนามน่าที่ประทับ ทอดพระเนตรชนโค ได้ชนกันหลายคู่ แต่ได้ดูจริงคู่เดียว กับมีชน ๓ เส้าอีกคราวหนึ่ง ซึ่งอยู่ข้างจะสนุก แต่คนไม่ได้ตั้งใจให้ชนกันเช่นนั้น โค ๓ ตัวเกิดชนกันขึ้นเอง พอหมดโคที่ชนแล้ว แขกคู่หนึ่งได้ออกมารำทำท่าจับกันมา สมมุติว่าชกมวย แต่ไม่มีใครเชื่อเลยว่าเป็นมวยจริงจังอะไร รู้กันอยู่ดีว่าเป็นมวยแขกเท่านั้น

วันที่ ๑๖ พฤษภาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๒๘

เช้าวันนี้ได้ทรงม้าเป็นครั้งแรกตั้งแต่ได้เสด็จมาทางนี้ ที่จริงก็ไม่ได้เตรียมไว้ แต่ทูลกระหม่อมมีพระราชประสงค์จะใคร่ทรงม้าจึงได้จัดขึ้น มีม้าอยู่ข้างจะจำกัดตัว ผู้ที่ตามเสด็จจึงมิได้ขี่ม้าทั่วถึงกัน ได้ขึ้นทรงรถตามเสด็จบ้าง ไม่จำจะต้องกล่าวว่าเจ้าคุณรัษฎาขึ้นรถ เพราะผมเชื่อว่าคงจะหาม้าที่ทนน้ำหนักท่านได้ยาก เห็นจะเป็นด้วยเหตุนี้เอง ในมณฑลภูเก็จจึงไม่ใคร่มีโปรแกรมให้ทรงม้า

ทางที่เสด็จวันนี้เป็นอย่างควรดูที่สุด ถนนตัดลดเลี้ยวไปตามเขาค่อย ๆ ขึ้นทีละน้อย และมีอยู่หลายแห่งที่จำเป็นต้องไปตามข้าง ๆ เขาที่ชันมาก ถนนต้องตัดทบไปทบมา ซ้อนกันขึ้นไป ถ้าจะหาสิ่งใดมาเปรียบ ก็ไม่เข้าใจดีเท่า ตะพานขนมจีนขึ้นไปก่อตึก เพราะฉนั้น บางทีต้นกระบวนกับปลายกระบวนไปตรงกันเข้าได้ แต่อยู่คนละชั้น ผมออกจะหมดปัญญามิรู้ที่จะหาถ้อยคำอะไรมาใช้อธิบายให้เข้าใจได้ว่า ทางที่ไปวันนี้เป็นอย่างไร คำว่างามนั้นใช้เสียจดจืด จนไม่อยากจะใช้เสียอีกแล้ว ถึงอย่างไรคำว่างามก็อยู่ข้างจะอ่อนไปมาก ไม่เพียงพอกับความที่รู้สึกในใจเมื่อได้ดูพื้นที่ด้วยตา ผมก็ได้เที่ยวในประเทศต่าง ๆ มามากแล้ว ยังนึกไม่ออกเลยว่าจะมีที่แห่งใดที่จะน่าดูกว่าที่นี่ เมื่อได้มาเที่ยวที่นี่แล้ว ทำให้นึกสงสารคนไทย ๆ ซึ่งหาที่ไปเที่ยวในต่างประเทศออกยุ่งไป เพราะไม่รู้สึกว่าในเมืองเราเองมีที่เที่ยวมากเพียงไร เช่นที่ช่องและทางที่เสด็จไปประพาสวันนี้ ถ้าพวกนักเลง “ตากอากาศ” ต่าง ๆ ได้ออกมาเห็นสักครั้งหนึ่ง คงจะรู้สึกปลาดใจว่าที่เช่นนี้มีอยู่ในเมืองไทย จะดูอะไรก็ได้ดูทั้งนั้น ทางที่ไปวันนี้เดินไปเพลินไม่เบื่อเลย เสียแต่ต้นไม้ของเราใหญ่และดกมากกว่าทางประเทศยุโรปมากนัก จะฉายรูปไปพอดูกันเล่นบ้างก็ไม่ใคร่สดวก เพราะกล้องไม่เหมือนคน หรือถ้าจะเหมือนก็เหมือนจำพวกหนึ่ง ซึ่งดูอะไร ๆ เห็นได้เฉภาะที่ตรงหน้า จะเอาใจช่วยนึกผสมเอาบ้างไม่ได้เป็นอันขาด ตาคนที่ช่างพิจารณาไม่ได้เห็นแต่เฉภาะที่ตรงหน้า ดูเหมือนจะเห็นได้รอบ

ตัว นี่ก็ เพราะช่วย นึก ผสม เอาได้ บ้าง เช่น สมมุติ ว่าไป ยืน อยู่ริม เหว ถึง แม้ จะตั้งตา เพ่งไป แต่ เฉภาะ ตรงหน้า ก็ยัง รู้สึกได้ ว่า เหวอยู่ ใกล้ ๆ เท้า ใช่ แต่ เท่านั้น ยัง รู้สึกได้ อีก ว่า ยอดไม้ ที่ริมเหว นั้น จะสูง สัก เพียง แค่ไร อันที่จริง สายตา คนไม่ กว้าง พอ ที่ จะ เห็นได้ กว้าง ถึง เช่น นั้น เลย แต่อาไศรย ที่ใจ ช่วย นึก ผสมให้ด้วย จึง รู้สึก ราว กับเห็นได้ กว้าง เช่นนั้น จริง ๆ แต่ถ้าแม้เป็นผู้ที่ไม่ สู้ จะช่าง พิจารณา ฤๅไม่ สู้ จะ พยายาม ที่ จะ พิจารณา ก็คงแล เห็นไม่ได้ กว้าง เช่น นั้น คน ชนิด นี้ ผม นึก ว่า กล้อง ฉายรูป ดู เหมือน มี ภายี่กว่า เพราะ กล้อง นั้น ถึง แม้ จะ ดูได้ แต่ เฉภาะ สิ่ง ที่ อยู่ ตรง หน้า เท่า นั้น ก็ จริง แต่ ดู เลอียด จริง ๆ เลอียด กว่าคน เป็น อัน มาก เพราะ ฉนั้นคน ที่ ดู สิ่งไรได้ แต่ ผ่าน เผิน ไม่ รู้จัก ใช้ ความคิด ผสม ผเส บ้าง จึง ควร นับ ว่า เลว กว่า กล้อง ฉาย รูป

แต่ ที่ จริง ทาง ที่ไป วันนี้ ผม เชื่อ ว่าใคร ๆ ก็ ต้อง รู้สึก ว่า งาม และ น่าดู ทาง ลด เลี้ยว เลียบไป ตามไหล่ เขา เดิน วก วนไป ตาม ลำธาร เสียง น้ำไหล ดู รู้สึก เย็นหู ในป่า ที่ บน เขาได้ ยิน เสียง ชนี ร้อง ก้องไป เกือบ ตลอด ทาง ที่นี่ ชนี ท่าทาง จะชุม มาก อยู่ที่ พลับพลา นี้ ก็ได้ ยิน เสียงได้ ถนัด เช้า ๆ เย็น ต้องได้ ยิน ทุกวัน เมื่อคืน นี้ จวน สว่าง แล้ว เงียบ สงัด ผู้ คน ยังไม่ ตื่น ผม ผเอิน ตื่น ขึ้น ได้ ยิน เสียง ชนี ร้อง อยู่ ก้อง เสียง ช่าง เยือก เย็น เสีย เหลือ เกิน แต่ ผม เป็น คนที่ไม่ กลัว ผี ยัง รู้สึกไม่ สู้ จะ สบาย ถ้า คนที่ กลัว ๆ ผี หน่อย จะ ลำบาก มาก

ทาง ที่ไปไม่ มี ที่ ราบไป จน ผ่าน ช่อง ลมไป แล้ว ถึง ที่ น้ำ ราย จึง มี ที่ ราบ อยู่ ตอน หนึ่ง ลำธาร ที่ นี้ น้ำ เกือบ จะ นิ่ง จึง เรียก ว่า น้ำราย

ทางไป จาก พลับพลา ๑๐๐ เส้น เศษ เดิน พ้น น้ำ ราย ไป อีก หน่อย ก็เดิน ขึ้น เขา อีก ถนน เลี้ยวไป เลี้ยว มา มาก ขึ้น ทุก ที่ จน เมื่อ ใกล้ จะ ถึง ที่ น้ำ ขึ้น ถนน เลี้ยว จน หัก พับ ราย ฎร จึง เรียก ที่ นี้ ว่า เลี้ยว พับผ้า พ้น ที่ นี้ไป ถนน เป็น ตะพาน ขน อิฐ อย่างดี เพราะ ฉะนั้น กระบวน ม้า ที่ ขึ้นไป จึง แล ดู ซ้อน กัน อยู่ เป็น สอง ชั้น พอ เลย ที่ นี้ไป แล้ว ก็ ถึง สัน เขา น้ำ ขึ้น ซึ่ง ขึ้น น้ำ ลง ไป สอง ทาง สัน เขา ตรง นี้ สูง พ้น ระดับ ทเล ราว ๗๐๐ ฟิต เศษ เป็น ที่ พรม แดน เมือง ตรัง กับ พัทลุง ต่อ กัน ทาง ฝ่าย พัทลุง ได้ ทำ เป็น รั้ว ค่าย ระเนียด ขึ้นไว้ ที่ ตรง เส้น ที่ ขึ้น แดน มี ประตู ปิด ไว้ พอ เสด็จ ถึง จึง เปิด ประตู รับ เสด็จ พระ กาญจนดิฐ บดี ผู้ ว่า ราชการ เมือง พัทลุง กับ ข้าราชการ และ ราษฎร เมือง พัทลุง เฝ้า รับ เสด็จ ที่ นี้ มี พระสงฆ์ และ พราหมณ์ สวด ถวาย พระพร ด้วย มี ปรำ ปลูก คร่อม ถนน ตรง นี้ไว้ ได้ ประทับ ร้อน อยู่ ที่ นั้น ราว ครึ่ง ชั่วโมง แล้ว จึง เสด็จ กลับ

ใน ระหว่าง เวลา ที่ ประทับ ร้อน อยู่ ที่ น้ำ ขึ้น นั้น ได้ มี โอกาศ พิจารณา พราหมณ์ ได้ ดี กว่า เมื่อ วัน ที่ เสด็จ ขึ้น เมือง ตรัง จึง ได้ ความ รู้ เพิ่ม เติม ขึ้น อีก บ้าง คือ พราหมณ์ ไม่ใช่ เหมือน กัน หมด ถ้า บวช แล้ว โกน ศีร์ษะ สรวม หมวก ซึ่ง รูป ร่าง คล้าย ถั่วแปบ ผม เข้าใจ ว่า เดิม คง จะ โพก ผ้า แต่ เพื่อ จะ ให้ ง่าย ขึ้น จึง ทำ เป็น หมวก ห่ม ผ้า สไบ เฉียง มี ประคำ คล้อง คอ ถ้า ยังไม่ได้ บวช ไว้ มวย นุ่ง ผ้า สรวม เสื้อ ผ้าขาว เฉย ๆ วิธี สวด ใช้ เป็น ภาษา สังสกฤต เข้าใจ ว่า คง จะ เป็น ตำรา เดียว กับ ที่ ใน กรุงเทพ ฯ นั้น เอง วิธี ที่ บวช ถาม ดู ไม่ใคร่ จะ สมัค

ตอบ คงได้ความแต่ว่าบวชคล้าย พระ แต่ศีลห้าเป็นพื้น ผมเข้าใจว่าคงจะเลือนเสีย มากแล้วเป็นแน่

เมื่อเสด็จกลับลงมาถึงพลับพลาเปลื้องเครื่องแล้ว เสด็จลงไปสรงที่ลำธาร ซึ่งอยู่หลังควนที่ตั้งพลับพลานี้เอง ลำธารนี้คือลำที่มาจากน้ำราชนั้นเอง ไหลตกลงมาเป็นชั้น ๆ อาบสนุกพอใช้แต่เห็นจะสู้ที่โตนเมื่อวานนี้ไม่ได้ สรงแล้วได้เสวยกลางวันที่ริมธาร

เวลาบ่ายทอดพระเนตรชนโค ได้เห็นเก่งจริงคู่หนึ่ง ชนกันเสียชนตัวหนึ่งนอนราบจริง ๆ เสร็จชนโคแล้วเด็ก ๆได้เล่นมวยหมู่ถวายทอดพระเนตร เล่นกันยุ่งขันพอใช้

วันนี้ได้ขี่ม้าพอค่อยสบาย เพราะได้ยืดแข้งยืดขา และได้ถูกเขย่า ๆบ้าง ทำให้กินเข้าได้ และเชื่อว่าจะนอนหลับสบายดีด้วย ระยะทางจากพลับพลาช่องไปที่น้ำบ่นราว ๒๒๐ เส้น เพราะฉะนั้นรวมทั้งไปมาก็ได้ ๔๔๐ เส้นแล้ว แต่ไม่ใคร่จะได้วิ่งกี่มากน้อย เพราะทางราบมีน้อย และขาไปขึ้นเขาตลอดทาง จึงไม่ใคร่จะได้วิ่งแต่ขากลับทางลงได้วิ่งมากหน่อย

เมื่อมารู้สึกขึ้นว่าวันนี้เป็นวันสุดท้ายที่กำหนดจะประทับอยู่ที่ช่องออกจะรู้สึกเสียดาย เพราะเชื่อว่าคงจะยังอีกนานกว่าจะได้มาเที่ยวที่สบายและจำเริญตาจำเริญใจเช่นที่นี้อีก

ทับเที่ยง

วันที่ ๑๗ พฤษภาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๘

เวลาเช้า ๔ โมงเศษ เสด็จออกจากพลับพลาที่ช่องโดยกระบวนม้า พวกที่ตามเสด็จนอกจากที่ขี่ม้าก็ขึ้นรถม้าบ้าง รถยนต์

บ้าง ออก จาก พลับพลา หาได้ เสด็จ ตาม ถนน ตามที่ เสด็จ เดิมไม่ แต่
แยก มา ทาง ซ้าย มือ แล้ว จึง เข้า ประจบ กับ ถนน เดิม ทาง ที่ เสด็จ
กลับ มา นั้น เลียบ ทุ่ง นา ซึ่ง ต่อ กับ เขา ใหญ่ (ฤๅ เขา หลวง ก็เรียก)
เพราะ ฉะนั้นได้ เห็น เขา นั้น ถนัด ดี ที่ จริง เขา นี้ เห็นได้ ว่า สูง มาก จริง
มี เมฆ ลง มา ลอย อยู่ แค่ ยอด เขา แทบ จะไม่ขาด บางที ถึง เห็น ยอด ขึ้น
ไป อยู่ เหนือ เมฆ ดู ราว กับ มี ภูเขา อยู่ บน เมฆ นั้น อีก ชั้น หนึ่ง เขาว่า
ที่ เขา หิมาลัย มี เมฆ ลอย อยู่ กับ ยอด เขา เช่นนี้ เป็น นิตย์ เพราะเขา สูง
มาก และ ยิ่ง ที่ ยอด สูง ที่สุด ซึ่ง ฝรั่งได้ ตั้ง ชื่อ ว่า เขา เอเวอเร๊สต์
แต่ซึ่ง ตาม ความ จริง คือ เขา พระสุเมรุ ของ ชาว มัชฌิม ประเทศ นั้น มี
เมฆ ลอย อยู่ เสมอ ความ สูง ของเขา นี้ ทำให้ เป็น ยอดเขา อยู่ เหนือ
เมฆ อีก มาก จน เป็น เขาได้ อีก เขา หนึ่ง ทำให้ เป็น เขา ซ้อน กัน อยู่
สองเขา ชาว มัชฌิม ประเทศ เลย เชื่อ เป็น แน่ นอน ว่า เป็น ๒ เขา ซ้อน กัน
อยู่ จริง ๆ จึงได้ เรียก ตอน ล่าง ว่า เขา พระสุเมรุ ซึ่ง สมมุติ ว่า เป็น
ที่ ตั้ง วิมาน พระอินทร์ และ ตอน บน ว่า เขาไกรลาศ ซึ่ง สมมุติ ว่า เป็น
ที่ ตั้ง วิมาน พระอิศวร

นอก จาก ทาง แยก ที่ กล่าว แล้ว นี้ ก็ได้ เสด็จ มาตาม ทางเก่า
ตลอด จึงไม่ จำเป็น จะต้อง เล่า ซ้ำอีก ที่ จริง เดิน ทาง วันนี้ นับ ว่า อยู่ข้าง
จะสบาย ถ้า นึก เปรียบ กับ เดิน ทาง ที่ เมือง เหนือ แล้ว ก็ยิ่ง ทำให้ รู้สึก
ความ สบาย ของ การ เดินทาง วันนี้ มาก ขึ้น ข้อ สำคัญ คือ ฝุ่นไม่มี เลย
ถ้า เป็น ทาง เมืองเหนือ เดิน ทาง เพียงเท่า วันนี้ ตัว คง เป็นฝุ่น เต็มไป หมด
เป็น แน่ ทั้ง แดด ก็ พะเอินไม่มี เพราะ ครึ้ม ฝน ได้ ถูก ฝน กลางทาง

นิดหนึ่งไม่ทันเปียก ต่อเมื่อมาถึงทับเที่ยงแล้วพายุฝนจึงมา เมื่อบ่ายจวน ๒ โมงเสียงฟ้าผ่าดังเปรี้ยงใหญ่ และฝนตกตามลงมาซ่าหนึ่ง แต่ตกอยู่ไม่ช้าก็หาย ถึงกระนั้นก็ดี ถ้าแม้ตกเร็วไปอีกหน่อย ถูกเวลากำลังเดินทางก็จะเดือดร้อนอยู่บ้าง จึงนับว่าเย็นเคราะห์ดีอย่างยิ่ง

ตอนบ่าย ๕ โมงล่วงแล้วจึงทรงรถไปทอดพระเนตรสวนจันทร์เทศของจีนเมียนเต๊ก ซึ่งอยู่ไม่ห่างพลับพลานี้นัก ตั้งแต่เกิดมาผมก็พึ่งจะเคยเห็นต้นจันทน์เทศวันนี้ ผมต้องรับว่าผิดกับความคาดหมาย คือเข้าใจว่าจะเป็นต้นไม้ใหญ่ขนาด ๆ ต้นจันทน์ และผลก็เข้าใจว่ารูปร่างจะคล้ายกับผลจันทน์ แต่ตามความจริงต้นจันทน์เทศนั้นเป็นพุ่มเตี้ย ๆ ผลกลม ๆ พอกำในมือได้ เมื่ออ่อนสีเหลืองอ่อนค่อนข้างจะโสก ผลแก่สีเหลืองจัดจนใกล้แสด เปลือกแข็งอย่างหมาก และเป็นสองกาบประกบกัน พอผลสุกเต็มที่เปลือกแตกแยะออก แลเห็นดอกซึ่งเป็นสีแดงแก่ มีกลิ่นหอมอย่างจันทน์เทศที่กินกับหมาก แต่กลิ่นไม่แรงเท่า ภายในดอกอีกทีหนึ่งมีเมล็ดขนาดราว ๆ กับผลเกาลัด ผ่าเมล็ดนี้จึงจะถึงเมล็ดในอีกชั้นหนึ่ง เมล็ดในนี้คือที่กินกับหมากและใช้ผสมยา ดอกกับเมล็ดส่งไปขายเมืองนอก เมื่อแรกได้ราคาถึงหาบละ ๘๐ เหรียญ แต่เดี๋ยวนี้ราคาตกลงไปมาก ขายได้เพียงหาบละ ๘ เหรียญเท่านั้น เปลือกนอกไม่มีราคาซื้อขาย แต่กินได้เหมือนกัน เวลาสด ๆ มีรสเปรี้ยวแกมฝาดนิด ๆ และออกจะมีกลิ่นหอมอย่างจันทน์เทศบ้างตงิด ๆ

ผม เคย เห็น แซ่อึ่ม ผม เอง ก็ยังไม่เคย กิน จึง บอกไม่ได้ ว่า ที่ แซ่อึ่ม แล้ว จะ กิน เข็ ม อย่างไร นายเกื อ รับ อาษา บอกแทน ว่า ถ้ากิน ก็คงอึ่ม เท่านั้น ผม ยอม ว่า เห็น จะไม่ไกล ความจริง นัก แต่ ตำ เข็ ม ส้มตำ รศ ก็ พอใช้ ได้ คือ รศ ที่ ฝาด หายไป คง อยู่ แต่ เปรี้ยว กับหอม นับ ว่า เข็ ม อัน สำเร็จ อาหาร กิจ แต่ ถ้า แม้ ว่า หาไม่ได้ อย่าง สดวก ๆ แล้ว ผม ก็ เห็น จะไม่สู้ จะดิ้น รน เที่ยว หา นัก

จดหมาย ฉบับนี้ ดู ก็ออก จะ ยาว ๆ แล้ว ทั้ง พรุ่งนี้ ก็ จะได้ เริ่ม เดิน ทางไป เขา ขาว นับ ว่า เริ่ม การ เดินทาง ใหม่ อีก ตอน หนึ่ง จึง ควร งด จดหมาย ฉบับนี้ เพียงนี้ ที เริ่ม ฉบับ ใหม่ พรุ่งนี้

นายแก้ว

ฉบับที่ ๑๐

พลับพลา

อำเภอ เขาขาว

แขวง เมือง ตรัง

วันที่ ๑๘ พฤษภาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๒๘

คำนับ มายัง ท่าน พรานบุญ ทราบ

วันนี้ เวลา เช้า ๔ โมง ๔๕ นาที ทรง รถยนต์ ออก จาก พลับพลา ทับเที่ยง ลงไป ทาง ตลาด แล้ว เลี้ยว ขึ้น ทางขวา มา ตาม ถนน ซึ่ง ใน ตอน แรก ๆ ผ่าน มา ตาม สวน พริกไทย และ อื่น ๆ แล้ว จึง เข้า ป่า เลมาะ นาน ๆ ก็ พบ นา และ บ้านคน ตาม ถนน นี้ มี ศาลา ที่ พัก เป็น ระยะ ๆ ละ ๒๐๐ เส้น แต่ รถ ที่นั่งไม่ได้ หยุด จน ถึง ตำบล นาถ้ำ ที่ ถนน จะ ข้าม คลอง ลำรา จึง หยุด รถ ที่นั่ง เสด็จ ลงไป ที่ หาดทราย ทรง ฉายรูป ตะพาน ข้าม คลองลำรา ซึ่งเป็น ตะพานไม้ ทำอย่าง แข็งแรง กว้าง ๑๐ ศอก ยาว ๑๘ วา ๑ ศอก คลอง นี้ ตลิ่ง สูง เวลา นี้ น้ำแห้ง แต่ ยัง คง มี น้ำไหล อยู่ ใน ฤดูฝน น้ำ ขึ้น เต็ม จน ถึง ตะพาน และไหลแรง จึง ต้อง ทำ ตะพานให้ มั่นคง คลอง นี้ เป็น เขตร อำเภอ บางรัก กับ อำเภอ เขาขาว บน ตะพาน มี นักเรียนโรงเรียน วัด นาถ้ำ มา ตั้งแถว รับ เสด็จ มี ถึง ๕๘ คน ฝึก หัด เข้าแถว เรียงหนึ่งเรียงสอง และ คำนับได้ เรียบร้อย พอใช้ กับได้ ร้อง สรรเสริญ พระ บารมี ใช้ คำ อย่างเดียว กับ เด็ก นักเรียน ทั่วไป คือ ข้าวรพุทธเจ้า เหล่า ครุณกุมารา ฯ ล ฯ แต่ใช้ ร้อง เป็น ทำนอง มโนรา ซึ่ง ผม ออก จะชอบ มาก กว่า ที่ จะ พยายาม ร้องให้

เป็น เพลง สรรเสริญ พระ บารมี เพราะ ทำนอง มะโนรา พอ จะ เชื่อได้ ว่า จะร้อง ถูก ฤๅใกล้ ๆ แต่ เพลง สรรเสริญ พระ บารมี เชื่อ ว่า คง ร้องให้ ถูก ไม่ได้ เป็น อันขาด

ข้าม ตะพาน จาก บ้าน นาถ้ำไป เข้า ตำบล บ้าน ปากคม แขวง อำเภอ เขาชาว ถนน ผ่านไป ตามไร่ บ้าง ป่า บ้าง แต่ ยัง เป็น ที่ ราบ ๆ ฤๅ ที นับ ว่า เป็น อย่าง ราบ ของ เมือง น คอ ม ขึ้น ๆ ลง ๆ บาง นิด หน่อย พบ รถ ออมนิบัส ที่ได้ มา ล่วง น่า แต่ เช้า ย่ำรุ่ง นั้น จอด อยู่ ข้าง ถนน ไปไม่รอด เสีย อีก ค้าง แห้ง อยู่ ราว ครึ่ง ทาง พอ เลย มา อีกหน่อย จึง ผ่าน พวก มหาดเล็ก ที่ มาใน รถนั้น กำลัง เดิน อยู่ เข้าคุณรัษฎา ร้อง ตะโกน ว่า แล้ว จะ ส่ง รถไปรับ แล้ว เสด็จไป จน ถึง ที่ ตำบล บ้าน น้ำพราย ทรง แวะ ฉายรูป ถนน และ เขา น้ำพราย เข้าคุณ รัษฎาได้ เรียก กำนันไป สั่งให้ บอก พวก มหาดเล็กให้ เข้า นั่งพัก เสีย ที่ศาลา จน กว่า รถ จะกลับไปรับ แลให้กำนัน จัด หา ของ เลี้ยง เช่น เข้าหลาม เข้าต้ม กล้วย เป็น ต้น ตั้ง แต่ ตำบล น้ำพราย มา ถนน ตัดมา ใน หว่าง เขา เรื่อย มี อยู่ แห่ง หนึ่ง ตัด ถนน ผ่าน เข้ามา กลาง เขา หิน ซึ่ง ทำ ลำบาก กว่า เขา เดิน เป็น อัน มาก ตาม ข้าง ถนน ก็ เป็น เขา และ ป่าไม้ ใหญ่โดยมาก จน เวลา เที่ยง ๔๐ นาที ถึง ตลาด ซึ่ง เป็นโรง จาก สอง ข้าง ถนน มีโรง ติด ตลาด นัด ด้วย โรงหนึ่ง แต่ เล็ก กว่า ที่ บางรัก มาก ที่ ว่าการ อำเภอ อยู่ ต่อ ตลาด เลย มา อีก หน่อย ก็ ถึง พลับพลา ซึ่ง ตั้ง อยู่ กับ ชายป่า หลัง พลับพลา ออกไป ก็ เป็นป่า บาง ๆ ที่ พลับพลา นี้ ก็ ทำ ดี น่า สบาย พอใช้

ระยะทาง จาก ทับเที่ยง มา ถึง ที่ นี่ ๗๐๐ เส้น เศษ เดิน ทาง นับ ทั้ง ที่ ทรง หยุด ฉาย รูป ด้วย ๒ ชั่วโมง คือเสด็จ ออก จาก ทับเที่ยง เช้า ๔ โมง ๔๕ นาที ถึง พลับพลา เขาขาว นี้ เที่ยง ๔๕ นาที แต่ เวลา ที่ หยุด ทรง ฉาย รูป ตามทาง ถ้า จะ คิด รวม เข้า ด้วย กัน ทั้ง สิ้น ก็ ดู เหมือน จะ เกือบ ชั่วโมง เพราะ ฉะนั้น จะ นับ ว่า เดิน ทาง ช้า นัก ไม่ได้ ฟ้า ฝน ก็ เรียบ ร้อย ดี ต่อ เมื่อ เสด็จ ถึง พลับพลา เรียบร้อย แล้ว จึงได้ ตก ใน ตอน บ่าย นี้ อยู่ ข้าง จะ ตก มาก อยู่

ที่ จริง การ เดิน ทาง ใน เมือง นี้ อยู่ ข้าง จะ สดวก ดี มาก เพราะ มี ถนน ดี แต่ ถนน ถึง จะ ทำ ขึ้น ไว้ ดี ปานใด ถ้าไม่ บำรุง รักษา ก็ไม่ดี ไปได้ นาน ปานใด ผม จึง สืบ ถาม ถึง วิธี ที่ จะ รักษา ถนน ได้ ความ ว่า ข้าง ราษฎร ตาม บ้าน ที่ อยู่ ริม ถนน รักษา รัฐบาล ให้ เงิน ปี ละ ๖ บาท แต่ไม่ยก เงิน ค่า ราชการ ให้ เพราะ ฉะนั้น ผู้ ที่ รักษา ถนน นั้น คง ยัง ได้ กำไร อยู่ ๓ บาท แต่ การ ที่ จะ ข้าง เฉย ๆ คงไม่ มี ผู้ สมัค รับ มาก พอ จึง มอบ ให้ เป็น น่าที่ กำนัน เจ้าของ ตำบล จัด เกณฑ์ ลูก บ้าน ให้ เป็น เวร กัน มี กำหนด ให้ รักษา คน ละ ๑๐ เส้น ต้อง รักษา อยู่ ปี ๑ แล้ว จึง ผลัด ให้ คน อื่น เข้า เวร แต่ ถ้า ผู้ ใด จะ สมัค รับ รักษา ต่อ ไป อีก ก็ได้ กับ ผม ได้ เห็น ปลูก ต้นไม้ ริม ถนน ไว้ ข้าง ผม ถาม ว่า รักษา ไว้ ได้ หรือ เจ้าคุณ รัษฎา รับ ว่า อยู่ ข้าง จะ ยาก เพราะ ว่า น่า นา ชาว นา มัก ชอบ ผูก กระบือ กับ ต้นไม้ ที่ ปลูก ใหม่ เหล่า นี้ ไม่ กี่ วัน ก็ หมด ใช่ แต่ เท่า นั้น มิ หนำ ซ้ำ พวก ขี้ กลี หาย ของ มัก พอ ใจ ถอน ต้นไม้ ไป ทำ คาน หาย ของ เสีย อีก การ ที่ จะ ห้าม ไม่ ให้ คน ถอน หรือ ทำ อันตราย ต้นไม้ นั้น ง่าย แต่ การ ที่ จะ จับ นั้น ไม่ สู้ จะ ง่าย นัก

นอก จาก ถนน ยัง มี ของ ที่ จะ บำรุง ความ สดวก อีก อย่างหนึ่ง คือ โทรศัพท์ ซึ่ง มี ทั่วไป ใน เมือง นี้ ที่ อำเภอ บางรัก กับ อำเภอ เขาขาว นี้ มี ออฟฟิศ โทรศัพท์ แห่ง ละ หลัง เจ้าคุณรัษฎา เล่า ว่า แต่แรก พวก พนักงาน เรียก ออฟฟิศ โทรศัพท์ ว่า "โรงแช่น" (คือ ออก จาก คำ "สะเตชั่น") ครั้น ต่อ มา บัดนี้ มา เปลี่ยน เรียก ว่า "ยพิตร์" หมด แล้ว เดิม เวลา ก่อน ที่ จะพูด โทรศัพท์ ต้อง ตะโกน ว่า "อ้ายโล้ง! อ้ายโล้ง!" เพื่อ จะให้ เหมือน ฝรั่ง แต่ เจ้าคุณรัษฎา ตั้ง ข้อ บังคับ ว่า ถ้า ใคร ตะโกน "อ้ายโล้ง" อีก จะถอน พัน จึง ทำ เป็น ต้อง งด

วันที่ ๑๙ พฤษภาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๒๘

เมื่อ เช้า นี้ เวลา ๔ โมงเศษ เสด็จออก จาก พลับพลา โดย รถยนตร์ แล่น ไป พัน พลับพลา ได้ ประมาณ ๑๕ เส้น ถึง ทาง ๒ แพรก แพรก ขวา ไป กะปาง รถ ที่ นั่ง ไป ทาง แพรก ซ้าย ทาง ไป ใน ป่า เป็น พื้น แต่ ได้ ผ่าน นา และ บ้าน เป็น แห่ง ๆ ไป ทาง นับ ว่า เป็น อย่าง ราบ ดิน ตาม แถบ นี้ เป็น ดิน สอ คือ สี ขาว เป็น พื้น แต่ บาง แห่ง ก็ มี เป็น สี แดง จัด ดู ราว กับ ไป พลัด พวก อยู่ ใน ท่าม กลาง ดิน ขาว เพราะ เหตุ ที่ เขา เป็น เขา ดิน สอ เช่น นี้ จึง เรียก นาม ว่า เขาขาว

ไป จาก พลับพลา ได้ ประมาณ ๒๖๐ เส้น ถึง ทาง ๒ แพรก อีก แพรก ขวา ไป ท่า มะพร้าว และ ทเล สอง ห้อง ซึ่ง จะ เสด็จ พรุ่ง นี้ วัน นี้ เสด็จ ต่อ ไป ทาง แพรก ซ้าย อีก ประมาณ ๖๐ เส้น ถึง ควน ท่า ลูน เสด็จ ลง จาก รถ ทรง เก้าอี้ ต่อ ไป เพราะ ถนน ตั้ง แต่ ที่ นี้ ไป ยัง ทำ ไม่ แล้ว ดี คือ ต้อง ยาก เขา เดิน ไป ตาม ริม คลอง ลำรา คล้าย ๆ ถนน ที่ โตะ ลูลุท

อัน ที่ จริง ถ้า รถ จะไป จริง ก็ได้ เพราะ ถนน กว้าง พอ แต่ เจ้าคุณ เทศา ยังไม่ไว้ ใจ จึง ให้ ทรง เก้าอี้ ดี กว่า พอ พ้น ที่ เขา นั้นไป แล้ว ถนน ตัดไปในป่า ยาง เป็น เส้น คู่ กันไป กับ คลอง เกือบ ตลอด จน ถึง ท่า ประดู่ ข้าม คลอง ลำรา โดย ตะพาน ซึ่ง ทำ ขึ้นไว้ ชั่ว คราว ก่อน ต่อไป จึง จะ ทำ ตะพาน มั่นคง ขึ้น ตรงนี้ ผม ถาม เจ้าคุณ เทศา ว่า ทำไมไม่ทำ ตะพาน เสีย ที่ ท่าลูน จะได้ ไม่ ต้อง ยาก เขา ทำ ถนน ให้ ลำบาก ท่าน ชี้แจง ว่า ถ้า จะทำ ที่ ท่า ลูน ตะพาน คงจะไม่อยู่ ยั่งยืนได้ เพราะ ใน ฤดู น้ำ ขอน ลอย ลงมา ตาม น้ำ จะติด เสา ตะพาน ทำ อันตราย แก่ ตะพานได้ มาก จึง ต้อง มา ทำ ที่ ท่า ประดู่ ซึ่ง มี บ้านคน อยู่ มาก จะได้ อาศรัย ให้ คนคอยดู คัด ขอน ให้หลุด จาก ตะพานไปเสียได้

พอ ข้าม คลอง ลำราไปขึ้น ทาง ท่า ประดู่ แล้ว ถนน ตัดไป ใน ทุ่ง แล เห็น นา อยู่ มาก ไปไม่ช้า ก็แล เห็น เขาปินะ เด่น อยู่ กลาง ทุ่ง ราวกับ ใคร แกล้ง ยก เอาไป ตั้งไว้ เขา นี้ เป็น เขา ศิลา น่า ผา ตัด ตรง ๆ ลง มา หา พื้นดิน ที่ น่า ผา มี เป็น ช่อง ราว กับ น่าต่าง ใน บ้อม เดินทาง จาก ท่า ประดู่ ไปไม่ ช้า ก็ ถึง น่าถ้ำ รวม ระยะ ทาง ตั้ง แต่ พลับพลา เขาขาว ไป ๔๑๒ เส้น

ปาก ถ้า นั้น อยู่ สูง จาก พื้นดิน มาก แต่ มี บรรไดไม้ แข็งแรง ขึ้นไป ถึง พื้นไม้ เสียชั้นหนึ่ง ก่อน ที่ นี้ มี หลังคา ทำ เป็น ศาลา ที่ พัก พระ ที่ วัดนี้ใช้ เป็น หอฉัน ขึ้น บรรไดไป ถึง พื้นไม้ อีก ชั้น หนึ่ง ซึ่งใช้ เป็น วิหาร มี พระพุทธรูป ตั้ง เป็น พระ ประธาน อยู่ ข้าง หนึ่ง กับ มี เป็น กุฎิ เล็ก ๆ ซึ่ง พระ และ เณร ใช้ เป็น ที่ จำวัตร์ ในเวลา นี้มี พระ ๙ รูป

เณร ๙ รูป แต่ไม่ได้มีอยู่มากเช่นนี้เสมอ ไป ๆ มา ๆ ขึ้นบรรไดต่อไป จากชั้นวิหารนี้เข้าช่องขึ้นไป จึงถึงตัวถ้ำใหญ่ อันเป็นที่ควรดู มีศิลาปูนย้อยลงมาจากเพดานถ้ำ จนเป็นประดุจเสารับเพดานก็มีที่ดูประดุจสาหร่ายก็มี นับว่าเป็นถ้ำที่น่าดูได้แห่งหนึ่ง แต่ที่เก่งที่สุดคือออกไปโผล่ดูตามช่องคูหาที่น่าผา แลดูออกไปข้างนอก เห็นได้ไกลดีจริง ๆ เพราะน่าผาตัดตรงลงไปหาพื้นดิน ไม่มีอะไรมาบังข้างหน้าเลย รู้สึกเหมือนขึ้นไปดูบนหอคอย การที่ได้ดูภูมิประเทศได้ไกลและกว้างขวางเช่นนี้ ทำให้เป็นที่เพลิดเพลินใจ ทำให้รู้สึกว่าการที่ไปถ้ำปีนะนี้ไม่เสียเวลาเปล่า ถึงภายในถ้ำจะไม่งามเหมือนถ้ำในเขตร์พังงา ก็ได้เปรียบทางที่มีช่องคูหาที่เยี่ยมดูภูมิประเทศได้เช่นนี้

ได้ประทับเสวยในปากปล่องอันหนึ่งในถ้ำนั้น ลมโกรกเย็นสบายดีจนออกจะชักง่วง ๆ เสวยแล้วประทับอยู่จนบ่าย ๓ โมงจึงเสด็จกลับ บ่าย ๔ โมงก็ถึงพลับพลา การเดินทางวันนี้เป็นโอกาสอันดีอย่างยิ่งที่จะได้รู้สึกประโยชน์ของรถยนตร์ คือเดินทางด้วยรถยนตร์ระยะถึงสามร้อยเส้นเศษ กินเวลาเพียง ๒๕ นาที เดินทางด้วยเก้าอี้ไปอีกราว ๙๐ เส้น ฤๅจะหย่อนสักหน่อยเสียอีก กินเวลาถึง ๓๐ นาที จึงเห็นได้ชัดว่ารถยนตร์ย่นเวลาลงได้มากเพียงไร

วันที่ ๒๐ พฤษภาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๘

เมื่อคืนนี้ตกราว ๗ ทุ่มเศษฝนตกมาก คาดว่าเช้าวันนี้ถนนหนทางจะเฉอะแฉะใหญ่ แต่ก็หาเป็นเช่นนั้นไม่ เมื่อเสด็จนั้นถนน

ก็ยังเปียก แต่ไม่เป็นที่เสียหายอะไร วันนี้กว่าจะได้เสด็จออกจากพลับพลาถึง ๕ โมงเช้า เพราะรถที่นั่งยางล้อแตก ต้องจัดการแก้ไขกันอยู่นาน ส่วนทางที่เสด็จนั้นก็ไปทางเดียวกับที่ไปถ้าปีนะ แต่เมื่อไปพ้นจากพลับพลานี้ไปแล้วได้ประมาณ ๒๐๐ เส้น ได้แยกทางไปอีกประมาณ ๑๐๐ เส้น ถึงท่ามะพร้าว เสด็จข้ามคลองลำราทางตะพานชั่วคราว ไปทรงม้าต่อไป มีผู้ตามเสด็จไปได้น้อย เพราะจำนวนม้าจำกัด ที่ขึ้นรถไปก็มี ที่ขี่รถถีบไปก็มี พวกที่ขี่รถถีบนั้น ได้ขี่ไปตั้งแต่ที่เขาขาวนี้ ไปคอยรับเสด็จอยู่ที่ท่ามะพร้าวก่อน

จากท่ามะพร้าวถนนไปในป่าโดยมาก และทางขึ้นเขาทีละน้อย ๆ เรื่อยไป ป่าทางนี้เป็นป่าสูงจริง ไม่ใคร่จะพบบ้านคนเลย ที่พบก็เห็นอยู่เดี๋ยว ๆ ไม่ใช่เป็นหมู่ ทางไปจากท่ามะพร้าวอีก ๒๐๐ เส้น เศษจึงถึงทเลสองห้อง ที่นี้เป็นทเลสาบอยู่ในที่เขาล้อมรอบ มีเป็นสองห้องจริง ๆ แต่ใหญ่ห้องหนึ่ง เล็กห้องหนึ่ง น้ำที่นี้เป็นน้ำตาย ไม่มีทางไหลไป นายเกื้อว่าดูคล้าย ๆ ทุ่งเขางูที่ราชบุรีในฤดูน้ำ แต่อันที่จริงที่นี้เล็กกว่าทุ่งเขางู แต่น้ำขังอยู่เสมอ และที่ก็งามกว่าด้วย ทางทิศเหนือแลดูที่เขาซ้อนกันเป็นชั้น ๆ แลเห็นยอดเขาแดงในเขตร์เมืองนครศรีธรรมราช น้ำในทเลนี้ใสนัก เพราะฉนั้นเวลาสงัดลมน้ำนิ่ง แลเห็นเงาเขาและต้นไม้แน่มดีราวกับดูในกระจกเงา ทูลกระหม่อมเสด็จลงเรือไปทอดพระเนตร์ทางห้องเหนือ โปรดมากจะทรงฉายรูปให้เงาเข้าติดด้วย พะเอินกล้องไปไม่ทัน กว่าจะไปถึง

ลม มาทำ ให้ น้ำ เย็น ริ้ว ไป เสีย หมด ออก จะ ทรง พัน แทบ จะไม่ ทรง ฉาย รูป เสีย เลย แต่ ครั้น เสวย กลางวัน แล้ว ลม สงัดดี จึง เสด็จ ลงเรือไปฉาย รูปไว้ได้ หลาย แผ่น

เสด็จ กลับไป ถึง ท่า มะพร้าว เวลา เย็นแล้ว เขาได้ทำ ที่ สรงไว้ใน คลอง ลำรา เย็น ที่ น่า สบาย จึง เสด็จ ลง สรง กว่า จะสรง และทรง เครื่อง เสร็จ ก็ พอ ค่ำ เพราะ ฉนั้นได้ มีโอกาศ ขับ รถ ในป่า เวลา กลางคืน เย็น ครั้ง แรก ดู รู้สึก ความ เปลี่ยว ของป่า มาก ขึ้น อีก เย็น อันมาก

เวลา ค่ำ วันนี้ เมื่อ เสวยแล้ว ผู้ ว่า ราชการได้ ถวาย พระพร ตาม แบบ เย็น การ ส่ง เสด็จ แต่ ที่ นี่ แปลก กว่า ที่ อื่น ที่ มี รายฎร โห่ รับ ด้วย เจ้าคุณ เทศาไป จัดการ ให้ มานั่ง คอย เตรียมไว้ ที่ สนาม น่า พลับพลา ท่าน คง ตั้งใจ จะ ให้ รู้สึก กันขึ้น ต่อ เมื่อได้ ยิน เสียงโห่ แต่ พะเอิน นายเกือ แอบ เห็น เสียก่อน ถาม ขึ้น เจ้าคุณ เทศา ก็ สารภาพ ว่า จัดให้ มาโห่ นับว่า ค่อน ข้าง จะกล แตก อยู่ บ้าง

เวลา กลางคืน วันนี้ ตอน ดึก ฝน ตก อีก เดชะ บุญไม่ได้ ตก ลงมา เมื่อ เวลา เสด็จ กลับ มา จาก ท่า มะพร้าว แต่ ผู้ ที่ ขึ้น รถ มา คง จะไม่ เดือด ร้อน เท่า ผู้ ที่ ขี่ รถถีบ ผมได้ ทราบ ว่า หม่อม ดอกเทียน เมื่อ ก่อน จะไป คุย ป่อ อยู่ ว่า ระยะ ทาง ๖๐๐ เส้น จะรับ ถีบ รถถีบไปได้ ภายใน ครึ่ง ชั่วโมง เท่านั้น แต่ ครั้น เอา เข้าจริง แม้ไป เพียง ท่า มะพร้าว ๓๐๐ เส้น เท่านั้น หม่อม ก็ไป แทบ ๆ ไม่ทัน เจ้าคุณ ปารีส เสียแล้ว ครั้น เมื่อ กลับ มา หม่อม บ่น กับท่าน พันตรี ราชองครักษ์ ว่า เหนื่อยมาก และ แสดง

ความ เห็น ว่า ตัว ท่าน พันตรี ถูก เข้าบ้าง คงไข่ไม่ไหว เพราะ ฉนั้น อย่างไร ๆ หม่อม ก็ยัง อยู่ ในฐาน เห็น ตน เก่ง อยู่ นั้นเอง

การ ร้องเพลง ของ หม่อม หมู่นี้ดูห่างไป ไม่ใคร่ จะได้ ยิน แต่ คุณตู้ น้อง หม่อม นั้น เอ็ก เซอร์ ไซส์ เสียง ทุกวัน แต่ มาพลอย เอ็ก เซอร์ ไซส์ หูผม ด้วย หูผม หมู่นี้ ถูก บังคับให้ เอ็กเซอร์ ไซส์ โดยไม่ ต้อง การ มาก ริง ๆ เพราะ นอก จาก คุณตู้ ร้อง ยัง ต้องฟัง คุณหลวง อภิบาล อีก หลาย วัน มา แล้ว ท่าน กำลัง พยายาม ต่อเพลง ต่าง ๆ กับ ครูแปลก เมื่อ ย่าย วานนี้ ถูก ทูล กระหม่อม รับสั่งให้ มหาดเล็ก ไป ดู ว่าสุนัก ข์ที่ไหน มา หอน อยู่ ข้าง พลับพลา คุณหลวง จึงได้ สงบ เสียงไป คราวหนึ่ง แต่ อันที่จริงไม่ใช่ คุณหลวง อภิบาล คนเดียว ที่บรรเลง อยู่ เมื่อ วานนี้ ผมได้ ยิน เสียง อยู่ หลายคน ด้วยกัน แต่ จะ เป็นใคร บ้าง ก็ จำ ไม่ได้ ถนัด ได้ยิน เสียง ร้อง ลำ อะไร ๆ ต่าง ๆ แต่ ซ้ำ ซาก อยู่ ลำ ละ หลาย ครั้ง ที่ได้ ยิน อยู่ มาก ที่สุด คือ “ หอม อะไร ที่ใน สวน หอม ดอกลำดวน กระดัง—ยี่—งา ฯ ล ฯ ” กับ “ เข้านก—เอ๋ย—ขมิ้น—เอ้อเฮอ เอ๋ยค่ำลง—ง่า—แล้ว เข้าจะนอน—เฮอ เออ เอิงเงย—รังยี่ยี้ ยีไหน ฯ ล ฯ ” แล้ว กลับไป “ หอม อะไร ที่ใน สวน ” อีก ผม นั่ง ฟัง ๆ อยู่ นาน นึก อยู่ ในใจ ว่า อันที่จริง เพลง แป๊ะ กับ นก ขมิ้น ทั้ง ๒ นี้ ของ เขา ก็ เพราะ ดี แต่ ถึง ของดี ก็ อาจ จะ มี เวลา อิ่มได้ เหมือน อาหาร อันมี โอชารส ถ้า แม้ กิน มาก ๆ และ ซ้ำ ก็ไม่ เห็น อร่อย พอ คุณหลวง อภิบาล ซ้อน เพลง ต่อย รูป สองชั้น ขึ้น มา อีก รายหนึ่ง ก็ พอ ระเบิด ยิ้ง ทันที เลย พากัน ต้อง เลิกไป หมด

วันที่ ๒๑ พฤษภาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๒๘ (บ่าย)

เวลา เช้า ๕ โมง วันนี้ได้ เสด็จไป วัดหาร ซึ่ง อยู่ ริม ทางที่ไป ท่า มะพร้าว ที่ วัดนี้ มี ถ้ำ เล็ก ๆ อยู่ ถ้ำหนึ่ง ซึ่ง มี พระพุทธรูป อยู่ ในนั้น มาก ผม เข้าใจ ว่า เดิม คง เรียก ว่า ถ้ำ วิหาร แล้ว ภายหลัง ตัด สั้น ลงมา จน เหลือ อยู่ แต่ "หาร" วัด ที่นี้ จึง เลย เรียก กันมา ว่า วัด หาร ในถ้ำ นี้ มี เทวรูป พิมพ์ เป็น แผ่น แบน ๆ อยู่ มาก มี เป็น ๒ ชนิด ชนิด หนึ่ง มี เป็น หม่อ มาก อีก ชนิด หนึ่ง มี เป็น รูป เดียว ด้าน หลัง ตี พิมพ์ อักษร ซึ่ง เข้าใจ ว่า เป็น เทวนครี แต่ ผม ก็ไม่ ทราบ แน่ เพราะ อ่านไม่ ออก มี อยู่ อย่าง ละ มาก ๆ จึง เข้าใจได้ ว่า สาสนา พราหมณ์ คง จะได้ มา ประดิษฐาน อยู่ ใน แถบ นี้ น่า จะ เนื่อง กัน กับพวก ที่ มา ตั้ง เทวรูป พระ นารายน์ ที่ เขา เวียง และ คลอง เหนือ เมือง ตะกั่วป่า นั้นเอง

ในเวลาที่ เสด็จไป ประพาส นั้น ฝน ยังไม่ ตก แต่ มืด อยู่ แล้ว ต่อตอนบ่าย ฝน จึงได้ ตก ตก อยู่ หลาย พัก

วันนี้ จะ เสด็จ ออก พ้น จาก เขตร์ เมือง ตรัง แล้ว เจ้าคุณ รัษฎา เห็น ว่า เป็นโอกาศ อันดี จึงได้ กราบทูล ขอให้ พระราชทาน นาม ตำหนัก ที่ ประทับ แรม ใน เขตร์ เมือง ตรัง นี้ เสีย ให้ ทั่ว ทุกแห่ง เพื่อ จะได้ เป็น การ สดวก ต่อไป . ที่เมือง ตรังได้ พระราชทานนามไว้ แล้วว่า "ตำหนักจันทน์" ในวันนี้ได้ พระราชทานใหม่ ๓ แห่ง คือ ที่ ทับเที่ยง เรียกว่า "ตำหนัก ผ่อน กาย" ที่ ช่องเรียก ว่า "ตำหนักสวนโปร่ง ฤทัย" ที่ เขาขาว นี้ เรียก ว่า "ตำหนัก รื่น รมย์"

เมื่อ ขวน ถึง เวลา จะไป พ้น มณฑล ภูเก็จ เช่นนี้แล้ว ออก จะ รู้สึก เสียดาย อยู่ บ้าง เพราะ ตามความ จริง ที่นี้ อยู่ข้าง จะได้ เที่ยว สนุก

และ สดวก สบาย ตลอด สิ่งไร ๆ ก็ บริบูรณ ทุก ประการ เจ้าคุณ เทศา
และ เจ้าเมือง กับ ข้าราชการได้ เอา ใจใส่ เออ เฟื้อ จริง ๆ ให้ บรรดา ผู้ที่
ตาม เสด็จได้ รับ ความ สุข ตลอด ทั่วถึงกัน เสบียง อาหาร ก็ บริบูรณ มาก
และไม่ใช่ แต่ บริบูรณ เปล่า ทั้ง มีโอชารศ ดี มาก ด้วย เพราะ ภรรยา
ข้าราชการได้ พร้อมใจ กัน แข่ง ขัน น่าที่ เข้าโรงครัว ทำ กับเข้า ต่าง ๆ
อย่าง เต็มฝีมือ ทั่วกัน ทั้ง ที่พัก ก็ อยู่ เย็นศุข และ เครื่องใช้ สารพัด จะ
บริบูรณ เมื่อได้ รับ ความสุข ตลอด มา เช่นนี้ แล้ว ก็ เป็น ธรรมดา ที่ ต้อง
มี ความ เสียดาย บ้าง ใน เมื่อ จะ ออก มาพ้น จาก ที่ ซึ่งได้ รับ ความสุข
เช่นนั้น

ใน จดหมายเหตุ ชนิดนี้ ผมไม่ เห็นว่า ควรจะ กล่าว ถึงการ ที่เกี่ยวข้อง
กับ การ บ้านเมือง เลย เพราะ ฉนั้น ผม จึงไม่ใคร่ จะได้ กล่าวไป ถึง เรื่อง
ราชการใน จดหมาย ฉบับ ก่อน ๆ แต่ใน ฉบับนี้ ผม ขอ กล่าว สักนิด ว่า
ผมเชื่อ ว่าใคร ๆ ที่ มาถึง มณฑล ภูเก็จ แล้วคง จะต้อง รู้สึก ว่า ราชการ
ใน มณฑล นี้ ดำเนินไป สดวก และ เรียบ ร้อย ดี จริง ๆ ประดุจ เครื่องจักร์
อัน มี น้ำมัน หล่อชุ่ม เดินคล่อง มี ที่ ติด ขัด บ้าง ก็ เป็น อย่าง เล็กน้อย
ทั้งข้า ราชการ ก็ ดู สนิท สนม กลม เกลียว กัน ดี มาก นี้ก็ เพราะ อาไศรย
ที่มี ข้าหลวง เทศา ภิบาล ซึ่ง นับว่า เป็น ผู้ที่ เหมาะกับ ตำแหน่ง ดี อย่างยิ่ง
จะหา ผู้ใด เหมาะ ยิ่งไป กว่าไม่ได้ แล้ว ผม กล่าว แต่ เพียง เท่านี้ แล้ว
ก็พอ จะ เป็นที่ เข้าใจได้ แล้ว เป็น เลา ๆ ว่า มณฑล ภูเก็จ เป็น อย่างไร จะ
กล่าว มากไป กว่านี้อีก ก็ ใช่ ที่ จึง ต้อง ขอ ยุติ เพียงนี้

นาย แก้ว

ฉบับที่ ๑๑

ตำบล กะปาง

แขวง นครศรีธรรมราช

วันที่ ๒๑ พฤษภาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๘

คำนับ มายัง ท่าน พรานบุญ ทราบ

วันนี้ นับ ว่า เป็น วันที่ จะเริ่ม เดิน ทาง กลับ บ้าน อยู่ แล้ว จึง ควร ต้อง เริ่ม จดหมาย ใหม่ อีก ฉบับ หนึ่ง จำ เดิม ตั้ง แต่ ออกเดิน ทาง จาก เขา ชาว ต่อมา

เมื่อ เวลา บ่าย ๓ โมงเศษ ใกล้ ๆ ๔ โมง ได้ เสด็จ ออก จาก ตำหนัก รื่นรมย์ ที่ เขาชาว เสด็จโดย รถยนต์ การ เดิน ทาง ก็ไม่ มี เหตุ การ อะไร ที่ สำคัญ ควรที่ จะกำหนดจดจำ เป็น แต่ได้ ถูก ฝน ตามทาง เป็น ตอน ๆ และ ถนน อยู่ ข้าง จะอ่อน จึง เป็นที่ น่ากลัว อยู่ บ้างว่า ถ้าฝนลงมามาก ๆ จะเดินลำบาก แต่ ฝนก็ หาได้ ลง มากมาย อย่างใดไม่ จึง เสด็จ มาได้ สดวก ดี ถนน มาในป่า โดย มาก นาน ๆ จึง จะ พบ ทุ่งนา เพราะ ฉนั้นไม่สู้ จะมี อะไร ดู ตาม ริม ทาง นัก มี ที่ ขึ้น ๆ ลง ๆ บ้าง เล็ก น้อย ระยะ ทางมา ประมาณ ๖๐๐ เส้น ถึง ตลาด ซึ่ง ตั้ง อยู่ ริมคลอง ที่ เป็น พรม แดน ข้าม คลอง นี้ เข้า มาใน แดน นครศรีธรรมราช

พระยา ชลบุรานุรักษ์ ข้าหลวง เทศาภิบาล พระยาศิริธรรมบริรักษ์ ผู้ ว่า ราชการ เมืองนครศรีธรรมราช และ ข้าราชการ ได้ คอย รับเสด็จ อยู่ ที่ ปลาย ตะพาน เสด็จ ลง จากรถ ทรง พระราช ดำเนิน ข้าม ตะพาน

มาสู่พลับพลา กระบวนช้างที่จะเสด็จพรุ่งนี้ได้ตั้งอยู่ที่น่าค่าย ผูกเครื่อง พร้อม ตามธรรมเนียมนคร คนหาบหามยืนเป็นแถวเต็มสนามน่าค่าย ถือไม้ค้านครบมือ ดูราวกับกองทหารเดินเท้าอย่างเก่าน่าดูพอใช้

ที่ประทับที่นี้ ได้ทำขึ้นไว้เมื่อปีกลายนี้ เพื่อรับเสด็จพระยาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว แต่หาได้เสด็จพระราชดำเนินไม่ พลับพลาก็ยังมิได้รื้อ มาครั้งนี้มาตกแต่งขึ้นใหม่ มีแซมฝาใหม่เป็นต้น ที่ทางกว้างขวาง นอกจากตัวพลับพลายังมีเรือนเล็ก ๆ อีกหลายหลัง คนที่มาครั้งนี้หลวมที่เป็นอันมาก

พอเสด็จถึงได้สักหน่อยฝนก็ตกมาก และตก ๆ หยุด ๆ เรื่อยจะเป็นด้วยเหตุนี้ฤๅอย่างไรไม่ทราบ พวกที่มากองหลังจึงมิได้มาถึงตามเวลาที่คาดหมาย เจ้าคุณรัษฎาได้ส่งรถยนต์กลับไปรับ แต่จนเวลาที่ผมเขียนจดหมายมาถึงแค่นี้ (เกือบ ๒ ยาม) ยังไม่มาถึง

ตำบลทุ่งสรง

แขวงนครศรีธรรมราช

วันที่ ๒๒ พฤษภาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๘

เมื่อคืนนี้เวลา ๗ ทุ่มล่วงแล้ว พวกที่ตกค้างอยู่ข้างหลังจึงได้มาถึง ได้ความว่าต้องเดินมา เพราะรถยนตร์มาไม่รอดฝนตกมากทำให้ถนนทรุดที่ตะพานใหญ่กลางทาง รถมามืดไม่เห็นโดนปลายตะพานที่สูงอยู่กับดิน เลยหยุดอยู่แค่นั้นเอง คนที่มาในรถ

นั้นจึง ลง เดิน มา เสียง ท่านขุน แพทย์ บ่น เอ็ด ว่า เต็มที เกือบตาย ผม มีความ วิตก อยู่ที ตรง คุณตู้นั้น แหละ มาก เพราะ กลัว ว่า จะไม่ได้ เตรียม เสบียง อาหาร มา ก็ จะหิวไส้ แขวน จึง ต้อง รีบ ร้องถามไป ว่ากิน เข้า แล้ว ฤๅยัง มีผู้ร้อง ตอบ ว่า แล้ว เสีย แต่ไหน ๆ ละ ตก ลง เย็น วิตก เปล่า อีก ที จริง ก็ควร จะ เข็ด ตั้ง แต่ ครั้ง ก่อนแล้ว ผม ก็ไม่ รู้จัก เข็ดขืน จะ วิตก กลัว คุณตู้ จะอด ร่ำไป แต่ ตั้งแต่ บัดนี้ไป ผม จะไม่ วิตก อีก เลย เพราะ เชื่อว่า ถ้า เมื่อไร ทูล กระหม่อม ต้อง ทรง อด นั่นแหละ บางที คุณตู้ จะต้อง อดบ้าง แต่ข้อ นี้ ก็ยังไม่ สู้แน่ นัก บางที คุณตู้ จะ ยัง หา ของเสียะได้ อยู่นั่น เอง

วันนี้ พอ เช้าขึ้น ก็ ฝน ตก เรื่อย ตก ๆ หาย ๆ เย็น อัน ต้อง งด การ ทรง ม้า เสด็จ โดย กระบวน ช้าง รี้ว กระบวน อยู่ข้าง จะ เก่ง มาก คือ มี ช้าง เยาวราช ขึ้นช้าง นำ ๑ ช้าง นายร้อย ตำรวจภูธร ๑ ช้าง ผู้ว่าราชการ เมือง ๑ ช้าง พระไชย ๑ ช้าง เชน ๒ แล้ว ถึง ช้าง ที่ นั่ง ช้าง ที่ นั่ง รอง และ ช้าง กระบวน หลัง หมอ ควาน ช้าง กระบวน น่า แต่ง ตัว เย็น ชุด กัน หมอ ช้าง ที่ นั่ง แต่ง ดี นุ่งผ้า ทรง เข้าบิน เทพ ประนม เสื้อ เย็น แพร ดอก ช้าง ที่นั่ง ผูก กูบ ๔ น่า มี ลาย ทอง ช้าง ที่นั่ง รอง ผูก สัประคับไม่มี กูบ ช้าง เชนไม่ได้ ผูก แหย่ง มี แต่ ผ้า ปู หลัง มี ปีน ผูกไคว่ กันคร่อม หลัง ช้าง ละ ๒ กระบอก วิธี จัด กระบวน อย่าง นี้ ว่า เย็น แผน เก่า ของ เมือง นคร คุณพระ เสนหามนตรี เย็น ผู้ดูแล จัด ช้าง ที่ นั่ง และ ที่ นั่ง รอง มหาดเล็ก ที่ ล่วงน่า ขี่ ม้า แต่ ต่วน คะเนม คุม ของ ห้อง บรรจม มา ขี่ คาม หาม ภูม นัก

เดิน ทาง วันนี้ ก็ไม่ใคร่ จะ มี อะไร แปลก ปลาด ทาง มาในป่า โดย มาก และ ฝน ตก เรื่อย ๆ มา จึง ออก จะไม่ใคร่ สนุก ทำให้ถนน เป็นโคลน มาก ข้อ สำคัญ คือ รู้สึก ว่า ช้า จริง ๆ ทำให้ คิด ถึง รถ ยนตร์ อยู่บ้าง แต่ ถ้า รถ ยนตร์ จะ ข้าม มาใช้ ทางนี้ ก็เห็น จะ ลำบาก เพราะ น่า กลัว จะ สู้ถนนไม่ไหว เสด็จ ออก จาก กะปาง เวลา เช้า ๒วน ๕ โมง แล้ว ราว บ่าย โมง ถึง ที่วัง ประทับ ร้อน และ เสวย กลาง วัน ที่นี้ ตั้ง แต่ วันนี้ไป ฝ่าย นคร รับ ทำ เครื่อง และ เลี้ยง

นาม ตำบล วังนี้ ผม ทราบ ว่า เรียก ตาม นาม ของ แอ่ง น้ำ อันหนึ่ง ซึ่ง อยู่ ใน วง เขา จึง เรียก ว่า วัง แต่ ทิ้ง วังไว้ เปล่า อีก พอ ขับไป เข้า พวก กับ ช่องได้

ครั้น เสวย แล้ว ทรง ช้าง ต่อ มา อีก ก็ไม่ มี เหตุ การ อันใด เรียบ ร้อย ตลอด มา จน ถึง ทุ่ง สรง ซึ่ง เป็น ทุ่งใหญ่ อยู่ ใน วง เขา ดู ราว กับ วง ลคร ม้า พลับ พลา ตั้ง อยู่ ค่อน มา ข้าง ขอบ ๆ วง พลับ พลา นี้ ทำ เป็น แบบ เรือนไทย ๆ มี เป็น หอ นั่ง ฤๅ คล้าย ๆ หอ ฉัน ของ พระ อยู่ ต่อ ห้อง บรรทม ออก มา ได้ ทราบ ว่า ถ่าย แบบ จาก พลับพลา ที่ ทำ ขึ้น รับ เสด็จ พระบาท สมเด็จ พระเจ้า อยู่หัว ที่ กลาง เมือง นคร เมื่อ ร.ศ. ๑๒๗ พลับพลา ที่ ทุ่ง สรง นี้ ก็ทำเตรียม รับ เสด็จ คราว เดียว กับ พลับ พลา กะปาง นั้น เอง

ระยะ ทาง ที่ เสด็จ วันนี้ จาก กะปาง ถึง ที่วัง ๒๔๖ เส้น จาก ที่ วัง มา ถึง ที่ ทุ่ง สรง ๑๙๒ เส้น ถ้า แม้ เสด็จ ด้วย รถ ยนตร์ จะ มา

ถึงได้ภายใน ๔๕ นาทีอย่างสบาย ๆ เพราะฉนั้นก็ต้องนึกคิดถึงรถยนตร์อยู่บ้าง

กล่าวถึงรถยนตร์ทำให้นึกถึงเรื่องขันได้เรื่องหนึ่ง ซึ่งผมลืมจดลงในรายวันเมื่อวานนี้ คือผมได้ทราบเรื่องมาว่าท่านชุนภูยามาลาที่ตามเสด็จมาด้วยนั้น เมื่ออยู่ที่เขาชาวได้ไปยืบยางล้อรถยนตร์เลนแลวพูดวา กันชอบจับเลนนักมันนมๆคลายๆนมผู้หญิง นมผู้หญิงก็ได้เคยได้ยินเขาเปรียบกับดอกบัวนั่นแหละเป็นพื้น พึงจะเคยได้ยินใครเปรียบกับยางล้อรถยนตร์นี้เป็นครั้งแรกเห็นจะพอเข้าชุดกับแม่แก้มเชือกมลิลาของหม่อมดอกเทียนได้

ตำบลร่อนพิบูลย์
แขวงนครศรีธรรมราช
วันที่ ๒๓ พฤษภาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๘

เวลาเช้า ๔ โมงเสด็จโดยกระบวนช้างออกจากทุ่งสรง ทางเดินมาในป่าเป็นพื้น มีนาและบ้านรายๆตามระยะทางบ้างแต่ตั้งอยู่ห่างๆกัน พ้นออกเดินพ้นพลับพลาที่ทุ่งสรงสักหน่อยก็เข้าเขตรตำบลบ้านปากแพรก และเดินในเขตรตำบลปากแพรกขนตลอดถึงที่ประทับร้อน ซึ่งอยู่เกือบสุดเขตรตำบลปากแพรก ระยะทางจากทุ่งสรง ๒๗๙ เส้น เท่านี้ก็พอจะเห็นได้แล้วว่าบ้านคนมีอยู่ห่างกันเพียงไร มาตามทางได้พบคนปลาดคู่หนึ่งคือผัวเมีย

เป็นง่อยทั้งคู่ ผู้หญิงเป็นชาวเมืองตรัง ผู้ชายเป็นชาวเมืองนี้ นี่ใครจะเห็นว่าพอควรคู่กันฤๅ อย่างไรจึงจัดให้ตกแต่งอยู่ด้วยกัน แต่ถ้าจะนึกไปแล้วก็น่าสังเวช และน่าจะไม่สดวกคือถ้าแม้มีเหตุการอย่างใด อย่างหนึ่งเช่นไฟไหม้เป็นต้น จะมิต้องกอดคอกันตายฤๅ

พลับพลาที่ประทับร้อนนั้นตั้งอยู่ในหูบเขาริมลำธาร น้ำใสสอาดและเย็นเท่ากับน้ำแช่น้ำแข็งกินได้จืดสนิทดี ชาวเมืองนี้ถือกันว่าถ้าแม้โยนศิลาในลำธารนี้เล่น ฝนเป็นต้องตก ชรอยฝนจะตกง่ายอยู่แล้วในที่นี้จึงผสมผสเอา รายฎรเชื่อเป็นแน่นอนว่าถ้าโยนศิลาคราวใดเป็นได้การทุกที แต่ไม่ใช่เฉภาะชนสามัญที่เชื่อเช่นนี้ คุณหญิงสมบุญภรรยาท่านพระยาวิเชียรคีรี (ชม) ก็เชื่อเหมือนกัน ท่านได้เล่าว่าคราวหนึ่งท่านเดินทางไปพักอยู่ที่ลำธารนี้ มีพวกผู้ชายที่ไปด้วยได้โยนศิลาเล่น พอเสียงก้องกระทบเขาฟ้าก็ลั่นครืน ๆ ฝนตกเสียสองวันสองคืน จนเดินทางไปไม่รอด ต้องรออยู่จนฝนหาย ในวันนี้ในพวกที่ตามเสด็จไปเชื่อว่าไม่มีใครได้โยนศิลาเล่นเลย แต่ถึงกระนั้นเมื่อเวลาราวบ่ายโมง ๑ ฝนก็ตก แต่ไม่สู้มากนักและสักครู่ใหญ่ ๆ ก็หาย

ออกจากปากแพรกทรงช้างอีก พอพ้นพลับพลาประทับร้อนก็เข้าในหว่างเขา หูบแคบเข้าไปทุกทีจนเหลือนิดเดียว ทางเดินไปในทรอกเขาลดเลี้ยวไปตามลำธาร พอออกจากทรอกเขาก็ถึงทุ่งใหญ่เข้าเขตร์ตำบลร่อน แขวงอำเภอร่อนพิบูลย์ แลดูไปข้างหลังเหมือนพึ่งโผล่ออกมาจากกำแพง เพราะเขาเป็นเทือกกันอยู่ มี

ทาง มาได้ เฉภาะ ที เดิน มา แล้ว เท่านั้น ต่อ นั้น มา ก็ เดินในทุ่ง เรื่อย มี นา และ บ้านอยู่ เบี็น หย่อม ๆ ออก จะ ติด ๆ กัน กว่า ทาง ทุ่ง สรง ยิ่ง ใกล้ ที่ ว่าการ อำเภอ บ้านก็ ยิ่ง มี ติด ๆ กัน มาก ขึ้น และ นา ก็ ติด กัน ตลอด มา จน ถึง ที่ ตั้ง พลับพลา ประทับ แรมนี้ ซึ่ง ทำไว้ ที่ ถนน แพรก ที่ ว่าการ อำเภอ อยู่ ใน เข้าไป อีก ทาง ที่ เขา ที่นี้ มี เหมือง ดีบุก แต่ เมื่อ เสด็จ ถึงเวลา เย็น มาก เสีย แล้ว จึงไม่ได้ เสด็จไป ทอด พระเนตร์ ระยะ ทาง จาก ที่ ประทับ ร้อน มา ถึง พลับพลา ประทับ แรม นี้ ๒๘๖ เส้น

การ รับ เสด็จ อยู่ ข้าง จะ เอะ อะ แขง แรง มี พระสงฆ์ สวด และ นักเรียน เข้า แถว แต่ หา ได้ ร้อง สรรเสริญ พระบารมีไม่ ที่ ทุ่ง สรง ก็ มี นักเรียน แต่ ผม ลืม เล่าไป เอง ที่โน่นได้ พยายาม จะ ร้อง สรรเสริญ บารมี ผม ต้อง บอก ตาม ตรง ว่า การ ที่ไม่ ร้อง ดู เหมือน จะดี กว่า พลับพลา ที่ นี้ รูป ก็แปลกไป คน ละ อย่าง กับ ที่ ประทับ มา แล้ว และ ความ สบาย ก็ไป คน ละ อย่าง อัน ที่ จริง ควร ที่ จะ ต้อง ชม ว่า ดี เพราะ มีเวลาได้ ตระเตรียม น้อย เวลา เต็มที ที่ จัดการ ตกแต่ง ขึ้นได้ ถึง เพียงนี้ ก็ควร จะ สรรเสริญ ความ อุสาหะ

แต่ ที่ จริงไม่ใช่ แต่ การ แต่ง พลับพลา ถึง การ เลี้ยง ก็แข็งแรง ที่ กะปาง นั้น เจ้าคุณ รัษฎา ยังได้ ตาม มา เลี้ยง ฝ่าย นครรับ ตั้ง แต่ ต่อ นั้น มา คุณหญิง สมบุญ เบี็น หัว น่า จัดการ ทาง นี้ เบี็น อย่าง เรียบ ร้อย ดี มี ภรรยา ข้า ราชการได้ แบ่ง น่าที่ กัน รับ เบี็น แห่ง ๆ ภรรยา ข้าราชการ ใน พระองค์ ทูล กระหม่อม ก็ ยัง พลอยได้ มา เข้า กอง เลี้ยง ด้วย คือ นาย ที่ บ้าน หม้อ ของ คุณ จางวาง มหาด เล็ก ท่าน

ได้ไปเข้าโรงครัวอยู่ที่พลับพลาทุ่งสรง เขาว่าคุณพระรับประทานเข้าได้มาก แต่ดูเหมือนท่านข้าราชการอื่น ๆ จะพากันนึกเสียดายว่า ของท่านไม่มีอะไรเกี่ยวข้องกับเมืองนครบ้าง

การเดินทางมาวันนี้ ออกคิดถึงรถยนตร์อีก เพราะได้เคยไปทางไกล ๆ ได้ภายในเวลาน้อย ๆ จนเคยตัวเสียแล้ว แต่ที่จริงการที่รถยนตร์จะเอามาใช้ตามทางที่เสด็จมาแล้วนี้ น่ากลัวจะไม่ถึงเร็วกว่าเดิน เพราะถนนอ่อนเต็มที น่ากลัวจะต้องอดเข้ากันงอมและคุณตู้จะต้องไปเที่ยวขู่เขาว่าตนเป็นข้าหลวงอีก

แต่ข้าหลวงในมณฑลนี้ผมทราบว่าเป็นง่าย ๆ ไม่ว่าผู้หญิงฤาผู้ชายเป็นข้าหลวงได้ทั้งนั้น สักแต่ว่าพูดอย่างชาวบางกอกเรียกว่าข้าหลวงทั้งนั้น เจ้าคุณรัษฎาเล่าว่าครั้งหนึ่งท่านพระยาศิริธรรมกับข้าราชการอีกคนหนึ่ง ได้ไปตรวจเรือนจำ พอธำมรงค์เรียกให้นักโทษออกมา มีออกมาช้าอยู่ ๒ คน พอธำมรงค์ร้องตะโกนก้องว่า อ้ายระยำอ้ายข้าหลวงสองคนนั้น เมื่อไหร่เองจะออกมา พอโผล่ออกมาได้ความว่านักโทษ ๒ คนนั้นเป็นชาวบางกอก จึงเรียกว่าอ้ายข้าหลวง เรื่องนี้คุณตู้จะได้ยินฤาเปล่าไม่ทราบ ถ้าได้ยินแล้วคงจะไม่อ้างตนว่าเป็นข้าหลวงอีกต่อไปเป็นแน่

แขวงนครศรีธรรมราช

วันที่ ๒๕ พฤษภาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๘

เมื่อวานนี้ผมไม่ได้เขียนจดหมายนี้เลยจนนิดเดียว เพราะ

ไม่มีเวลาจริงๆ และเดินทางมาออกจะเหนื่อยอยู่ด้วย จึงต้องมาเขียนใช้เนื้อเอาวันนี้

เมื่อวานนี้ทรงม้ามาก คือการเดินทางเป็น ๓ ระยะ ทรงม้าสองระยะ เวลาเช้า ๔ โมง ๕ นาทีเสด็จออกจากร่อนพิบูลย์ ทางก็ดีไม่สู้มีฝุ่นมากนัก แต่มากลางแจ้งทั้งนั้น แดดอยู่ข้างจัด ม้าจึงต้องทรงให้วิ่งโดยมาก ถ้าเดินร้อนทนไม่ไหว พอเวลา ๕ โมงเกือบครึ่งก็ถึงที่ประทับร้อนตำบลบ้านเสาธง ระยะทาง ๒๙๑ เส้น เพราะฉะนั้นต้องนับว่าเดินทางเร็วพอใช้ ที่ประทับร้อนอยู่ริมลำคลองเสาธง ซึ่งเป็นลำน้ำใหญ่ เป็นทางสินค้าขึ้นจากปากพนัง

เวลาบ่ายจวน ๓ โมงทรงม้าออกจากที่ประทับร้อน ข้ามตะพานชั่วคราวเข้าเขตร์อำเภอเมือง ทางมาก็คล้ายกับทางที่มาแล้ว คือเป็นทุ่งโดยมาก พบบ้านคนติดๆกันมากขึ้น เดินทางระยะนี้ก็เร็วขึ้นอีก พอบ่าย ๔ โมงก็ถึงศาลามีไชย ระยะทางราว ๓๒๐ เส้น มีโขลนทวารตั้งน่าพลับพลา ทรงหยุดน่าโขลนทวาร พราหมณ์ถวายน้ำสังข์แล้ว เสด็จลอดโขลนทวาร พระสงฆ์สวดไชยมงคลคาถา เสด็จลงจากม้าขึ้นประทับบนพลับพลาเปลี่ยนเครื่อง

การทรงม้ามีทางดีที่เร็ว แต่มีข้อเสียอยู่อย่างหนึ่งที่ราษฎรไม่ใคร่จะรู้จักพระองค์ เพราะไม่เห็นทรงเครื่องแปลกกับคนธรรมดา เห็นจะนึกว่าจะทรงชฎาฤๅอะไรอันหนึ่งเป็นแน่ เมื่อไม่ทรงชฎาก็ต้องมีเครื่องหมายอย่างอื่น คือถ้าทรงช้างก็มีกูบทอง ทรงเก้าอี้

ก็มีภูษามาลาถวายพระกลด ทรงม้าไม่มีสิ่งไรเป็นเครื่องหมายเลย

เวลาบ่าย ๕ โมง ทรงผลัดพระภูษาแล้ว เสด็จขึ้นทรงช้างเดินกระบวนแห่เข้าเมือง จัดกระบวนวันนี้มีพิศดารขึ้นไปกว่าในเวลาก่อน ๆ คือมีตำรวจภูธรเดินเป็นกองนำ แล้วถึงรี้วผู้ใหญ่บ้านเดินเป็น ๒ แถว ๆ ละประมาณ ๕๐ แล้วจึงถึงกระบวนช้างน่าคือช้างชิงเยาวราช ๑ ช้างกรมการ ๑ คู่ กรมการขึ้นหลังช้างละ ๒ นาย ช้างข้าหลวงเทศาภิบาลกับผู้ว่าราชการเมือง ๑ คู่ ช้างพระไชย ๑ ช้างเขน ๑ คู่ แล้วถึงช้างพระที่นั่ง มีสี่เท้าช้างราชองครักษ์แซงมหาดเล็กเชิญเครื่องเดินตามเสด็จ แล้วถึงช้างที่นั่งรองกองตำรวจภูธรรั้งหลังอีกกองหนึ่ง แล้วจึงถึงช้างกระบวนหลังทางเสด็จตามถนน ผ่านบ้านเรือนมากขึ้นเป็นลำดับ จนเมื่อจวนจะเข้าในเมืองมีบ้านเรือนตั้งอยู่ติด ๆ กันทั้งสองฟากถนน เสด็จเข้าเมืองทางประตูด้านใต้ กำแพงด้านนี้มีอยู่เพียงเชิงเทิน ใบเสมาหักหมดแล้ว เสด็จตรงมาตามถนน ผ่านน่าวัดพระบรมธาตุ เลยมาออกทางประตูไชยด้านเหนือ มาที่พลับพลาซึ่งตั้งอยู่ที่น่าเมือง ระยะทางจากศาลามีไชยมา ๑๕๐ เส้น พระศิริธรรมมุนีกับพระสงฆ์ผู้ใหญ่สวดรับเสด็จอยู่ที่ข้างเกย ได้ตรัสกับพระศิริธรรมพอสมควรแล้วเสด็จสู่พลับพลา

พลับพลานี้ทำเป็นเรือนไม้จริง หลังคามุงกระเบื้อง ฝีมือช่างไทยทำดีน่าสรรเสริญ ตอนข้างน่ามีท้องพระโรงดูเข้าทีดี แต่เข้ามาข้างในเสียใจ คือรูปเรือนไม่เป็นนักเลงเลย ดูซื่อไปหมด

พลับพลานี้ได้ทำขึ้นตั้งแต่ศก ๑๑๙ แต่เดิมหลังคามุงจาก พึ่งจะมาแก้ไขเป็นมุงกระเบื้องเมื่อเร็ว ๆ นี้

การเสด็จเข้าเมืองนครผิดกันกับเข้าเมืองภูเก็จมาก คือดูเป็นอย่างแบบไทยเก่าอยู่มาก กระบวนเสด็จก็เป็นกระบวนช้างคนพลเมืองก็ไม่มีที่ยืนดูเลย มีแต่นั่งเต็มทั้ง ๒ ข้างถนน ที่จะโห่ร้องก้องกึกอะไรก็ไม่มี และไม่มีถวายคำนับ มีแต่ถวายบังคมแล้วมือเลยลูบศีรษะอย่างแบบเก่า ถวายบังคมเช่นนี้ที่ในเขตร์ตรังก็ใช้ แต่ได้เห็นแต่ผู้หญิงถวายบังคมเช่นนั้น ผู้ชายถวายคำนับเสียโดยมาก แต่ที่เมืองนครนี้ ดูมีถวายคำนับอยู่แต่ที่เป็นข้าราชการเป็นพื้น

เวลาค่ำได้ทรงรถม้าเข้าไปที่วัดพระบรมธาตุ เสด็จไปนมัสการในวิหารพระม้าก่อน ในวิหารนี้มีบรรไดขึ้นไป ที่บนยอดบรรไดนั้นมีประตูสำหรับขึ้นไปบนชั้นทักษิณ ที่ริม ๆ ราวบรรไดมีสิงห์ตั้งเป็นคู่ ๆ อยู่ ๓ คู่ ลวดลายในวิหารมีมากมาย และอยู่ข้างจะรุงรังมากจนดูไม่ใคร่ไหว ยิ่งจะเล่าก็ยิ่งยากขึ้นอีก จากที่วิหารพระม้าได้เสด็จไปที่วิหารเขียน ซึ่งใช้เป็นพิพิธภัณฑ์สถาน ที่รวบรวมของโบราณต่าง ๆ ไว้ในนี้ พิพิธภัณฑ์นี้พึ่งจะได้เริ่มรวบรวมในเวลานี้มีถ้วยชามมากกว่าอย่างอื่น เป็นพวกเทพประนมและเขญจรงโดยมาก ที่เป็นสังกโลกและสังกโลกครามทับก็มี ลายเบ็ดเตล็ดก็มี ผู้ที่เป็นเจ้าน่าที่ยังไม่สู้จะสันทัดในทางเลือกของนัก จึงยังมีของที่ไม่น่าจะให้อยู่ในที่นั้นอยู่บ้าง จากที่นี้ได้เสด็จไปบูชารูป

พระเจ้าศรีธรรมาโศก ที่เรียกว่ารูปพระเจ้าศรีธรรมาโศกนั้น อันที่จริงไม่ถูก ควรเรียกว่าพระฉลองพระองค์ของพระเจ้าศรีธรรมาโศก ดูเหมือนจะใกล้ความจริงมากกว่า เพราะในโบราณสมัย การหล่อรูปคน ๆ ไม่มีเลย มีแต่หล่อพระพุทธรูปแทนตัว เพราะฉนั้นจึงควรเชื่อได้ว่า พระองค์ที่อยู่ในวัดพระบรมธาตุนั้นหล่อขึ้นแทนพระองค์พระเจ้าศรีธรรมาโศก แห่งนครศรีธรรมราช เป็นพระพุทธรูปมารวิไชย ทรงเครื่องต้นบริบูรณอย่างแบบเจ้านครงามน่าดู พอใช้ครั้นได้ทรงบูชาพระศรีธรรมาโศกแล้ว ได้เสด็จไปสู่พระธรรมศาลาซึ่งอยู่ด้านตวันออกแห่งพระบรมธาตุ ที่เรียกว่าธรรมศาลาก็เป็นแต่นามอันที่จริงก็เป็นวิหารอันหนึ่งเหมือนกัน ที่มุขน่ามีพระพุทธรูปห้ามสมุททรงเครื่องต้น ซึ่งสมมุติเรียกกันว่าพระอนกุมาร ที่มุขหลังมีพระพุทธรูปอีกองค์หนึ่งเรียกว่านางเหมตลา ท่านทั้ง ๒ นี้มีนามปรากฏอยู่ในตำนานของเมืองนี้

ครั้นเสด็จถึงพระธรรมศาลา ได้ทรงจุดเทียนนมัสการทรงศีลแล้วพระสงฆ์ ๒๐ รูป มีพระศิริธรรมมุนีเป็นประธาน ได้เจริญพระพุทธมนต์ในการฉลองพระบรมธาตุ สวดมนต์จบแล้วได้ทรงจุดดอกไม้เพลิงในเวลาคืนนั้น มีมหรศพต่าง ๆ ที่ในลานวัด คือโขน ๑ โรง หนัง ๔ โรง มโนรา ๔ โรง ที่วัดตกแต่งประดับประดาสนุกใหญ่ มีธงเทียวผ้าสีและประทีปโคมไฟ ดูเป็นการงานใหญ่มีร้านไปตั้งขายของกับที่ถนนนอกกำแพงวัดออกมา เจ้าเมืองได้อนุญาตให้เล่นการพนันเพราะฉนั้นอยู่ข้างจะครึกครื้น

มาก แต่การมหรศพไม่ใช่มีอยู่แต่ที่วัดพระบรมธาตุ ยังที่สนามน่าที่ว่าการเมือง ซึ่งเป็นที่ริมพลับพลานี้ ก็มีการมหรศพเช่นมโนราเป็นต้น และอนุญาตให้เล่นการพนันด้วยเหมือนกัน เพราะฉนั้นคงจะเป็นที่รื่นเริงกันมากอยู่

ครั้นเมื่อเช้าวันนี้ได้เสด็จไปเลี้ยงพระที่ในพระธรรมศาลา แล้วเวียนเทียนสมโภชพระบรมธาตุตามธรรมเนียม พราหมณ์ที่นี่ใกล้พราหมณ์ที่กรุงเทพ ฯ มาก คือไว้มวยนุ่งขาวสรวมเสื้อครุยครั้นสมโภชแล้วได้ทรงฉายรูปพระบรมธาตุ พระบรมธาตุนี้รูปร่างอยู่ข้างจะผิดคาดหมาย คือดูแล้วทำให้รู้สึกว่าฟุบไปมาก แต่รูปดูเหมือนจะอย่างแบบเจดีย์โบราณแท้ ฐานทักษิณเตี้ยพระระเบียงบังหมด จึงทำให้ดูรูปพระเจดีย์ฟุบไป ส่วนเรื่องราวของพระบรมธาตุนี้ ดูไม่ใช่ที่จะนำมาลงไว้ในที่นี้ ในตำนานก็มีอยู่ละเอียดแล้ว แต่จะพอแสดงความเห็นได้อย่างหนึ่ง คือตามเรื่องที่ว่ามีสำเภาทองลอยพระบรมธาตุไว้ภายใต้พระเจดีย์นั้น น่าจะเป็นอย่างเดียวกับที่พระบรมธาตุเมืองสวรรคโลก ซึ่งมีคำอธิบายละเอียดอยู่ในหนังสือ “เรื่องเที่ยวเมืองพระร่วง” นั้นแล้ว พระบรมธาตุที่นี้ก็น่าจะบรรจุไว้ในพระเจดีย์ และทางที่จะขึ้นไปถึงที่บรรจุก็คือทางบรรไดในวิหารพระม้า ซึ่งอยู่ด้านเหนือติดเนื่องกับองคพระเจดีย์นั้นเอง

เวลาบ่ายได้ทรงรถเข้าเมืองเลี้ยวไปทางขวาเลียบไปตามกำแพง

เมือง ด้าน เหนือ และ ตวัน ออก เมือง นี้ กำแพง ยังมี อยู่ รอบ แต่ มี บริบูรณ์ ดี ที่สุด อยู่ ทาง ด้าน ประตูไชย ใกล้ พลับพลา นี้ คือ มีตลอด ขน ถึง ใบ เสมา ข้าง ใน มี เชิง เทิน ดิน แน่น หนา ดี รูป เมือง นี้ ยาว เป็น หีบ ๔ เหลี่ยม ยาว ๕๕ เส้น ๕ วา กว้าง ๑๑ เส้น ๑๐ วา เพราะ ฉนั้น เห็นได้ ว่าเป็น เมืองไม่ใช่ เล็ก และ ยังคง เป็น เมือง อยู่ จริง ๆ ไม่ใช่ เป็น เมือง ร้าง บ้านผู้ คน ยังมี อยู่ เต็ม ตลาด ร้าน รวง มี อยู่ พร้อม ภาย ใน กำแพง

ได้ เสด็จไป ประทับ ที่ มุข น่า พระธรรม ศาลา ทอด พระเนตร์ แห่ พระพุทธรูป ซึ่ง เรียก นาม ว่า พระบรม ราชา พระ นั้นได้ เชิญ ขึ้น บุษบก ตั้ง บน ตะเค่ คน ลาก มา ตาม ถนน จาก วัด เสมา เมือง เชือก ผูก เป็น ๒ เส้น คน ลาก เอา บุญ หลาย ร้อย คน จน นิ้ว ไม่ ถ้วน ไม่ใช่ แต่ชาย ฉกรรจ์ ทั้ง คน แก่ เด็ก และ ผู้ หญิง ก็เข้า ชักด้วย ใน ระหว่าง เชือก มี มโนรา และ การมหรศพ ต่าง ๆ เดิน เป็น กระบวน มา เชิญ ลง น่า พระธรรม ศาลา เชิญ เข้าไป ตั้งใน วิหาร เขียนได้ ทรง ปิด ทอง พระ นั้น และ ข้า ราชการ ราษฎร ปิด ทอง ต่อไป ด้วย พระองค์ นี้ เป็น พระยืน ห้าม ญาติ ทรง ผ้า คลุม ทรง ชฎา เทริด เป็น พระหล่อ รูป ร่าง ดี และ เข้าใจ ว่า เก่า ยืน สูง ขนาด คน อย่าง สูง ๆ มี เรื่อง ราว เล่า กัน ว่า มีผู้ ขุดได้ แล้ว เอา ขึ้นไป ประดิษฐาน ไว้ วัดไฟไหม้ นอก มี ชื่อ เสียง ว่า อยู่ข้าง จะ เล่น สัประดน อะไร ๆ ต่าง ๆ ได้ มาก เช่น ขึ้น ล้วง เรือน และ ขึ้น หา ลูก สาว เขา เป็น ต้น พระยา ศิริธรรม ท่าน เล่า ว่า ท่าน ยังได้ เคยเห็น ล่ามโซ่ไว้ กับ ฐาน ที่ เล่ากัน นั้น ว่าได้ กระทำ การสัประดน ต่าง ๆ

ได้จริง ถึงกับมีผู้ได้ไล่ติดตามมาจนมาถึงวัด ได้พบพระยาท
พระยังเปื้อนโคลนอยู่ ตามความจริงแปลว่าพวกนักเลงรู้ฉลาด
กระทำการชั่วต่างๆ แล้วหนีไปที่วัด เอาโคลนไปทาพระไว้เพื่อ
คนจะได้สิ้นสงไสย พอจับคนชนิดนี้ได้เสียครั้งหนึ่งแล้ว พระก็
เลยไม่ถูกซัดอีกต่อไป ดูก็น่าปลาดที่นึกซัดให้พระพุทธรูปไปเที่ยว
กระทำโจรกรรมและชิ้นหาลูกสาวเขา ถ้าจะนึกให้ปาฏิหารอย่าง
อื่นๆ ไม่น้อยใจเลย และมิใช่ว่าพระองค์นั้นชั้นเหร่ ก็เป็น
พระงามน่านับถือ เพราะฉนั้นท่านพระยาชลท่านจึงได้จัดการ
ให้เชิญเข้ามาไว้เสียที่ในวิหารเขียน เพื่อจะได้รักษาได้ดีต่อไป
จะค้นดูเรื่องราวว่าใครสร้างก็ไม่ได้ความ และเหตุใดจึงเรียกว่า
พระบรมราชาก็ไม่ได้ความอีก

เมื่อทรงปิดทองพระแล้ว เข้าคุณศิริธรรมมุนีได้เรียกพระ
พิธีธรรมมาสวดภาณยักษ์ถวายทรงฟัง ทำนองเพราะน่าฟังมาก
และดูเหมือนจะเป็นทำนองเดิม ที่กรุงเทพฯ จะได้ไปจากที่นี่
แล้วไปแต้มแต่งให้ดีขึ้นอีก

เวลาค่ำเสวยแล้วทรงซ้อมละครพูดที่จะเล่นณวันที่ ๒๗ โรงปลูก
ในสวนข้างพลับพลานี้ พอตกลงกันแน่ว่าจะมีละครพูดก็ได้ลงมือ
ซ้อมมาแล้ว ผมได้ทราบจากท่านพระยาชลว่า ตั๋วขายดีมาก

วันที่ ๒๖ พฤษภาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๒๘

เวลาเช้าวันนี้ไม่ได้เสด็จแห่งใด ต่อเวลาบ่ายจึงได้เสด็จ
ประพาศตามสถานที่ต่างๆ ออกจากพลับพลาเวลาบ่าย ๓ โมงเศษ

เสด็จ ที่ ว่าการ เมือง ซึ่ง ตั้ง อยู่ ริม พลับพลา นี้ เอง ที่ ว่าการ ที่ ใช้ เดี๋ยว นี้ ยัง เป็น ที่ ชั่วคราว ต่อไป จะ สร้าง เป็น ขึ้นใน ที่ บ้าน เจ้า พระยา สุธรรม มนตรี ซึ่ง เป็น ที่ เหมาะ อยู่ กลาง เมือง ออก จาก ที่ ว่าการ เสด็จ เข้า ไป นมัสการ พระพุทธสหิงค์ หอ พระ อยู่ ที่ตรง น่า ที่ ซึ่ง จะ ทำ ที่ ว่า การ ใหม่ ริม บ้าน ที่ คุณพระ เสนหา มนตรี อยู่ เดี๋ยว นี้ หอ พระ สหิงค์ เดี๋ยว นี้ เล็ก และ ซอม ซ่อ ทั้ง ออก จะ ชำรุด ทรุดโทรม มาก จะได้ สร้าง ขึ้นใหม่ให้ดี ขึ้น กว่า เดี๋ยว นี้ในไม่ ช้า นัก จาก หอ พระ สหิงค์ เสด็จ กลับ มา แวะ ทรง บูชา พระนารายน์ ที่ เทวสถาน เดี๋ยว นี้ ก็ โทรม เต็มที แล้ว จะ ต้อง ทำใหม่ เพราะ โทรม เกินที่ จะ ซ่อม แซม รูป พระนารายน์ อยู่ ข้าง จะ แปลก น่า ดู อยู่ ในที่ นั้น กระดาน ที่ ใช้ โล้ ยัม พวาย พิง ไว้ ด้วย เขียน ลาย ทอง งาม ดี

จาก ที่ พระนารายน์ ได้ เสด็จ ไป ที่ เรือน จำ ซึ่ง อยู่ ริม ประตู ไชย การ ก่อสร้าง ยังไม่ แล้ว เพราะ เงิน ไม่ พอ จึง ค่อย ทำ ค่อย ไป ใช้ แรง นักโทษ ก่อ สร้าง ทั้ง นั้น ห้อง ขัง ใหม่ ก็ ยังไม่ แล้ว ต้อง ใช้ เรือน ที่ อยู่ ของ พระยา สุนทราทร เจ้า เมือง เก่า ที่ ทาง อยู่ ข้าง จะ คับ แคบ แต่ สวน ทำ งาม ดี เป็น สวน ฝรั่ง มี เป็น ลวด ลาย ปลูก ไม้ สูง เป็น ที่ ต้อง ตา รักษา สอาด ดี ด้วย ได้ ทรง ฉาย รูป ลง ไป จาก กำแพง เมือง ถ้า ดู รูป ไม่ เห็น นักโทษ คง ไม่ นึก ว่า เป็น คุก เลย เป็น แน่

จาก เรือน จำ เสด็จ ไป ที่ ศาล เมือง แล้ว เสด็จ ประทับ พลับพลา ที่ สนาม น่า ที่ ว่าการ ทอด พระเนตร์ ชนโค ชน กระบือ และ มวย ชนโค กระบือ นั้น ได้ ดู ดี สัก คู่ หนึ่ง ๆ สอง คู่ นอก นั้น เป็น แต่ เข้า มา

วิ่งกันเล่นเสียอีก คงจะเป็นด้วยแปลกที่และตื่นคน คนที่นี่แน่ม
ยิ่งกว่าที่กระบี่และตรังขึ้นไปอีก จึงน่าตกใจอยู่บ้าง ส่วนมวย
ก็กระนั้น ยังสู้ชุมพรไม่ได้

เมื่อเสร็จการชนโคกระบือและชกมวยแล้ว ได้เสด็จไปทอด
พระเนตรโรงพยาบาลของพวกมิสชันเนรีอะเมริกัน ซึ่งอยู่เกินพลับพลา
นี้ออกไปอีก สถานที่เขาทำมั่นคงและรักษาสอาดดีน่าชมยิ่งนัก
หลังกลางใช้เป็นที่ทำการของแพทย์ ข้างขวามือเป็นห้องขายยา
ซ้ายมือเป็นออฟฟิซและห้องตัดผ่า หลังตึกนี้ออกไปต่อเป็นปีกยาว
ออกไป ๒ ปีก ปีกขวาเป็นห้องที่อยู่ของผู้หญิง ปีกซ้ายเป็นที่อยู่ผู้ชาย
แพทย์ที่นี่ได้กระทำการให้เป็นประโยชน์มาก คือการรักษาบาดแผล
และตัดผ่าเขาทำอยู่มาก มีคนมารักษาตัวอยู่ไม่ขาด ได้กระทำ
การตัดผ่าสำคัญๆ หลายอย่างแล้ว ก็น่านิยมวิชาของเขา นึกออก
เสียดายอยู่หน่อยเดียว ที่ข้างฝ่ายเราไม่ได้จัดการตั้งโรงพยาบาล
เช่นนี้บ้างเช่นเขาบ้าง ผมรับว่าผมไปดูโรงพยาบาลนี้อยู่ข้างจะเพลิน
มาก แต่มีบางคนเช่นคุณพระอมรเป็นต้นเห็นไม่น่าสนุกอย่างยิ่ง
ไม่เห็นท่านเข้าไปในห้องคนเจ็บเลย เป็นแต่มองๆ อยู่ข้างนอก
เท่านั้น คงจะกลัวเสียวไส้เมื่อเห็นบาดแผลของคนในห้องนั้นๆ
เป็นแน่

ขากลับพลับพลาได้แวะทอดพระเนตรโรงตำรวจภูธร ซึ่งไม่
แปลกอะไรไปกว่าโรงที่แห่งอื่นๆ คือเป็นแบบโรงช้างนั่นเอง ผม
บอกแต่เพียงเท่านี้ก็ดูเหมือนจะเป็นที่เข้าใจได้ดีอยู่แล้ว

อนึ่ง ผมลืม เล่าไป ว่า เมื่อ วันที่ ๒๑ ท่าน พระยา มหิบาล มี โทรเลข มา ให้ นำ ความ กราบ ทูล ทูลกระหม่อม ว่า พระบาท สมเด็จ พระเจ้า อยู่หัว จะ เสด็จ ถึง ชุมพร วันที่ ๒๑ และ บอก ระยะ ทาง เสด็จ ประพาส ต่อไป ตาม เกาะ ต่าง ๆ มี เกาะ พงัน เกาะ สมุย เป็น ต้น ต่อ วันที่ ๓๑ จึง เสด็จ เกาะ ศรี ชัง วันที่ ๑ เดือน น่า ถึง กรุง เทพ ฯ เพราะ ฉะนั้น ทูลกระหม่อม กำหนด เสด็จ กลับ ถึง กรุง เทพ ฯ สิ้น เดือน นี้ ก็ทัน

เวลา ค่ำ วันนี้ ซ้อม ลคร อีก ซ้อม แต่ง ตัว ด้วย ผม จะ เล่า อะไร ให้ มาก มาย ไป ใน วันนี้ ก็ ดูไม่ ควร สู้ รอ ไว้ เมื่อ การ แล้ว ไป แล้ว ไม่ได้

ที่นี่ ใน เวลา นี้ อยู่ ข้าง จะ ร้อน ยิ่ง วันนี้ นับ ว่า ร้อน จัด มาก เมื่อ ตอน กลาง วัน มี พายุ แล มี ฝน มา บ้าง นิด หน่อย ไม่ พอ ให้ พื้น ดิน เปียก ร้อน ๆ เช่น นี้ ชัก ให้ คิด ถึง ที่ ช่อง แต่ เมื่อ นึก ไป อีก ที หนึ่ง ก็ ต้อง กล่าว แก้ ตัว ใน ใจ ว่า อย่างไร ๆ ก็ คง จะ ไม่ ร้อน กว่า ที่ บางกอก เป็น แน่

วันที่ ๒๗ พฤษภาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๘

เวลา เช้า เสด็จ โดย กระบวน ช้าง จาก พลับพลา ไป ตาม ถนน น่า พลับพลา ตรง ขึ้น ไป ทาง เหนือ มี ร้าน และ บ้าน เรือน ติดต่อ กัน ไป ตลอด จน ถึง คลอง ท่า วัง ดู รู้สึก เหมือน ไป ใน เมือง มี พยาน แห่ง ความ ซิวิไลซ์ ต่าง ๆ อยู่ มาก เช่น โรง รถ เช่า และ โรง บิลเลียด เป็น ต้น เมือง ใด ยัง ไม่ มี โรง รถ เช่า และ โรง บิลเลียด จะ นับ ว่า ซิวิไลซ์ ไม่ได้ ข้าม คลอง ท่า วัง ไป แล้ว ยัง มี ตึก แถว ต่อ ไป อีก หน่อย แล้ว จึง ถึง ตลาด ของสด พอ พ้น ตลาด นี้ ไป ก็ เป็น ทุ่ง แจ้ง มี ป่า ละเมาะ สอง ข้าง ทาง ถนน ปู อิฐ แบน

ไปได้ประมาณ ๙๐ เส้นถึงถนนแยกไป สวนราชฤดี แต่เสด็จตรง
เลยไปอีกหน่อย แล้วจึงได้เลี้ยวลงไปทางตวันตก เดินไปในทุ่งไม่
มีหนทางอะไร เดินไปในทุ่งเฉย ๆ ต้องลุยโคลนและลุยน้ำที่ขัง ๆ อยู่
ตามแอ่งหลายแห่ง เพราะฉนั้นเห็นได้ว่าจะเสด็จด้วยพาหนะอื่นนอก
จากช้าง เห็นว่าไม่สู้สดวกเท่าช้าง ไปตามทุ่งเรื่อยจนถึงที่คลองขุนน้ำ
ท่างิ้ว ระยะทางจากพลับพลานี้ราว ๒๐๐ เส้นเศษ เสด็จขึ้นประทับ
พลับพลายก พันหนูกำนันขุนน้ำท่างิ้วได้อ่านรายงานการขุดคลองใหม่ถวาย
ใจความของรายงานนั้นว่า ตำบลขุนน้ำท่างิ้วและตำบลท่าทราย
อยู่ริมคลองขุนน้ำท่างิ้วตอนต้นน้ำ แต่คลองนี้ตอนปลายน้ำเมื่อ
ไปถึงบ้านปลายท่า คลองก็เกลื่อนไปเสีย น้ำในคลองบ่าซ่านไป
ตามทุ่งไม่เป็นลำคลอง ใช้เรือไปมาไม่ได้สดวก ที่ตามริมคลอง
นี้การเพาะปลูกอุดมดี มีเข้าและผลไม้เป็นต้น แต่การที่จะลง
ไปทำหน่ายที่ตลาดกลางเมือง ต้องหายหามเป็นการลำยากและ
ไปไม่ใคร่ได้มาก ครั้นมาศก ๑๒๘ นี้ ได้ชักชวนกันออกแรง
ขุดคลอง แต่บ้านปลายท่าไปจนถึงท่าลาด บรรจบกับคลองท่าโพ
ซึ่งมาจากกลางเมือง ได้เริ่มลงมือขุดแต่วันที่ ๑๗ เมษายน มี
ระยะยาว ๕๗ เส้น ๑๖ วา กว้าง ๖ ศอก ลึกอย่างมาก ๓ ศอก
แล้วเสร็จบริบูรณ์ทันรับเสด็จ เห็นว่าจะเป็นสาธารณประโยชน์สดวก
แก่การไปมาค้าขาย จึงขออันเชิญเสด็จทรงเปิดคลองนี้เพื่อเป็น
สวัสดิมงคลสืบไป พันหนูผู้อ่านนั้นอยู่ข้างจะเก่ง อ่านหนังสือคล่อง
เสียงดังฉาดฉาน และสำเนียงฟังเพลิน คล้ายฟังเทศน์มหาชาติ

ที่ทำนองไม่สู้จะเล่นนัก การแต่งกายก็สรวมถุงเท้ารองเท้าบริบูรณ์

ครั้นจบคำกราบบังคมทูลของกำนันแล้ว มีพระราชดำรัสตอบทรงสรรเสริญความอุสาหของผู้ที่ได้ออกแรงขุดคลอง และพระราชทานนามว่า “คลองพูลผล” ได้เสด็จลงไปที่ปรำซึ่งปลูกคร่อมคลอง มีเบ็ญศีร์ยะนาคใหญ่ปิดต้นคลอง มีแพรโยงปากนาค พอทรงตัดแพร ปากล่างก็ตกลงไป ในทันใดนั้น รายฎรที่คอยอยู่ที่ปากคลอง ก็ทำลายทำนบเปิดให้น้ำเดินมาจากคลอง ขุนน้ำท่าวัวสมมุติว่าพระยานาคให้น้ำ พระสงฆ์สวดไชยมงคลคาถาพลเมืองโห่ และปีพาทย์ประโคมขึ้น ปีพาทย์ที่นี้ผมต้องขอบอกว่าไม่สักแต่มีชื่อว่าเป็นปีพาทย์อย่างเช่นที่เมืองภูเก็จ ปีพาทย์ที่เมืองนครนี้มีที่ดีได้พอฟังเป็นเพลง

เสร็จพิธีเปิดคลองแล้ว ขึ้นทรงช้างเสด็จไปที่สวนราชฤดี ทางไม่ไกลจากที่ทรงเปิดคลองนั้นกี่มากน้อย ได้ประทับเสวยกลางวันที่พลับพลาปลูกขึ้นใหม่ไว้สำหรับสวน สวนนี้เป็นที่ป่าละเมาะอยู่กลางทุ่ง มีแต่ต้นไม้ย่อมๆ ทั้งนั้น เพราะฉนั้นอยู่ข้างจะแจ้งมาก พะเอินวันนี้ตอนกลางวันอยู่ข้างจะร้อนจัดอยู่ด้วย เสวยแล้วทอดพระเนตรชนโคคู่หนึ่ง แล้วเสด็จกลับพลับพลาโดยกระบวนรถ ประเดี๋ยวเดียวก็ถึง เพราะระยะทาง ๙๗ เส้นเท่านั้น

ค่ำวันนี้กำหนดจะเล่นละครที่พลับพลา จึงพากันใจเต้นมากอยู่ ผมก็พลอยใจเต้นกับเขาไปด้วย ครานี้ออกแปลกหน่อยด้วย คือมีร้องแกม ซึ่งยังไม่เคยเล่นเลย ครั้งนี้นับว่าเป็นการ

ทดลอง ถ้าเป็นที่เรียบร้อยดี บางทีจะได้ดูลครพูดแกมลำเช่นนี้ในกรุงเทพฯบ้าง

วันที่ ๒๘ พฤศภาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๘

ลครสราญรมย์ที่เล่นเมื่อคืนนี้นับว่าเป็นอันเรียบร้อยดี เป็นที่พอใจของคนที่มาดูมาก พอตื่นเช้าขึ้นผมจึงต้องรีบเล่าในที่นี้ทีเดียว ที่ซึ่งจัดไว้เป็นที่นั่งคนดูนั้นไม่มีว่างเลย บ๊อกซ์มี ๑๒ บ๊อกซ์ มีเก้าอี้บ๊อกซ์ละ ๖ เก้าอี้ ขายบ๊อกซ์ละ ๓๐ บาท เต็มหมด นอกนั้นก็มีเก้าอี้ปลีกและชั้นบรรไดให้นั่ง ขายตั๋วราคาถูกๆตั้งแต่ ๓ บาทถึง ๑ บาท ได้เงินรวมเบ็ดเสร็จประมาณ ๘๐๐ บาท ยังค่าโปรแกรมและบทร้องอีกสัก ๔๐ บาทได้ เพราะฉะนั้นนับว่าอยู่ในฐานรวย เงินนี้ทูลกระหม่อมทรงพระราชอุทิศถวายเป็นค่าบ่ฏิสังขรณ์พระบรมธาตุ เพราะฉะนั้นไม่ใช่แต่ผู้ที่เล่นลคร ทั้งผู้ที่มาดูก็ย่อมจะได้รับส่วนกุศลด้วยกันทั้งสิ้น

ลครที่เล่นนั้นคือเรื่อง “ปล่อยแก่” ของนายบัวทองอิน แต่มีแก้ไขบ้างและเพิ่มเติมลำเข้าไปหลายแห่ง จึงเรียกว่าลครพูดแกมลำ บทร้องนั้น “พระขรรค์เพ็ชร์” แต่งขึ้นใหม่บ้าง ใช้ของเก่าบ้าง ในตอนที่ ๑ อ้ายเพิ้งกำลังกวาดบ้านร้องลำต้อยตริ่ง บทใช้บทที่แต่งไว้สำหรับเรื่อง “วังตี่” คือ “เสียแรงได้เกิดมาจะพากันโศกใยฯลฯ” นั้นเอง เวลาร้องใช้บทด้วย ตัว

ตลกอย่างอ้ายเพิ้ง เช่นนี้ก็ใช้บทให้เป็นตลกเอาฮาได้สบาย แต่ตัวดีๆ อย่างพระพลากรอยู่ข้างจะลำบากหน่อย ต้องใช้บทให้เรียบๆ อย่างลครรำนั้นเอง แต่ให้น้อยๆ พอเป็นท่า พระพลากรนั้นร้องลำทองย่อน อธิบายความเปลี่ยวใจให้หลวงเกียรติคุณฟัง มีบทใหม่ว่า

"อย่าเดียวเปลี่ยวอกอนาถหนาว (นะคุณเอ๋ย) ดุจนร้าวกระมลเหมือนคนไข้ ถึงกายาเยือกเย็นไม่เป็นไร (นะคุณเอ๋ย) แต่หนาวใจหนาวพันจนบัญญา จะแก้ไขอย่างไรก็สุดคิด (นะคุณเอ๋ย) เพราะไร้คู่สนิทเสน่หา ได้รศรักชักชมภิรมยา (นะคุณเอ๋ย) จะเงยหน้ายิ้มแย้มแช่มใจเอย" นอกจากแทรกลำ ๒ แห่งนี้ ตอนที่ ๑ ก็ยังคงเป็นไปอย่างเดิม ในตอนที่ ๒ มีแก้ไขและเพิ่มเติมมากหน่อย มีลำร้องถึง ๕ ลำ คือ เพลงของแม่จัน เปลี่ยนลำเป็นตะนาว แต่ใช้บทที่นายบัวได้แต่งไว้เดิม ครั้นแม่จันเข้าโรงไปแล้ว แม่ถนอมตกลงจะหนีไปจากบ้าน แต่งตัวปลอมเป็นผู้ชายแล้วมาหวลนึกอาไลย ร้องลำธรณีร้องไห้ บทใหม่ว่า

"โอ้ว่าอกเอ๋ยอกถนอม จะตรมตรอมโศกเศร้าเผ้าถวิล ไฉนเล่าจะได้สมอารมณ์จินต์ จะแดดิ้นดักดานรำคาญใจ อนิจจาบิดาไม่เห็นอก ไปยอมยกให้เสร็จเหมือนเบ็ดไก่ เรามีกรรมจำลี้หลบหนีไป คิดอาไลยบิดาน้ำตานอง แม้นชีวีคงอยู่ไปในเคหา จะมีแต่โศกาให้หม่นหมอง ไม่สมหวังตั้งจิตร์ที่คิดปอง จึงจำต้องขอลาบิดาจร" (โอด)

ต่อนั้นนายจวงปีนน่าต่างเข้ามาพบถนอมแล้ว บอกว่าเห็นถนอมแต่งปลอม เข้าใจว่าเป็นผู้ชาย นึกว่าจะเกิดความในใจรู้สึกเหมือนขุนแผนเมื่อชนบ้านขุนช้าง ร้องลำสีบท เนื้อใหม่ว่า

“ครานั้นขุนแผนแสนสท้าน ให้เดือดดาลพล่านพลุ่นแสนขุ่นข้อง เห็นขุนช้างชิดเรียงเคียงประคอง เข้าวันทองน้องขวัญกัลยา เงื้อฟ้าฟันหมายฟาดให้ขาดย่อย กลัวจะต้องน้องน้อยเสน่หา ชิอ้ายขัญไรอหังกา ครั้นจะฆ่าโลหิตจะติดนาง”

แล้วพูดกันต่อไปตามเรื่อง จนถึงตอนที่นายจวงรู้ว่าพ่อมาขอแม่ถนอม จึงจะพาแม่ถนอมหนี ถนอมว่านายจวงเป็นเจ้าชู้ได้ไปแล้วก็จะเอาไปทิ้งเสียอย่างศรีมาลา ร้องลำสุดสงวน เนื้อใหม่ว่า

“ครานั้นพระไวยวิไลยโฉม หลงประโลมสร้อยฟ้ามารศรี เสน่ห์อาบทรายสั้นทั้งอินทรีย์ ไม่พอใจใยดีศรีมาลา ที่เคยชมกลับชังตั้งข้อนขอด ที่เคยกอดกลับไล่ให้พ้นหน้า ชมจนช้าแล้วช้าไม่นำภา เหมือนผกาโรยร่วงไม่ห่วงเอย”

เพลงของนายจวงกับแม่ถนอมทั้ง ๒ นี้ ที่จริงก็เป็นเพลงที่เพราะ แต่เพราะเป็นเพลงสามชั้น จึงทำให้รู้สึกว่าอยู่ข้างจะยืดไปสักหน่อยใช้บทลำบาก ถ้าตัวคนที่เป็นนายจวงกับแม่ถนอมไม่ได้เป็นผู้ที่รู้จักใช้บทดีๆ เห็นจะไม่ได้การ พอขบเพลงของถนอมแล้วก็เล่นไปตามท้องเรื่องเดิมจนถึงเมื่อจะพากันไป จึงถึงตอนที่เพิ่มเติมขึ้นใหม่ คือนายจวงจะชวนแม่ถนอมลงทาง

น่าต่าง แม่ถนอม ร้อง ว่าไปไม่ได้ ออก ความ คิดให้ นายจวง แต่ง ตัว แปลง เป็น ผู้ หญิง แล้ว พา กัน เดินไป ทาง ใน บ้าน พอ นายจวง แต่ง ตัว แล้วได้ ยิน เสียง แม่ เอม ร้อง เรียก แล้ว แม่ เอม ออก มา แม่ ถนอม บอก ว่า นาย จวง เป็น พี่ มา จาก ราชบุรี แม่เอม เชื่อ เลยให้ นอน ค้าง เสีย ที่ บ้าน แล้ว เรียก แม่ถนอมไป ช่วย จีบพลู ทิ้ง นายจวง ไว้ คน เดียว ใน ห้อง อ้าย เพิ้ง เข้าไป พบ เลย เกี้ยว นายจวง ร้อง ลำ โลม ตลก คือ ลำ นักสวด "ว่า พลาง กาง กร" คน ดู อยู่ ข้าง จะ ชอบ มาก พอ ร้อง ลำ ขบ อ้าย เพิ้ง เข้าไป กอด นายจวง ถูก ชก และ เตะ ลงไป กลิ้ง อยู่ พอ แม่ ถนอม กลับ เข้า มา อ้ายเพิ้ง ก็ เลี่ยง ไป นายจวง จึง ชวน แม่ถนอมไป แม่ถนอม อยากไป ก็ อยาก สงสาร พ่อ ก็ สงสาร ปี่ พาทย์ ทำ เพลง เชิด ฉิ่ง และโอด แม่ถนอม ร้องไห้ สอง ทอด สาม ทอด กว่า จะ พา กันไปได้ ตอน นี้ ออก เข้าที และ ทำ ให้ น่า สงสาร ขึ้น อีก ทั้ง นายจวง และ แม่ถนอม ทำ ท่า ดี พอ สมกัน

ตอน ที่ ๓ เดิน ความ ตาม เรื่อง เติม โดย มาก เพราะ คำ พูด ในตอน นี้ มี ดี ๆ อยู่ มาก แล้ว แต่ อ้ายเพิ้ง เพิ่มเติม คำพูด และ ท่าทาง มาก ขึ้น กว่า ที่ มี อยู่ เดิม ทำให้ ขัน ขึ้น อีก และ มี แทรก ลำ ๒ แห่ง คือ แห่ง หนึ่ง หลวง เกียรติ คุณ เมื่อ รู้ ว่า แม่ ถนอม หายไป เทลาะ กับ แม่เอม แล้ว เสีย ดาย ลูก ร้อง ลำ พราหมณ์ ดีด น้ำเต้า บท ใหม่ ว่า

"ช่าง กระไร ใจ หาย เสีย ดาย ลูก ใจ ยัง ผูก พันธ์ ห่วง ดวง สมร ไฉน ทิ้ง บิดา ให้ อาวรณ์ พ่อ จะ นอน ก่าย หน้า น้ำ ตา นอง เสีย แรง รัก โฉมฉาย หมาย ไว้ พึ่ง ไม่ เคย ขึ้ง ขัด ใจ ให้ หม่น หมอง เผ้า ถนอม

กล่อมเกลี้ยงเคียงประคอง คอยปกป้องประโลมแม่โฉมตรู ไฉนเล่าลูกหญิงมาทิ้งพ่อ กระไรหนอยั้งใจไว้ไม่อยู่ แม่จึงสิ้นอาไลยไปตามชู้ ให้พ่อต้องอดสูประดาตาย" (โอด)

กับอีกแห่งหนึ่งขุนบรรเทิงรับรองว่า จะไปสืบหาแม่ถนอมออกไปแล้ว อ้ายเพี้ยงร้องลำนักสวดล้อนาย ใช้บทเก่าว่า "เสียดายงามทรามสวาดิ์ประหลาดตา ฯลฯ

ตอนที่๔ มีลำแทรก๕แห่ง คือเมื่อนายขวงกับแม่ถนอมนั่งเกี้ยวกัน นายขวงร้องลำแป๊ะ บทใหม่ว่า

"เจ้าอยู่เดียวเปลี่ยวอกฟกอนาถ คฤหาสน์ห้องชานและลานสวน จะเงียบเหงาเปล่าจิตร์คิดรันทวน ใครจะชวนเจ้าชมภิรมยา (สร้อย) หอมอะไรที่ในสวน หอมเย็นยั่วยวนเกินผกา หอมทรายสิ้นหอมกลิ่นวนิดา หอมทุกเวลาไม่วายเอย"

แม่ถนอมร้องลำเทพบรรทม ใช้บทเดิมของจ่าโคมซึ่งเป็นบทเหมาะดีที่สุดอยู่แล้ว ต่อนี้ไปก็มีแทรกลำที่ตรงผินออกมาเกี้ยวแม่ถนอมสาคญูว่าแม่ถนอมเป็นผู้ชาย ผินร้องลาสุรินทราหู บทเดิม แล้วแม่อายนั่งพูดกับถนอมเมื่อก่อนพ่อจะออกมาพบ พูดล้อถนอมว่าทำเจ้าชู้เกี้ยวนางผินได้เพราะนายขวงสอน แม่อายว่าตนก็ทำได้ ร้องลำพระนเรศวรชนช้าง บทเดิม ต่อนี้ไปก็ไม่มีแทรกแซมอีก ดำเนินเรื่องเรื่อยไปจนจบ แล้วจึงเข้าแถวร้องยอพระเกียรติ ใช้บทที่ร้องในกระบวนแห่เฉลิมพระเกียรติ งานรัชมังคลาภิเศกแล้วสรรเสริญพระบารมี

ผู้ที่เป็นตัวละครครั้งนี้เปลี่ยนแปลงผิดกับเก่าไปมาก จึงต้องลงไว้ในที่นี้คือ พระเทพทวาราวดีเป็น "พระพลากรบริรักษ์" หลวงอภิรักษ์ราชฤทธิ์เป็น "หลวงเกียรติคุณครรชิต" (ตัวเดิม) พระยาราชวัลภานุสิษฐ์เป็น "ขุนบรรเทิง" หม่อมหลวงเฟื้อเป็น "นายขวง" นายวรการบัญชาเป็น "อ้ายเพิ้ง" นายหวังเป็น "อ้ายสา" (เคยเป็นอยู่หลายครั้งแล้วก่อนนี้) นายหลายเป็น "แม่ถนอม" หม่อมหลวงฟื้นเป็น "แม่จัน" นายพงษ์เป็น "แม่เอม" นายอยู่เป็น "ผิน" ที่จริงที่กะตัวเช่นนี้ก็พะเอินถูกเหมาะๆ ดีหลายตัว แต่นายวรการเป็น "อ้ายเพิ้ง" นั้น แข็งแรงได้ฮามาก เห็นจะเป็นด้วยเต็มใจ ชอบเป็นตัวนั้นมากกว่าเป็น "นายขวง" ที่เคยเป็นอยู่เดิม ฝ่ายหม่อมหลวงเฟื้ออยากเป็นผู้ชายมานานแล้ว ครั้งนี้ได้สมประสงค์ก็เล่นดี เข้าคู่กับนายหลายพอสมกัน ส่วนเจ้าคุณเป็น "ขุนบรรเทิง" นั้น ไม่จำเป็นจะต้องกล่าวว่าดีอย่างไร เพราะเป็นของที่ทราบอยู่ทั่วกันแล้ว การเล่นละครนี้ว่าเป็นอันเรียบร้อยดีตลอด แต่รู้สึกขาดฉากเสียจริงๆ

ผมได้ทราบว่าคนที่ดูแล้วพากันติดใจ และผู้ที่ไม่ได้มาดูก็พากันเสียใจว่าไม่ได้ดู ถึงมีผู้ถามว่าวันนี้จะมีอีกฤๅไม่ แต่ไม่ได้ตระเตรียมไว้เสียแต่แรก จึงเล่นซ้ำอีกไม่ได้

นี่ผมมัวเล่าแต่ถึงเรื่องละครเพลินมาถึงเพียงนี้แล้ว ต้องจับเล่าถึงเหตุการในวันนี้เองเสียที ในเวลาเช้าไม่ได้เสด็จแห่งใด

ต่อ ตอน บ่าย จึงได้ เสด็จ เข้าไป ที่ วัด พระ บรม ธาตุ ทรง ฉาย รูป ในวิหารพระม้าก่อน เพราะฉนั้น ค่อยได้ มี เวลา ดูในวิหาร นี้ได้ ละเอียด กว่า ที่ได้ ดู มา แล้ว เมื่อ วัน ก่อน ของ สำคัญ ใน ที่ นี้ คือ รูป มหา พิเนศกรม ซึ่ง ขั้นไว้ ข้าง บรรได ที่เรียกนาม วิหาร ว่าวิหารพระม้า นั้น ก็คือ เรียก ตาม รูป มหาพิเนศกรม นั้น เอง เพราะ พระทรงม้า ที่ ตีน บรรได มี ยักษ์ ยืน ๒ ตน ที่ ริม ราว บรรได มี สัตว์ สามคู่ ซึ่งใน วัน ก่อนไม่ ทันได้ ดู ถนัด เข้าใจ ว่าเป็น สิงห์ ทั้ง ๓ คู่ แต่ ตาม ความ จริง คู่ ล่าง เป็น สิงห์ นั่ง คู่ กลาง เป็น สิงห์ โต เล่น แก้ว คู่ บน เป็น หมี นั่ง ยกเท้า หน้า ทั้งสอง เท้า เหนือ ที่ ยักษ์ ยืน ขึ้นไป มี ครุฑ คู่ หนึ่ง ที่ ช่อง ทรอก บรรได มี ศีร์ษะ นาค ข้าง ละ ศีร์ษะ ทาง ผนัง ด้าน เหนือ ตรง ข้าม กับ บรรได มี พระ ยืน ใหญ่ องค์ หนึ่ง ทรง ฉาย รูป ใน วิหาร พระม้า แล้ว เสด็จไป ทรงฉาย รูป พระบรมราชา ที่น่าวิหาร เขียน แล้ว ทรง ฉาย รูป พระ ศรี ธรรมาโศก แล้ว จึง ทรง พระราชดำเนิน ทอด พระเนตร ใน พระ ระเบียง ซึ่งติด อยู่กับ ฐาน พระบรมธาตุ มี หลังคา ต่อ เพียง แค่ ฐาน ชุกชี รอบ ฐาน ชุกชี มี เป็น รูปช้างโผล่ ออก มาจาก คูหา ครึ่ง ตัว ตาม ตำนาน ว่าช้าง นี้ รองรับ รอบ ฐาน ใน พระ ระเบียง นี้ มี พระพุทธรูป ประดิษฐาน เรียง รายไว้ เป็น ระยะ รอบ ถึง วัน พระ มี สัปรุษย์ มา ชุมนุม กัน ฟังธรรม บ้าง สนทนา ธรรม บ้าง ฟัง อ่าน หนังสือ เก่า ๆ บ้าง เสด็จ ออก จาก ที่ นี่ ผ่านไป ทาง พระวิหาร หลวง ซึ่ง อยู่นอก ทิมคด เพราะวิหาร หลวง นี้ อัน ที่ จริง คือ พระอุโบสถ เพราะ มีใบ เสมา ประจำทิศ อยู่ โดย รอบ น่า เสีย ดาย ที่ ชำรุด ทรุด

โทรมเสีย มากแล้ว แต่ลวดลาย งามๆ ยังมีเหลืออยู่ เช่นที่ซุ้ม ประตู ซึ่งเป็นลายครุฑพาหน์ และที่ซุ้มน่าต่าง ซึ่งเป็น ลายเทพประนมเป็นต้น ยังมีของสำคัญอยู่ในลานวัดนี้อีกอย่าง หนึ่ง คือรูปพระสังข์กระจาย ซึ่งได้มีผู้เอาไม้ไปค้าหลังไว้มาก เพราะถือกันว่า ถ้าเมื่อยไปค้าหลัง พระสังข์กระจายจะหายได้ เดือน หนึ่งต้องรื้อไม้ออก กันเสียคราวหนึ่ง เพราะถ้ามิฉนั้นไม่มีที่จะค้า อีกได้ มีพวกที่ตามเสด็จไปวันนี้ได้ไปค้ากันหลายคน หวัง ใจว่าคงจะพากันหายเมื่อยไปด้วยกันหมด แต่ส่วนผมไม่ได้ค้า เพราะไม่ได้เมื่อยอยู่ในเวลานั้น

ออกจากที่วัดพระบรมธาตุได้เสด็จไปวัดท่าโพธิ์ ซึ่งเป็นที่ สถิตย์แห่งพระศิริธรรมมุนี เจ้าคณะมณฑล ทรงรถไปยังมิทันจะถึงฝนก็ตกลงมามาก แต่ก็เสด็จเรื่อยไป ทางไปตามถนน จนถึงคลองท่าวัง เลี้ยวลงทางขวา เลียบไปตามริมคลองท่าวัง สักหน่อยก็ถึงวัดท่าโพธิ์ นักเรียนตั้งแถวรับเสด็จอยู่ที่น่าพระ อุโบสถ ดูมีหมู่ใหญ่น่าดูจริงๆ เสด็จตรงเข้าไปในพระอุโบสถ ทรง นมัสการพระและตรัสกับพระสงฆ์ตามสมควร แล้วเสด็จทอด พระเนตรโรงเรียน ซึ่งตั้งอยู่ในวัดนี้ มีนักเรียนรวมทั้งสิ้น กว่า ๒๐๐ คน การศึกษาเพียงชั้นปฐม แล้วฝึกหัดเป็นครูต่อไป พระศิริธรรมมุนีท่านเอาใจใส่ในการศึกษาอยู่มาก จึงเจริญดี

เสด็จกลับจากวัดท่าโพธิ์ไปที่นครสามัคคี เป็นสโมสรของ ข้าราชการเมืองนี้ ซึ่งตั้งอยู่ริมสนามที่ไปทอดพระเนตรชนโค

พระยาศิริธรรมธิรักษ์ได้กราบบังคมทูลอัญเชิญ เสด็จ ทรง เป็นผู้อุปถัมภ์
กรง รับ แล้ว ประทับ เสวย น้ำชา แล้ว เสด็จไป ประทับ พลับพลา ทอด
พระเนตร ชนโค ไม่ได้ ดู ดี อีก จน ค่ำ จึง เสด็จ กลับ

คืนนี้ เป็น คืน สุดท้าย ที่ จะได้ นอน เมือง นคร พรุ่งนี้เช้า ก็จะไป
ลง เรือ เริ่ม เดิน ทาง กลับ กรุงเทพ ฯ เพราะฉะนั้น จะ นับ ว่า ประพาส
หมด เพียงนี้ ก็ได้ จึงเป็นการ สมควรที่ จะ จบจดหมาย ฉบับนี้ไว้เพียงนี้

นายแก้ว

ฉบับที่ ๑๒

เรือถลาง

เดินทางกลับกรุงเทพ ฯ

วันที่ ๒๙ พฤษภาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๘

คำนับมา ยังท่านพรานบุญทราย

ตามความจริงถ้าจะว่าการประพาศขยอยู่เพียงเมื่อวานนี้แล้ว และจดหมายเหตุเหล่านี้ก็ควรที่จะจบเสียแล้วก็ว่าได้ แต่ผมเห็นว่าไหน ๆ ได้เล่าระยะทางมาตลอดแล้ว จะมาให้ขาดอยู่แม้แต่นิดเดียวทำไม จึงตกลงเขียนจดหมายฉบับนี้เสียอีกฉบับหนึ่ง จะได้ไม่มีข้อความอันใดยกพร่องอีกเลย และถึงอย่างไร ๆ ก็มาในเรือว่าง ๆ อยู่เปล่า ๆ ทำไม สู้หาอะไรทำให้เพลินไปไม่ได้

เมื่อเช้าวันนี้ก่อน ๕ โมงสักหน่อย พอทรงเครื่องแล้วเสด็จออกที่ท้องพระโรงน่าพลับพลา พระศิริธรรมมุนีและพระครูเจ้าคณะเมืองเจ้าคณะรอง ได้สวดไชยมงคลคาถาส่งเสด็จพราหมณ์ถวายน้ำสังข์ แล้วเสด็จขึ้นรถม้าออกจากที่พลับพลาไปตามถนนทางเดียวกับที่เสด็จไปเปิดคลองพูลผลนั้นเอง ตรงเรื่อยไปได้๑๓๔เส้น ถึงบ้านชะเอียนพักม้าเสด็จขึ้นประทับบนศาลา มีข้อความตามในป้ายที่บนนั้นว่า ศาลาและบ่อน้ำที่นี่ สมเด็จพระบรมราชินีนารถได้ทรงพระราชศรัทธาสร้างขึ้น เมื่อครั้งตามเสด็จพระราชดำเนินมาเมื่อ ร.ศ. ๑๑๗ ประทับอยู่ที่นี่ครู่หนึ่ง

แล้วเสด็จต่อไปอีก ๙๑ เส้นถึงท่าแพ ประทับที่พลับพลาครู่หนึ่ง แล้วเสด็จลงเรือแจวใหญ่มีเก๋ง ออกเรือเวลาเที่ยง ๒๐ นาที ล่องลงมาตามลำน้ำ ออกปากพูนเวลาบ่ายโมง ๕๕ นาที พ่วงเรือกลไฟ การที่ต้องแจวลงมาจนถึงที่นี่เพราะเหตุที่เรือกลไฟขึ้นไปไม่ได้ ตามความจริงลำน้ำนั้นลึกพอที่เรือกลไฟจะขึ้นไปถึงได้ แต่ที่ปากน้ำมีเป็นสันดอน แม้ที่ตรงร่องน้ำก็มีน้ำราวศอกเดียวเท่านั้น เวลาบ่าย ๒ โมงเศษถึงเรือกลาง การที่เสด็จกลับกรุงเทพฯ ด้วยเรือกลางนี้ เพราะเรือพระที่นั่งมหาจักรีติดการพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาส กรมทหารเรือจะจัดเรือมกุฎราชมารับเสด็จ แต่รับสั่งว่าเรือมกุฎไม่สบายเท่าเรือกลาง จึงต้องตกลงเป็นอันเสด็จกลับเรือกลาง กระทรวงมหาดไทยได้จัดเรือศรีธรรมราชมาเป็นเรือที่นั่งรอง และกรมทหารเรือสั่งให้เรือพาลีเข้าไปส่งเสด็จที่กรุงเทพฯ ด้วย

ครั้นเสด็จขึ้นเรือกลางแล้วก็พอถึงเวลาเสวยกลางวัน ต่อเมื่อเสวยแล้ว เจ้าคุณรัษฎากับพระยาศิริธรรมบริรักษ์ จึงกราบถวายบังคมลาลงเรือเล็กกลับเข้าไปเมืองนคร แต่ท่านพระยาชลเข้าไปส่งเสด็จถึงกรุงเทพฯ ด้วย เมื่อลงเรือไปนั้นสังเกตว่าเจ้าคุณรัษฎาดูท่าทางไม่สบายมาก ท่านบ่นว่าใจเหี่ยวเต็มที แต่เชื่อว่าไม่ใช่เหี่ยวแต่ฝ่ายท่าน ถึงฝ่ายผู้ที่จะไปจากท่านก็เหี่ยวเหมือนกัน เพราะได้เห็นท่านอยู่ทุก ๆ วันมาเกือบ ๒ เดือน เมื่อต้องพรากกันไปเสียเช่นนี้ก็ย่อมจะต้องคิด

ถึงท่านบ้างเป็นธรรมดา ใครๆ ที่ได้คุ้นเคยกับเจ้าคุณรัษฎาแล้วจะไม่ชอบและนับถือท่านเห็นจะมีน้อยนักหนา

เวลาบ่าย ๔ โมง ๑๐ นาทีเรือออก ใจคนคงจะมีความรู้สึกต่างๆ กัน บางคนก็ได้ยินบ่นว่ายังออกเสียดายยังเที่ยวไม่อิ่ม พวกเหล่านี้เป็นผู้ที่ยังไม่มีห่วงใยอะไรมากนัก แต่ที่มีความยินดีจะได้กลับบ้านนั้น คงจะมีเป็นส่วนมากอยู่กว่าจำพวกที่ไม่อยากกลับ หม่อมดอกเทียนอยู่ในจำพวกยินดีผู้หนึ่งเพราะกำลังเสน่ห์อาบทรายสั้นทั้งอินทรีย์อยู่ทีเดียว ใจท่านผูกพันธ์อยู่เสมอ เขาว่ามาตามทางฝันถึงไม่ได้หยุด รูปร่างอย่างหม่อมดอกเทียนเช่นนี้ ถ้ารักผู้หญิงเป็นต้องรักใหญ่ ดูช่างตระเตรียมต่างๆ มากเสียจริงๆ แม่โฉมงามของท่านติดจะโก้ๆ เป็นครูสอนหนังสือที่โรงเรียนวังหลังเพราะฉะนั้นฝันขาวหม่อมดอกเทียนขัดฝันตามแล้ว แต่นี่เป็นของเล็กน้อย ข้อสำคัญได้ข่าวว่าถึงกับให้สัญญาทานบนไว้ว่า จะไม่เกี่ยวข้องกับหญิงอื่นเลยเป็นอันขาด นี่แหละถ้าไม่รักอย่างจริงจังจะยื่นคอไปเข้าแอกเช่นนั้นฤๅ เมื่อรู้เรื่องราวอยู่เช่นนี้แล้วจึงต้องเดาว่า หม่อมดอกเทียนอย่างไรๆ ก็คงจะอยากกลับบางกอกอยู่มากเป็นแน่

ยังผู้ที่บางทีจะออกเสียใจตะหงิดว่ามาพ้นแดนนครเสียแล้ว เช่นคุณหลวงอภิบาลเป็นต้น เมื่อเวลาอยู่ที่เมืองนครต้องตามเสด็จไปโน่นไปนี่เสียทุกๆ วัน จึงไม่ใคร่ได้มีเวลาไปนั่งคุยเล่นที่

ศาลาใต้ต้นประดู่ให้หนำใจ เพราะฉนั้นเมื่อตามเสด็จมาในเรือ
ที่นั่งล่องมาออกปากพูนนั้น เขาว่าท่านได้เห็นจรเข้เสียหลายตัว พิลึก
จรเข้ที่คนอื่นๆ เห็นกันบ้างก็มี แต่สู้ที่คุณหลวงเห็นคนเดียว
ไม่ได้ ในชั้นต้นท่านว่าตัวยาวราว ๒ ศอก ภายหลังเกือบ
จะกลายเป็นศีรษะ ๒ ศอกอยู่แล้ว แต่มีผู้ขัดคอขึ้นเสียก่อน
จรเข้จึงหาได้มีโอกาศยืดตัวขึ้นไม่ ผมนึกว่าพอไปถึงบางกอกก็
เห็นจะพอยืดออกได้เต็มที่ เพราะท่านคงจะเลือกหาเวลาที่ไม่
มีผู้ที่ตามเสด็จมาด้วย แล้วจึงเล่าเรื่องจรเข้ ผมยังออกแคลง
ใจต่อไปว่าจะไม่ใช่แต่จรเข้ ถึงสัตว์อื่นและของอื่นเมื่อเข้าไปถึง
กรุงเทพฯ แล้วคงจะโตขึ้นตามส่วนทั้งสิ้น ไม่ใช่จะมาเกิด
เติบโตขึ้นเฉพาะที่ตรงคุณหลวง ยังจะมีไปขยายได้ทางนายอินอีก
คนหนึ่ง หมู่นี้นายอินเงียบเสียงไปมาก เพราะท่านอาจารย์
ได้ร้องขอเสียแล้วว่า จะพูดอะไรให้เอาแต่ใจความ อย่าให้
มีฝอยมากนัก เมื่อถูกขอไม่ให้มีฝอยเช่นนั้น นายอินก็เลยคุย
ไม่ได้ เพราะการคุยถ้าไม่ให้มีฝอยก็เท่ากับห้ามไม่ให้คุยเสีย
เลย เมื่อนายอินแกต้องอั้นพูดไว้เช่นนี้ พอถึงบางกอกแกคงจะ
ต้องเปิดใหญ่เป็นแน่ ถ้าไม่เปิดก็คงจะต้องแตกเหมือนหม้อน้ำ
ที่ใอน้ำมีมากอัดอยู่ไม่มีทางออก เพราะฉนั้นพอถึงบางกอก
นายอินคงพูดเสียสัก ๗ วัน ๗ คืนไม่หยุดเป็นอย่างน้อย

แต่คุณหลวงอภิบาลนั้น ไม่ใช่ว่าจะได้แต่เรื่องราวต่างๆ
เข้าไปขยายให้ชาวบางกอกฟัง ยังมีหน้าซ้ำได้ต่อเพลงไว้มาก

ด้วย เพลงที่ท่านกำลังชอบที่สุดคือเพลงต่อยรูป ๒ ชั้น ที่ชอบนั้นเพราะปีพาทย์ของทูลกระหม่อมยังรับไม่ได้ คุณหลวงจึงต้องพยายามต่อขึ้นไว้ เพื่อจะได้คุยได้ว่าท่านร้องเพลงได้อย่างยาก ๆ จนปีพาทย์ของทูลกระหม่อมแพ้ ถ้าใครที่ไม่สู้จะคุ้นเคยกับคุณหลวงนัก ก็จะนึกได้ว่าคุณหลวงเป็นคนที่ร้องเก่งเหลือเกินแล้วคงจะไม่พักถามถึงเพลงที่ง่าย ๆ ซึ่งคนโดยมากร้องได้และคุณหลวงร้องไม่ได้นั้น ที่จริงความคิดของท่านก็ดี ในทางประมูล ๆ เช่นนี้ต้องยอมยกให้เป็นอาจารย์ แต่ผมมีความเสียใจอยู่อย่างหนึ่งที่จะกล่าวว่า ถึงความคิดคุณหลวงจะดีก็จริง แต่เสียงของท่านขายโพย คือถ้าแม้นเสียงหนึ่งแล้วกว่าจะร้องไปได้หมดวรรคเสียงตกลงไปเสียราวสี่ลูกฆ้อง ยิ่งร้องไปก็ยิ่งคว้างหนักไป เพราะฉะนั้นจะมีผู้ที่ไม่รู้สึกว่าคุณหลวงร้องผิดอยู่ ๒ จำพวก คือเด็กอมมือจำพวกหนึ่ง คนหูหนวกจำพวกหนึ่ง แต่ถ้าอย่าตั้งใจว่าจะฟังให้ไพเราะกันแล้วก็ต้องยอมว่าน่าฟัง ใครฟังคงต้องหัวเราะ ตอนที่เล่นลูกคอ “องงง—โง่” นั่นแหละ หยดย้อยนัก ฟังยวรเลงเมื่อยามพระเคราะห์ซังลงโบสถ์ไม่ได้ทีเดียว นั่นมีแต่“โอ่—โอ๊” แล่นไปอย่างเดียวไม่มีลูกคอเหมือนราย “องงง—งง—โง่” นี่

วันที่ ๓๐ พฤษภาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๘

เป็นธรรมดาเดินทางในทเลถ้าไม่มีคลื่นจนคนเมากันเสียหมดแล้วก็คงต้องเกิดมีการรื่นเริงกันขึ้นต่าง ๆ เพราะคนรวมอยู่

ด้วย กัน มาก ๆ หนี หน้า กันไม่ใคร่ พ้น จึง ต้อง ชวน กัน เล่น อะไร ๆ พอ เพลิด เพลิน บ้าง เมื่อ คืน นี้ ก็ เกือบ จะได้ เล่น กัน สนุก ใหญ่ คือ ได้ ทราบ ข่าว กัน ขึ้น ว่า หม่อม ดอก เทียน จะ โกน หนวด ก่อน เข้า ถึง กรุงเทพ ฯ เห็น จะ ประสงค์ ให้ หน้า ตา แช่ล่ม ขึ้น อีก เป็น แน่ "เพราะ ความ รัก พ้อง จริง จน ยิ่ง ยวด สละ หนวด ให้ เป็น พลี ศรี ยาม สนิท ขุม พิศ มิ่ง มณี ประโลม ไล้ ไม่ มี ระคาย คัน" เมื่อ รู้ กัน ขึ้น เช่น นี้ ก็ เลย เป็น เรื่อง สนุก จะ เป็น ใคร ก็ ไม่ ทราบ แนะ ขึ้น ว่า ควร จะ ทำ พิธี โกน หนวด หม่อม ดอก เทียน ตก ลง ใต้ เท้า กรุณา รับ รอง เป็น เจ้า ของ งาน นิมนต์ พระ นิมนต์ เจ้า เสร็จ จัด ที่ บูชา เสร็จ สรรพ แล้ว พระ ก็ เข้า นั่ง ที่ เรียบ ร้อย แล้ว ๗ รูป พ่อ ตัว สำคัญ พยด เสีย แล้ว ได้ ยิน ร้อง ขอ โทษ ว่า มี ความ อับ อาย เหลือ เกิน เพราะ เป็น ข้า ราชการ ผู้ ใหญ่ แล้ว และ ตุบ ตับ อะไร อีก บ้าง ไม่ ทราบ รวบ รวม ใจ ความ ก็ แปล ว่า แก เห็น ตัว แก เป็น คน สำคัญ กว่า ที่ คน อื่น เขา เห็น เป็น อัน มาก ผม เชื่อ ว่า คง ไม่ มี ใคร รู้สึก ว่า ผู้ ที่ เป็น เพียง ร้อย เอก และ เป็น หลวง เท่า นั้น จะ เป็น ขนาง ผู้ ใหญ่ สัก เพียง ใด มิ ใช่ ว่า เอา ไป ประจาร กัน ที่ ไหน ก็ จะ เล่น กัน อยู่ ใน หมู่ กัน เอง เท่า นั้น ผู้ ที่ เล่น ๆ อยู่ ด้วย กัน บรรดา ที่ เป็น ข้า ราชการ มี สัญญา บัตร์ ด้วย กัน ไม่ มี ใคร ที่ จะ ยศ ต่ำ กว่า ท่าน เจ้า ประคุณ หลวง ดอก เทียน เลย มี แต่ สูง กว่า ๆ อย่าง น้อย ก็ เท่า ๆ กัน แก เป็น คน ที่ ไม่ เข้า ใจ เลย ว่า เล่น กับ จริง ผิด กัน อย่างไร จึง เห็น ไป เสีย ว่า ถ้า แม้ จะ ยอม ให้ เขา ทำ การ โกน หนวด แก เล่น แก จะ ต้อง ได้ รับ ความ อัประยศ อดสู

เสียเหลือเกิน ที่บอกไม่ยอมนั้น ไม่บอกอย่างยั้ม ๆ บอกอย่างหน้าเสียจริง ๆ ดูเหมือนจะเป็นจะตายกันอยู่ในเวลานั้น ความที่ตั้งใจจะรักษาเหลี่ยมรักษาคูอยู่ทุกเวลานั้นเอง กลับทำให้เขาเห็นได้ว่าแกยังขี้เท่ออยู่ปานใด บรรดาข้าราชการที่ตามเสด็จมาด้วยกันใครจะบอกยี่ห้อบ้านนอกเท่าท่านหลวงดอกเทียนไม่มีเลย มีความเสียใจที่แกไม่รู้สึกตัวว่าแกเป็นเช่นนั้น ถ้าใครจะกรุณาจริง ๆ ควรบอกให้แกรู้ตัวเสียสักทีเผื่อจะได้แก้ไขเสียได้บ้าง การที่ระวังเหลี่ยมนี้ ถ้าคนที่รู้จักแกอยู่แล้วเขาก็ว่าเพราะแกมันขี้เท่อเป็นชาวบ้านนอกจึงเป็นเช่นนั้น แต่ถ้าผู้ที่ไม่รู้จักแกดี ๆ เขาจะไม่ว่าแกของหองฤๅอย่างไร อย่างเช่นเมื่อคืนนี้อันที่จริง ถ้าท่านหลวงดอกเทียนแกยอมเสียแล้วก็คงจะไม่มีเรื่องที่ผมจะเล่าได้มากเพียงนี้ ผมจึงต้องขอบใจแกในการที่ช่วยหาเรื่องให้ผมเล่าได้สนุกเช่นนี้ ส่วนหนวดนั้นขออย่าให้เข้าใจว่าแกเสียดาย แกได้กราบทูลไว้แต่เมื่อคืนนี้แล้วว่าแกจะโกนเอง ครั้นรุ่งขึ้นเช้าวันนี้แกก็ได้โกนแล้วจริง ๆ หน้าตาไม่ผิดพี่ทิดเลย ใคร ๆ เห็นเข้าแล้วต้องนึกอย่างเดียวกันหมด

เมื่อคืนนี้ครั้นงานโกนหนวดต้องงดไปแล้ว ก็ตกลงเป็นมีเทศ คือนายหวังได้แต่งแหล่ประพาศขึ้นไว้ ได้มาว่าถวายเมื่อคืนนี้ ต้องสรรเสริญว่าช่างเก็บข้อความละเอียดดีมาก สิ่งไรที่ได้รู้และได้เห็นเองแล้วก็ว่าละเอียดละออน่าฟัง ได้ฮาอยู่หลายแห่ง เช่นตอนท่านอาจารย์เมาคลื่นเมื่อไปเกาะร้านกที่ชุมพรเป็นต้น

พอเทศขบเรือก็พอเดินออกพ้นเกาะพงัน ลมพัดกล้ามาจากตวันตก เรือโดนคลื่นใหญ่ แคลงเสียถึงดี อย่าว่าแต่จะเดินตีนชวิด แต่นอน ๆ อยู่ถูกเรือโคลงยังพลิกกลับได้เอง ส่วนการเมาคลื่นนั้น ผมขอสารภาพเสียก่อนทีเดียวว่า ตัวผมเองเมาคนหนึ่ง รอดตัวที่นอนเสีย ถ้ามิฉนั้นเห็นจะเกิดเหตุใหญ่เป็นแน่ ส่วนคนอื่นใครเขาจะเมากันบ้างสักเพียงไร ผมก็ทรายไม่ได้ และไม่กล้าถาม เพราะกลัวจะถูกด่า เป็นธรรมดาคนที่เมาคลื่นไม่ใคร่จะอยากให้ใครถามถึง ดูคอยระแวงอยู่เสมอว่าจะล้อ เพราะฉนั้นไม่ต้องอะไร พอถามขึ้นว่าเมื่อคืนนี้เป็นอย่างไรเท่านั้น ที่กำลังคุยอึงอยู่ก็เงียบลงไปทันที คงจะรู้สึกระคายหูเสียเต็มที การที่เมาคลื่นทำไมจึงเห็นเป็นการเสียหายที่จะต้องอับอายกันผมก็ยังแลไม่เห็น

ตอนกลางวันวันนี้คลื่นสงบดี เรือแคลงก็แต่นิดหน่อยจนเกือบจะไม่รู้สึก ถ้าแคลงมากผมก็คงเขียนจนหมายนี้ไม่ได้ เรือมาวันนี้เดินแต่เบาๆ เพื่อจะไม่ให้ต้องไปจอดคอยน้ำที่สันดอนเดินอยู่ในราว ๘ น๊อตต่อชั่วโมง เรือศรีธรรมราชตามมาพอทันกันสบายดี แต่เรือพาลีนั้นไม่ต้องป่วยกล่าวว่ามาไม่ทัน เพราะเดินได้เพียงชั่วโมงละ ๗ น๊อตเท่านั้น จึงทิ้งกันเสียไกลไหน ๆ นี่แหละตามเสด็จแท้ ตามหลังห่างกันเสียตั้งครึ่งวัน ถ้าจะคิดเอาเรือพาลีเป็นเรือรักษาพระองค์แล้ว ก็ต้องแปลว่าไม่สามารถจะกระทำ

น่าที่นั้นได้เลย ถ้าแม้จะให้เรือพาลีกระทำน่าที่รักษาพระองค์ได้จริง เรือถลางจะต้องเดินให้ช้าลงเท่าเรือพาลี กว่าจะถึงสันดอนก็เกินเวลาที่จะเข้าน้ำเช้ามืดเสียแล้ว ต้องไปเข้าน้ำบ่าย กว่าจะถึงกรุงเทพฯ ต้องราว ๒ ทุ่มพรุ่งนี้ ซึ่งจะช้าเกินไปมาก ที่ไหนใครจะทนใจเต้นอยู่ได้ เว้นแต่คุณพระอมรนั้นค่อนข้างจะได้เปรียบคนอื่นๆ สักหน่อย เพราะใจเต้นแต่ซีกเดียว นายบ้านหม้อของท่านมาในเรือศรีธรรมราชแล้ว จึงยังใจเต้นอยู่แต่สำหรับทางวัดโคกเท่านั้น

อันที่จริงเดินทางทเลนานๆ เวลาเช่นนี้ ถ้าไม่มีห่วงใยสิ่งใดอยู่แล้วก็จะสบายดีมาก เพราะโดยมากมีลมพัดมิได้ขาด และอากาศทำให้กินได้นอนหลับสนิทดีนัก ผมสังเกตดูท่านข้าราชการบางท่านเห็นโผล่ขึ้นไปบนดาดฟ้าชั่วแต่เวลารับประทานอาหารเท่านั้น เวลาอื่นไม่ได้พบได้ปะเลย ผมแลไม่เห็นเลยว่าอุดอยู่ในห้องทำไมนอกจากนอน และถ้านอนไม่หลับสนิทเหลือเกินที่ไหนจะทนอยู่ได้ห้องใต้ท้องเรือนี้ พอโผล่เข้าไปราวกับเข้ากระโจม ฤๅท่านที่มีเนื้อมากๆ จะอุดอยู่ในห้องโดยความตั้งใจจะให้เหงื่อออกเพื่อให้ตนผอมลงก็เป็นได้ เช่นท่านหลวงพี่ทิตดอกเทียนนั้นคนหนึ่งเป็นแน่ละ "ทำรูปร่างให้สำอางและผุดผ่อง ให้สมศักดิ์พักทองเถลิงศรีจะได้อวดแหม่มโคว่าโก้ดี สมควรที่ร่วมรักพักเจ้าเอย"

เวลาค่ำครั้นเสวยแล้ว นายหวังได้เทศถวายอีก ต่อจาก

เมื่อคืนนี้ ที่ได้ว่ามาแล้วไปหมดเพียงเสด็จไปถึงเขาขาว มาวันนี้ได้ต่อมาอีกจนตลอดถึงเสด็จลงเรือกลาง ที่จริงต้องยอมว่าเขาช่างว่าดีน่าชม

คืนวันนี้มาจนค่อนข้างดึกแล้วยังไม่มีคลื่น เพราะฉนั้นหวังใจว่าไม่เย็นเช่นเมื่อคืนนี้อีก เชื่อว่าท่านอาจารย์ก็คงจะมีความหวังเช่นนี้เหมือนกัน

กรุงเทพฯ

วันที่ ๓๑ พฤษภาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๘

เมื่อคืนนี้เรือเดินโดยเรียบร้อยดี คลื่นลมก็สงบ จึงนอนหลับกันสบายเรื่อยมาจนถึงสันดอน เวลา ๑๑ ทุ่มเศษ สว่างแล้ว เรือข้ามสันดอนเสียงสรั่งทั้งดังหยังน้ำอึง เสียงสรั่งคนใหม่นี้ไม่เพราะเหมือนคนเก่า พอข้ามพ้นสันดอนแล้ว นอนกันใหม่อีกจนถึงป้อมผีเสื้อสมุท ป้อมยิงปืนใหญ่ กระเทือนทั้งลำเรือจึงต้องตื่นอีก พ้นป้อมมาแล้วบางคนที่ยังง่วงก็หลับเสียอีกทอดหนึ่ง แต่มีบางคนที่เลยตาเริด และเห็นจะใจเต้นกันมากจนตาสว่าง ยืนดูลำน้ำกันเรื่อยมา แต่ผมหาได้ลุกขึ้นดูกับเขาด้วยไม่ เพราะไม่เชื่อเลยว่าจะได้เห็นอะไรแปลกในยตาไปกว่าที่ได้เคยเห็นอยู่แล้ว เชื่อว่าภายใน ๕๔ วันที่ได้ไปเสียนั้น ที่แผ่นริมลำน้ำเจ้าพระยาตั้งแต่ปากน้ำขึ้นมาถึงกรุงเทพฯ คงยังไม่ได้มีเวลาเปลี่ยนแปลงไปมากมาย จนแปลกตาเย็นแน่

ต่อเมื่อเวลา ๒วน ๔ โมง จึง ลุกขึ้น พออีก สัก ครู่ หนึ่ง ถึง บาง คอแหลม จึง เห็นเรือ กลไฟ สี น้ำ เงิน ลงไป รับ เสด็จ โปด หลอด ถวาย คำนับ เสียง เซ็ง แซ่ อีก ไม่ ช้า ก็ เห็นเรือ ทิว ลมแล่น ลงไป เห็น เจ้า นาย และ ข้า ราชการ แน่น ลำ มีสมเด็จกรม พระเป็นต้น แล้ว ต่อ มา เห็นเรือ ของ เจ้า คุณ ยมราช ลง มา รับ เสด็จอีก เรือ ถลาง แล่นเรื่อย ขึ้นไป จนถึง น่า ท่า เกษม เวลา ๕ โมง เช้า เสด็จ ลง เรือ ทิว ลมไป ขึ้น ที่ แพ เจ้า นาย และ ข้า ราชการ รับ เสด็จ อยู่ ที่ นั้น ได้ ประทับ ตรัส อยู่ กับ ที่ มา รับ เสด็จ อยู่ พอ สม ควร แล้วเสด็จ สู่ พระ ตำหนัก สวน จิตร ลดา

การ เสด็จ พระราช ดำเนิน เที่ยว นี้ นับ ว่า เป็น ที่ เรียบ ร้อย ตลอด ทาง และ นับ ว่า เป็น อย่าง ได้ ประพาศ สนุก เที่ยว หนึ่ง การ ที่ กลับ มา ถึง กรุง เทพ ฯ แล้ว ความ รู้สึก จะ เป็น อย่างไร บ้าง ดู เป็น สิ่ง ที่ นับ ว่า นอก ประเด็น แห่ง จด หมาย เหตุ นี้ ผม จึง ไม่ ขอ กล่าว ถึง ต่อไป ผม หวังใจ ว่า จด หมาย เหตุ เหล่า นี้ บาง ที จะ เป็น ประโยชน์ ทำให้ ผู้อ่าน ได้ มี ความ รู้เรื่อง เมือง ไทย มาก ขึ้น อีก สักส่วน หนึ่ง แม้ไม่ มาก ก็น้อย แต่ อย่างไร ๆ ก็ หวัง ว่า การ ที่ อ่าน คง จะ ทำ ให้เกิด ความ สนุก พอ เพลิด เพลิน ใน เวลา ที่ ว่าง ๆ อยู่ บ้าง แม้ จะ ได้ผล แต่ เพียง เท่า นี้ ผม ก็ พอใจ อยู่ แล้ว เพราะ จะ หา ของ สิ่งไร ที่ มี ราคา มา ฝาก พวก พ้อง ใน กรุง เทพ ฯ ดี ยิ่งไป กว่า ความ รู้ และ ความ รื่น เริง นั้น ยาก นัก ผมไม่ ใช่ คน ที่ มี อภินิหาร แรง กล้า อย่าง ท่าน

ข้า ราชการ ผู้ หนึ่ง ซึ่ง ผม ขอ อนุญาต ไม่ออก นาม ใน ที่ นี้ เพราะ เกรง ท่าน จะ โกรธ แต่ ผม ขอ บอก ได้ อย่าง หนึ่ง ว่า ท่าน เป็น คน เก่ง ที่ สุด อยู่ คน หนึ่ง โดย เหตุ ที่ ท่าน ใกล้ ฝรั่ง มาก กว่า คน ไทย ๆ โดย มาก คือ ประการ หนึ่ง คน ไทย ธรรมดา จะ หา ที่ รูป ร่าง สูงใหญ่ ใกล้ ฝรั่ง อย่าง ท่าน ก็ ไม่ มี อีก ประการ หนึ่ง. ความ รู้ ก็ ไม่ มี ใคร สู้ ท่าน ใคร จะ เถียง กับ ท่าน ต้อง พ่าย แพ้ ไป ทั้ง นั้น เพราะ เสียง ดัง สู้ ท่าน ไม่ ได้ ถึง จะ ไม่ แพ้ จำ เป็น ต้อง แพ้ เพราะ ถ้า มิ ฉะนั้น คอ แห้ง เปล่า ไม่ เป็น ผล เมื่อ ท่าน เป็น เก่ง เช่น นี้ แล้ว ก็ เป็น ธรรมดา ที่ ท่าน จะ ต้อง ได้ ของ เก่ง ๆ ยิ่ง กว่า ของ ผู้ อื่น กลับ มา บ้าน เพราะ ฉะนั้น ท่าน พราน คง จะ ไม่ รู้สึก ปลาด ใจ นัก เมื่อ ผม บอก ว่า ครั้ง นี้ ท่าน ได้ นำ ต้นไม้ ต่าง ๆ กลับ มา ด้วย เป็น หีบ ใหญ่ ถนัด และ ต้นไม้ นั้น คง จะ เป็น อย่าง ที่ ล้วน เลิศ ดี มี ราคา มาก ๆ ทั้ง นั้น ท่าน เจ้า ของ ท่าน จึง ต้อง เป็น ธุระ ของ ท่าน มาก จน ถึง แก่ ตาม เสด็จ ขึ้น มา ที่ ท่า เกษม ไม่ ได้ ดู เหมือน ท่าน จะ มัว ดู แล การ ขน ต้นไม้ ของ ท่าน อยู่ ท่าน จะ ได้ ขน ไป อย่าง ไร ผม ก็ ไม่ ทราบ แต่ นึก เดา เอา ตาม รูป ผม เข้าใจ ว่า ท่าน คง จะ ขน ลง เรือ กล ไฟ สี น้ำ เงิน ลำ ใด ลำ หนึ่ง ไป ขึ้น ที่ ท่า กรม ฝี พาย แล้ว ให้ พวก ฝี พาย ลูก สมุน ของ ท่าน ขน ไป บ้าน ท่าน ส่วน ตัว ท่าน ก็ คง จะ คุม ต้นไม้ เหล่า นั้น แจ ไป ด้วย ท่าน จะ มี ต้นไม้ เก่ง ๆ อย่าง ไร มา บ้าง ผม หา ได้ มี โอกาศ เห็น ไม่ แต่ ผม ทราบ ข่าว ว่า มี ต้นไม้ มา อย่าง หนึ่ง ซึ่ง ท่าน กล่าว ว่า ใน กรุง เทพฯ ดู เหมือน จะ มี อยู่ ก่อน นี้ ต้น

เดียว ฤๅ สอง ต้น ว่า พระไชยสุรินทร์ ไป ได้ มา จาก ไหน ไม่ ทราบ เป็น ของ หา ยาก นัก พระไชยสุรินทร์ ได้ ให้ นาม ไว้ ว่า "ต้น ไชยสุรินทร์" เพราะ ฉนั้น ท่าน ข้า ราชการ ที่ ผม กล่าว แล้ว นั้น ท่าน จึงได้ อุส่าห์ กระซิบกระซาบ ขอ จาก เจ้าคุณ รัษฎา มา ได้ ๒ ฤๅ ๓ ต้น ท่าน ได้ เอา มา จาก พลับ พลา กลาง ทาง แห่ง หนึ่ง หวัง จะ เอา มา ส้ พระ ไชยสุรินทร์ เมื่อ ผม ได้ ยิน ข่าว เช่น นั้น ก็ ได้ พยายาม สืบ ดู ว่า ต้น ไม้ นั้น เป็น รูป พรรณ์ สัณฐาน เป็น อย่างไร ได้ ความ ว่า คือ รูป ร่าง เหมือน เล็บ ครุธ แต่ ใบ ออก จะ เขื่อง ๆ และ เป็น เผือก รวบ รวม ใจ ความ ก็ คือ ต้น เล็บ ครุธ เผือก ชนิด หนึ่ง เท่า นั้น ตาม เขา ริม ๆ ทาง ที่ เสด็จ มา ขึ้น ปน ๆ อยู่ กับ หญ้า และ ต้น ไม้ อื่น ๆ จะ หา สัก กี่ เกวียน ก็ ได้ ผม ไม่ ทราบ เอง ว่า ต้น ไม้ ชนิด นี้ นักเลง ต้น ไม้ นับ ถือ กัน ถ้า ทราบ เสีย แต่ ใน เวลา นั้น แล้ว ผม คง จะ ขุด เอา มา สัก ร้อย สอง ร้อย ต้น มา ปลูก เล่น ริม ๆ ทาง ที่ จะ เดิน ไป ครั้ว ฤๅ ห้อง อาบ น้ำ แต่ ผม คง ไม่ เสีย เวลา ถนอม เป็น ของ สำคัญ หอบ พะรุงพะรัง เอา มา คุย อวด ดี กับ ครอบครัว และ พวก พ้อง ผม ว่า ผม เป็น คน เก่ง เป็น แน่ ถ้า จะ หอบ ต้น ตำแย มา อวด กัน ก็ ได้ เท่า กัน เพราะ ข้อ สำคัญ ไม่ ได้ อยู่ ที่ ตรง ตัว ต้น ตำแย เอง สำคัญ ที่ ปาก ของ ผู้ นำ มา อวด ต่าง หาก ปาก พูด ดี คุย ให้ เสียง ดัง ๆ ไว้ แล้ว ถึง ต้น ตำแย ที่ หลัง บ้าน ก็ คง จะ กลาย เป็น ต้น ไม้ วิเศษ ไป ได้ เหมือน กัน

แต่ อัน ที่ จริง ไม่ ว่า สิ่ง ไร ๆ จะ เป็น ของ ดี ฤๅ ไม่ ดี ก็ สำคัญ ที่ ความ นิยม ของ คน ถ้า สิ่ง ไร คน นิยม กัน มาก ว่า ดี เป็น ดี ถ้า นิยม กัน

มากว่าไม่ดีก็เป็นไม่ดี ถึงจดหมายเหตุเหล่านี้ก็เหมือนกัน
ถ้าแม้ผู้อ่านนิยมว่าดีก็นับว่าเป็นดี ถ้ามิฉนั้นก็ตกลงเป็นเหลว
เท่านั้น ใครจะเห็นเป็นอย่างไรก็แล้วแต่จะโปรด ไม่จำเป็นจะต้อง
ขอกว่าผมก็ย่อมเห็นของผมดี ถ้าไม่เห็นเช่นนั้นคงไม่เขียน แต่
ถึงของจะดีสักปากใด ก็ต้องมีที่สุด จดหมายนี้ก็เหมือนกัน
จงขอยุติกันเพียงเท่านี้

นาย แก้ว